

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БАНКІВСЬКОГО БІЗНЕСУ
КАФЕДРА БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ**

СИТНИК Ігор Васильович

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК СИСТЕМИ ГРОШОВОГО ОБІГУ В
УКРАЇНІ**

Спеціальність: 8.03050802 – Банківська справа
магістерська програма – Організація банківської справи
Дипломна робота за освітньо-кваліфікаційним рівнем “магістр”

Студент групи БСзм – 51
І. В. Ситник

(підпис)

Науковий керівник:
к.е.н., доцент Я.І. Чайковський

(підпис)

Дипломну роботу допущено
до захисту:

« ____ » _____ 2013 р.

Завідуючий кафедрою банківської справи,
доктор економічних наук, професор
О.В. Дзюблюк

(підпис)

ТЕРНОПІЛЬ – 2013

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ГРОШОВОГО ОБІГУ В УКРАЇНІ	
1.1. Сутність, економічна основа та структура грошового обігу.....	7
1.2. Базова модель грошового обігу та грошова маса, що його обслуговує.....	17
1.3. Грошова система як форма організації грошового обігу в країні: суть та елементи. Становлення грошової системи України.....	31
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.....	46
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ В УКРАЇНІ	
2.1. Сучасний стан та особливості правового регулювання, організації та функціонування готівкового обігу у позабанківській сфері.....	48
2.2. Регулювання касових операцій банків та організація емісійно-касової роботи в системі Національного банку України	66
2.3. Аналітична оцінка організації банківськими установами безготівкового грошового обороту.....	78
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	94
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГРОШОВОГО ОБІГУ В УКРАЇНІ	
3.1. Перспективи здійснення розрахунків у сфері безготівкового грошового обороту.....	96
3.2. Удосконалення організації готівкового грошового обігу.....	110
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.....	124
ВИСНОВКИ.....	126
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	132
ДОДАТКИ.....	144

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Функціонування фінансово-кредитної системи будь-якої країни неможливо без ефективної дії банківської системи. В сучасних умовах розвиток банківських послуг в Україні є дуже важливим, тому що банківська система є невід'ємною ланкою, що обслуговує економіку всієї країни.

Організація грошового обігу – одна з традиційних сфер банківських послуг, яка повинна відповідати конкретним вимогам, що обумовлені інтересами розвитку економіки. Головна з них – забезпечувати своєчасне отримання кожним підприємством коштів за поставлену ним продукцію, надані послуги. Платежі, що здійснюються за допомогою готівки, використовуються в процесі взаємовідносин господарських організацій із населенням, обслуговують рух його грошових доходів і витрат.

Грошовий обіг динамічно розвивається і посідає провідне місце в економічному житті держави. Це зумовлено насамперед тим, що він поєднує в собі багато грошових потоків, які здійснюються як в безготівковій, так і в готівковій формі. Тому будь-які зміни, які відбуваються в грошовому обігу, впливають на банківську систему і навпаки. У зв'язку з цим актуального значення набуває вирішення проблем вдосконалення проблем організації безготівкових розрахунків та касових операцій у банківських установах, без яких не відбудеться нормальне функціонування будь-якого підприємства та економіки країни в цілому.

Об'єктивна необхідність подальшого поглиблення теоретичних досліджень і практичних розробок з проблем удосконалення розрахунково-касових операцій установ банків для забезпечення стабільності функціонування банківської системи України обумовила вибір об'єкта, теми дослідження та її актуальність.

Огляд літератури з теми дослідження. Серед дослідників проблеми руху грошових потоків, розвитку грошових систем і грошового обігу слід виділити

О. В. Дзюблюка [8], Н. В. Дорофєєву [28; 29], Б. С. Івасіва [18], В. Кравця [45; 46], В. Д. Лагутіна [47], А. М. Мороза [5; 6], М. І. Савлука [16; 17; 19] та ін.

Серед наукових робіт зарубіжних вчених, які сприяли розвитку теорії і практики платіжних інструментів, слід відмітити праці Е. Д. Долана [29], В. М. Іонова [34], О. І. Лаврушина [26], А. В. Юрова [90-93] та ін.

Високо оцінюючи внесок вітчизняних і зарубіжних дослідників у вирішення даних питань, слід зазначити, що проблематика грошового обігу достатньою мірою не висвітлена. Грошовий обіг банку як самостійний об'єкт дослідження ще недостатньо відображений не тільки у вітчизняній, але і в зарубіжній науковій літературі з питань банківської діяльності.

У зв'язку з цим дослідження грошового обігу у банківській сфері України є актуальним як у науковому, так і у прикладному аспекті.

Мета і завдання дослідження. Метою дипломного дослідження є розробка теоретичної моделі організації грошового обігу на території України, характеристика його структури, а також аналіз специфіки регулювання Національним банком України.

Відповідно до зазначеної мети були поставлені наступні завдання:

- здійснити аналіз змісту поняття «грошовий обіг» і з'ясувати його співвідношення з поняттями «грошовий оборот», «платіжний оборот», «готівковий грошовий обіг» і «безготівковий грошовий оборот»;
- розглянути базову модель грошового обігу, склад грошових потоків, економічну суть та агрегати грошової маси;
- дослідити структуру грошової системи України, проаналізувати її становлення та елементи;
- розкрити особливості правового регулювання, організації та функціонування готівкового обігу у позабанківській сфері;
- визначити порядок ведення касових операцій в банківських установах та здійснення емісійно-касової роботи в системі Національного банку України

- провести аналітичну оцінку організації банківськими установами безготівкового грошового обороту;
- визначити перспективи здійснення розрахунків у сфері безготівкового грошового обороту;
- навести основні тенденції і проблеми готівкового обігу та обґрунтувати шляхи їх вирішення.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дипломного дослідження є організаційно-правова форма грошового обігу України.

Предмет дослідження становлять теоретичні й методологічні проблеми організації та функціонування грошового обігу в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дипломної роботи складає сукупність методів і прийомів наукового пізнання соціально-економічних процесів. Основним серед них виступає загальнонауковий діалектичний метод. З урахуванням специфіки порушеної теми автором використано спеціальні методи наукового пізнання, як: метод системного аналізу, системно-структурний, історико-правовий, порівняльно-правовий, формальний. Зокрема, використання методу системного аналізу дозволило дослідити взаємозв'язок між готівковим грошовим обігом та безготівковим грошовим оборотом. Із застосуванням системно-структурного методу в роботі розглядаються суть і структура грошового обігу, зміст його регулювання Національним банком України. Використовуючи історичний метод, автор прослідкував еволюцію становлення та розвитку грошової системи і грошового обігу України. Застосування порівняльно-правового методу дозволило у роботі дати порівняльну характеристику окремих положень чинного законодавства України. Формальний метод було використано при аналізі законодавства, що регулює організацію і функціонування грошового обігу в Україні.

Логіка дипломного дослідження полягає в послідовному сходженні від детального вивчення змісту грошового обігу до розгляду особливостей регулювання, організації та функціонування його окремих сфер.

Теоретичною основою дипломної роботи є праці вчених із загальної теорії грошей та кредиту, банківської справи.

Інформаційну базу дипломної роботи складають Конституція України, закони України, укази Президента України, нормативні акти Верховної Ради й Кабінету Міністрів України, Національного банку України, статистичні матеріали.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дипломна робота є системним дослідженням регулювання, організації та функціонування грошового обігу в Україні.

Елементи наукової новизни містяться в наступних положеннях:

- дістало подальшого розвитку визначення суті грошового обороту як економічної категорії, що виразилось в уточненні його макроекономічного змісту. Запропоновано визначити сукупний грошовий оборот як макроекономічну систему, яка забезпечує відтворювальний процес переміщення грошей між суб'єктами грошових відносин;

- визначено проблеми організації діючих форм безготівкових розрахунків і показано переваги використання системи дистанційного обслуговування;

- досліджено сучасний стан готівкового обігу в Україні, що дозволило визначити основні напрямки його вдосконалення та обґрунтувати систему заходів щодо поліпшення організації роботи з готівкою в системі Національного банку та банківських установ України.

Практичне значення одержаних результатів. Зроблені у дипломній роботі висновки можуть бути використані банківськими установами для вирішення проблем регулювання, організації та функціонування розрахунків у сфері безготівкового грошового обороту та готівкового грошового обігу.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додаток. Загальний обсяг дипломної роботи – 144 сторінки, у т.ч. на 33 сторінках розміщені 10 таблиць, 14 ілюстрацій і список використаної літератури з 93 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ГРОШОВОГО ОБІГУ В УКРАЇНІ

1.1. Сутність, економічна основа та структура грошового обігу

Серед понять, що характеризують грошові відносини в суспільстві, основними є грошовий оборот, грошовий обіг, фінанси, кредит, маса грошей, швидкість обігу грошей. Якщо деякі з них знайшли в літературі досить повне й однозначне тлумачення, то поняття грошового обороту і грошового обігу досі залишаються дискусійними. Дискусії ведуться щодо сутності цих понять, їх взаємозв'язку, сфер використання тощо [17, с. 63; 19, с. 55].

У багатьох виданнях грошовий оборот трактується як сукупність усіх грошових платежів у народному господарстві [47, с. 20; 25, с. 111.]. Таке визначення має той істотний недолік, що фіксує лише кількісний бік грошового обороту, його результативний аспект. Сутність же його як руху грошей у процесі відтворення залишається поза увагою. Цей недолік спричиняє формальний підхід і до визначення поняття грошового обігу, який трактується лише як готівкова сфера грошового обороту [17, с. 63; 19, с. 55].

Уперше визначення грошового обороту і грошового обігу з відтворювальних позицій було дано в першому виданні підручника «Гроші та кредит», що був опублікований у 1992 році [16, с. 42]. Такий підхід підтримали автори фундаментального російського підручника «Деньги, кредит, банки», виданого за редакцією О. І. Лаврушина в 1998 році [26, с. 59–60.]. Проте відтворювальна позиція у трактуванні грошового обороту в підручнику російських авторів не була послідовною, й у визначенні грошового обігу автори повернулися до формальних ознак, звівши його лише до обороту готівки на тій підставі, що лише готівка здійснює обіг поза банками [26, с. 60–61]. Подібний формальний підхід властивий і вказаному вище посібнику В. Д. Лагутіна, автор якого, розділивши грошовий оборот на дві сфери – готівкову і безготівкову,

називає кожна з них уже обігом, ніби простий поділ міг змінити сутність явища [47, с. 20]. Насправді рух грошей при реалізації цінностей однаково здійснюють як готівкові, так і безготівкові гроші, переходячи від одного учасника сфери обігу до іншого. Відмінність лише в тому, що готівка переміщується з рук платника в руки одержувача, а безготівкові гроші переміщуються з рахунку платника на рахунок одержувача. Але ця відмінність не змінює сутності явища грошового обігу, що обслуговує реалізацію реальних благ [17, с. 64].

У ринковій економіці суспільне виробництво має товарну форму, що зумовлює двоякий вираз руху валового сукупного продукту – натурально-речовий та грошовий. У процесі відтворення рух вартості в цих двох виразах проявляється як два самостійні процеси – як рух продуктів і як рух грошей чи грошових доходів. Проте вони нерозривно пов'язані, у них спільна субстанція – вартість сукупного продукту. Гроші базуються на цій вартості, вона визначає реальну цінність маси грошей, що перебуває в обороті, незалежно від її номінальної величини. Водночас рух грошей обслуговує переміщення цієї вартості в процесі відтворення, окремі грошові операції суб'єктів економічних відносин спричиняють відповідне переміщення між ними реальної вартості, тобто мають реальний економічний зміст [18, с. 54].

Процес суспільного відтворення відбувається безперервно, тому безперервним є і рух грошей, що його обслуговує. Взятий сам по собі цей процес безперервного руху грошей між суб'єктами економічних відносин у суспільному відтворенні являє собою грошовий оборот [19, с. 56].

Грошовий оборот – явище макроекономічного порядку. Він обслуговує кругооборот усього сукупного капіталу суспільства на всіх стадіях суспільного відтворення: у виробництві, розподілі, обміні і споживанні. Тому нерідко його називають сукупним грошовим оборотом [17, с. 65].

Через авансування грошей на придбання засобів виробництва і оплату робочої сили капітал спрямовується у сферу виробництва і забезпечує виготовлення валового національного продукту. Через оплату виготовленої

продукції та послуг гроші обслуговують реалізацію національного продукту і вивільнення суспільного капіталу в грошовій формі. У процесі використання грошової виручки від реалізації продукції та послуг здійснюється розподіл вартості національного продукту між власниками факторів виробництва (кредиторами, акціонерами, найманими працівниками) та державою, якій належать установлені податки. В усіх економічних суб'єктів формуються грошові доходи, за рахунок яких вони спрямовують капітал у сферу споживання – виробничого та особистого. Тим самим забезпечується новий цикл суспільного відтворення [18, с. 54].

Грошовий оборот як макроекономічне явище слід відрізнити від обороту грошей у межах кругообороту окремого індивідуального капіталу, тобто на мікрорівні (рис. 1.1). В останньому випадку гроші є однією з функціональних форм капіталу, його складовою та елементом багатства, яким володіє власник цього індивідуального капіталу. У цьому випадку гроші являють собою капітал, вони вимагають для себе відповідної норми прибутку (доходу) подібно до інших форм капіталу. Чим більшою масою грошей володіє даний індивідуальний власник, тим він багатший, тим більші його можливості «заробити» прибуток чи дохід [19, с. 57].

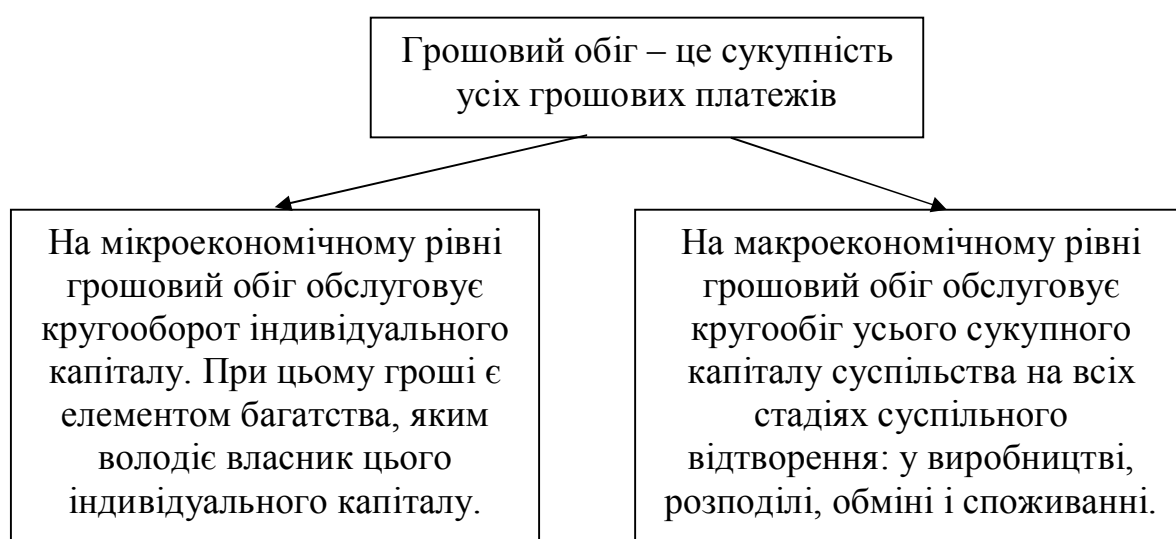

Рис. 1.1. Грошовий обіг на макро- та мікроекономічному рівнях.

Зовсім іншу роль відіграють гроші в сукупному грошовому обороті. Тут вони функціонують виключно як гроші і не є функціональною формою капіталу. Тому їх масу в обороті не можна вважати частиною багатства країни, тобто її зростання не збільшує сукупного капіталу суспільства подібно до капіталу окремого індивіда. Якби грошова маса, що перебуває в обороті, раптово збільшилася вдвічі, то загальний обсяг багатства країни не тільки не збільшився, а міг би навіть зменшитися у зв'язку зі зростанням витрат на виготовлення додаткових грошей та з провокуванням інфляції їх випуском в оборот [17, с. 65].

Сукупний грошовий оборот і оборот грошей у межах індивідуального капіталу істотно відрізняються також механізмами формування грошової маси, необхідної для їх обслуговування [18, с. 55].

Грошові кошти, необхідні для обслуговування кругообороту індивідуального капіталу, значною мірою вже є в розпорядженні відповідного власника, тобто це його власні кошти. Якщо ж їх недостатньо, то додаткові кошти мобілізуються на грошовому ринку. Грошовий ринок займає важливе місце в кругообороті індивідуального капіталу, з нього починається оборот грошей, що обслуговує індивідуальний капітал, на ньому й завершується кожний окремий цикл його кругообороту. Частина грошового доходу кожного економічного суб'єкта спрямовується на погашення боргів і повертається на грошовий ринок. Інша частина, що становить тимчасово вільні кошти, спрямовується на грошовий ринок як ресурс для кредитування інших суб'єктів [19, с. 57-58].

Сукупний грошовий оборот обслуговується переважно теж за рахунок наявної в обороті грошової маси, тобто тих грошей, які є в розпорядженні окремих економічних суб'єктів. Грошовий ринок перетворюється у внутрішній елемент цього обороту і забезпечує перерозподіл наявної грошової маси з метою прискорення її обігу і найповнішого забезпечення потреб обороту в грошах у межах наявної її маси. Завдяки грошовому ринку значно посилюється

еластичність грошового обороту, зростає здатність даної маси грошей обслужити зростаючі обсяги валового національного продукту [17, с. 66].

Проте вказані можливості грошового ринку не безмежні, і неминуче виникають потреби в поповненні обороту додатковою масою грошей. На відміну від кругообороту індивідуального капіталу, ці потреби можуть бути задоволені лише за рахунок додаткової емісії грошей [19, с. 58].

Потреби в додатковій емісії можуть бути зумовлені кількома факторами [18, с. 55-56]:

- зростанням обсягів валового національного продукту, для реалізації яких банківська система повинна розширювати кредитування суб'єктів обороту;
- зростанням чистого імпорту (перевищенням імпорту над експортом);
- зниженням перерозподільної функції грошового ринку, внаслідок чого наявна грошова маса буде повільніше обертатися і не зможе забезпечити всі потреби обороту;
- іншими чинниками, що можуть уповільнити швидкість руху грошей по каналах обороту.

В усіх цих випадках додатково випущені гроші надходять у сукупний оборот через грошовий ринок, що відповідає їх кредитній природі та забезпечує відповідність емісії потребам обороту [17, с. 67].

З усього сказаного випливає висновок, що сукупний грошовий оборот не є механічною сумою оборотів грошей у межах індивідуальних капіталів, а являє собою самостійне економічне явище, безпосередньо пов'язане з процесом суспільного відтворення в цілому. Це одне з найбільш широких, абстрактних і узагальнених явищ економічного життя суспільства [18, с. 56; 19, с. 58-59].

Суб'єктами грошового обороту є всі юридичні та фізичні особи, які беруть участь у виробництві, розподілі, обміні та споживанні валового внутрішнього продукту. Це всі підприємства (промисловості, сільського господарства, транспорту, зв'язку, будівництва, торгівлі, комунального господарства тощо), усі

державні, громадські, комерційні установи та організації, банки та інші фінансово-кредитні установи, все населення, що самостійно одержує та витрачає грошові кошти. Усі вони на певних підставах одержують грошові доходи, витрачають чи зберігають їх і цим впливають на економічні процеси та стають економічними суб'єктами суспільства [17, с. 67].

Якщо абстрагуватися від відтворювального аспекту, то грошовий оборот можна уявити просто як безперервний процес переміщення грошей у функціях засобів обігу і платежу між окремими його суб'єктами. Це, зокрема, переміщення грошей між [19, с. 59]:

- окремими підприємствами та організаціями;
- підприємствами та організаціями і населенням;
- окремими фізичними особами;
- комерційними банками і підприємствами та організаціями;
- комерційними банками і населенням;
- окремими комерційними банками;
- комерційними банками і центральним банком;
- небанківськими фінансово-кредитними установами різного призначення, з одного боку, і підприємствами, організаціями, установами та населенням – з іншого;
- небанківськими фінансово-кредитними установами різного призначення і комерційними банками;
- окремими небанківськими фінансово-кредитними установами різного призначення.

На кожній із цих ділянок можуть мати місце зустрічні грошові вимоги між суб'єктами обороту, що створює можливість їх взаємного погашення (заліку). Залік зменшує обсяг грошового обороту і потребу в грошах для його обслуговування [17, с. 68].

Економічною основою грошового обороту є процес суспільного відтворення. Суб'єкти цього процесу постійно одержують грошові доходи від реалізації належних їм ресурсів чи виготовлених ними продуктів, що спричинює відповідні грошові потоки. Водночас потоки руху грошей є не тільки результатом відтворювального процесу, а й важливою передумовою його успішного здійснення. Надмірні затримки в русі грошей неминуче викликають гальмування товарних потоків, погіршення кон'юнктури ринків, посилення стагнації виробництва [19, с. 59].

Внутрішня обумовленість грошового обороту процесом суспільного відтворення визначає його сутнісну єдність і безперервність, які можна назвати конституційними ознаками грошового обороту. Це положення має важливе значення для практики управління і використання грошового обороту. У ній не повинно допускатися зведення непереборних перепон на шляху грошових потоків, як і непрохідних меж між окремими потоками грошей [17, с. 68].

Відмінності в характері економічних відносин між суб'єктами грошового обороту дають підстави структурувати його на окремі сектори (рис. 1.2). Першим, за логікою відтворювального процесу, видом економічних відносин, що реалізуються в грошовому обороті, є відносини обміну. Характерним для руху грошей, що обслуговує ці відносини, є [18, с. 57]:

- еквівалентність, оскільки назустріч грошам, які передає покупець продавцеві, переміщуються продукти рівновеликої номінальної вартості;
- безповоротність, оскільки одержані продавцем гроші не повинні повертатися до свого попереднього власника, вони безповоротно перейшли у власність нового суб'єкта обороту;
- прямолінійність, яка виявляється у постійному віддаленні грошей від того суб'єкта обороту, який використав їх для купівлі продуктів, оскільки наступний суб'єкт теж витрачає їх для нових закупівель.

Такий характер руху грошей, що обслуговує сферу обміну, дає підстави виділити його в окремий сектор, що називається грошовим обігом [19, с. 69].

Рис. 1.2. Сектори грошового обігу.

Значна частина грошового обороту пов'язана з процесами розподілу вартості валового національного продукту. Рух грошей тут має одну суттєву відмінність від грошового обігу – він здійснюється нееквівалентно, тобто назустріч грошовому платежу платник не одержує реального еквівалента у формі товарів чи послуг. Цей сектор грошового обороту називається фінансово-кредитним [17, с. 78].

Крім спільної риси – нееквівалентності, відносинам між суб'єктами цього сектора грошового обороту властиві також істотні відмінності. Частина цих відносин має характер відчуження, коли визначена законами частина доходів економічних суб'єктів вилучається у вигляді податків та інших обов'язкових платежів і надходить у розпорядження держави, яка витрачає їх при виконанні своїх функцій. У результаті виникає не тільки безеквівалентний, а й безповоротний рух грошей, тобто одні суб'єкти ці гроші втрачають назавжди і без одержання будь-якого доходу, а інші їх одержують теж безповоротно і без виплати будь-якої ціни за них. Ця частина фінансово-кредитного обороту називається фіскально-бюджетною [19, с. 69].

Друга частина фінансово-кредитного обороту обслуговує сферу перерозподільних відносин, у яких власність суб'єктів не відчужується, а лише

передається у тимчасове користування, наприклад при внесенні грошей на банківський депозит чи під час купівлі цінних паперів. Тому для цих відносин характерне ще одержання доходу тим суб'єктом, який передає свою власність у тимчасове користування. Тобто рух грошей, що забезпечує реалізацію цих відносин, має зворотний характер, коли власник повертає свої гроші в обумовлений термін чи може їх повернути, наприклад при купівлі акцій і, крім того, одержує дохід у вигляді процента чи дивіденда. Отже, цей сектор грошового обороту істотно відрізняється не тільки від грошового обігу, а й від фіскально-бюджетного сектора, і називається він кредитним оборотом [17, с.78-79]. Дещо відрізняється з цього сектора оборот, пов'язаний із купівлю-продажем акцій, оскільки суб'єкт, котрий одержав гроші через продаж акцій, не зобов'язаний повертати їх попередньому власникові, що характерно для кредитних відносин. Тому цей сегмент грошового обороту можна назвати чисто фінансовим [18, с. 58].

Грошовий обіг, фіскально-бюджетний та кредитний обороти як складові сукупного грошового обороту тісно взаємозв'язані, внутрішньо переплітаються і доповнюють один одного в забезпеченні цілей розширеного відтворення. Водночас вони – самостійні явища, зі своїм особливим механізмом регулювання і специфічними можливостями впливу на процес відтворення [19, с. 69].

Залежно від форми грошей, в якій відбувається грошовий оборот, він поділяється на безготівковий і готівковий (рис. 1.3). Хоч критерій такої структуризації грошового обороту досить формальний, проте між цими його частинами є істотні відмінності, які мають важливі економічні наслідки. Зокрема, у сфері готівкового обороту гроші рухаються поза банками, безпосередньо обслуговуючи відносини економічних суб'єктів. Отже, на оборот цих грошей можуть впливати лише прямі його суб'єкти, що дає можливість їм найповніше реалізувати свої відносини в тому вигляді, як вони самі їх визначили [17, с. 79].

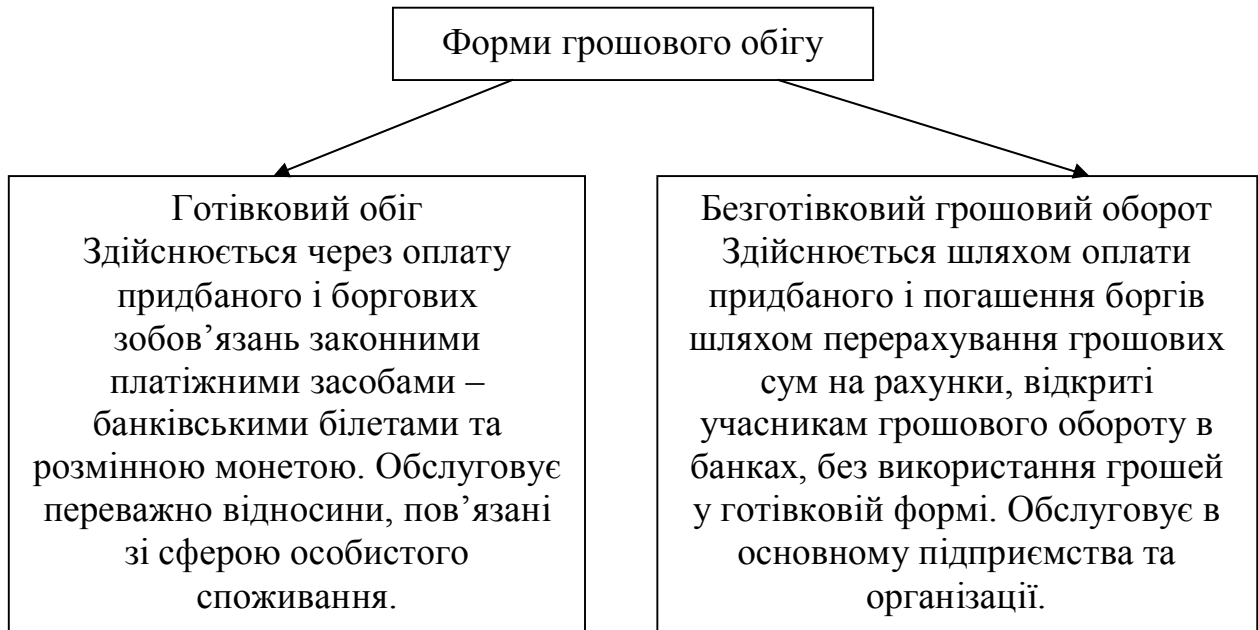

Рис. 1.3. Структура грошового обігу.

Це досить відчутна перевага готівкового обороту за умов перехідної економіки. З одного боку, з великими труднощами формується приватна власність і новий прошарок її носіїв, які є активними суб'єктами грошового обороту, а з іншого – є могутні сили, які захищають державну власність і найчастіше через державні структури всіляко гальмують становлення приватних власників, використовуючи для цього і контроль за їх грошовим оборотом. У відповідь на це останні широко практикують між собою платежі готівкою, провокуючи тінізацію відносин [18, с. 58].

У сфері безготівкового обороту гроші рухаються по рахунках у банках, не виходячи за межі банківської системи. Це створює можливість контролювати його, а отже впливати на відносини відповідних економічних суб'єктів не тільки їм самим, а й третім особам – банкам та органам державного управління. Визначаючи законодавчо права та обов'язки їх щодо здійснення такого контролю, держава може впливати на весь безготівковий грошовий оборот, а відтак і на процес суспільного відтворення в цілому. У цьому головна перевага безготівкового обороту над готівковим, тому в міру завершення перехідного до ринкової економіки періоду, забезпечення правової бази розвитку її приватного

сектору розширюватиметься сфера безготівкового обороту і звужуватиметься готівкова [19, с. 70].

Поки ж що, за станом на початок 2012 року, співвідношення цих двох сфер грошового обороту в Україні можна приблизно визначити як 2 : 1, оскільки в загальній масі грошей (за агрегатом М3) готівка становила 28,2%, а поточні депозити – 16,9% [12, с. 75]. Порівняно із західними країнами в структурі грошового обороту України занадто висока питома вага готівкового обороту. Цей факт нерідко розцінюється як недолік грошового обороту та грошової системи взагалі, як негативне явище в діяльності банківської системи, зокрема НБУ. Проте це скоріше закономірна реакція грошового обороту на проблеми і труднощі перехідної економіки України. У ситуації, що склалася в економіці України в цей період, структура грошового обороту і не могла бути іншою [17, с. 80].

Враховуючи зазначене вище, сформулюємо власне визначення цього поняття. Отже, сукупний грошовий оборот – це макроекономічна система, яка забезпечує відтворювальний процес переміщення грошей між суб'єктами грошових відносин.

1.2. Базова модель грошового обігу та грошова маса, що його обслуговує

Для з'ясування закономірностей та особливостей руху грошей у процесі суспільного відтворення побудуємо умовну модель грошового обороту, скориставшись для цього методикою побудови моделі доходів та продуктів, широко відомої в іноземній літературі [27, с. 27–51.].

Для спрощення побудови моделі грошового обороту згрупуємо всі його суб'єкти у чотири укрупнені групи (додаток А) [15, с. 68-69; 18, с. 56; 19, с. 60]:

1) фірми – всі юридичні і фізичні особи, які беруть участь у створенні та реалізації валового національного продукту;

2) сімейні господарства – усі сімейні одиниці, які мають самостійні грошові доходи та витрати і ведуть спільний сімейний бюджет. Ця група забезпечує фірми ресурсами (робочою силою, засобами виробництва тощо) і формує на цій підставі грошові доходи (національний дохід) як основне джерело платоспроможного попиту для реалізації виготовленої фірмами продукції (національного продукту);

3) уряд – юридичні особи – державні управлінські та інші структури, які забезпечують розподіл та перерозподіл національного доходу та національного продукту, здійснюючи вплив на реалізацію та споживання останнього;

4) фінансові посередники – суб'єкти грошового ринку, які, виступаючи в ролі посередників, акумулюють на цьому ринку вільні грошові кошти і розміщують їх від свого імені і за свій рахунок (банки, страхові, інвестиційні, фінансові компанії тощо).

Якщо абстрагуватися від відтворювального аспекту, то грошовий обіг можна уявити просто як процес переміщення грошей у функціях засобів обігу та платежу між названими групами економічних суб'єктів та між економічними суб'єктами всередині кожної з груп. Отже, грошовий обіг – це процес, це рух грошей, який відбувається безперервно, є єдиним цілим, що пов'язує всю різноманітність економічних суб'єктів та забезпечує реалізацію відносин між ними [18, с. 56].

Кожний економічний суб'єкт бере участь у грошовому обігу двояко – як одержувач певних грошових доходів і як особа, що витрачає одержані доходи, оскільки витрачання грошових коштів одним суб'єктом неминуче приводить до одержання доходу іншим суб'єктом, і навпаки, грошовий обіг можна розглядати як процес обороту грошових доходів. Дохідний підхід до розуміння грошового обігу надає його змісту певну конкретність та більшу визначеність. Адже будь-який дохід, навіть самий незначний, є результатом конкретних економічних чи соціальних відносин. Зокрема, одна з ланок грошового обігу, в якій формуються доходи сімейних господарств, має назву національного

доходу і є одним із найважливіших показників розвитку економіки країни [18, с. 56-57].

Модель сукупного грошового обороту можна побудувати у вигляді кругообороту доходів і витрат (рис. 1.4) [19, с. 62; 17, с. 70].

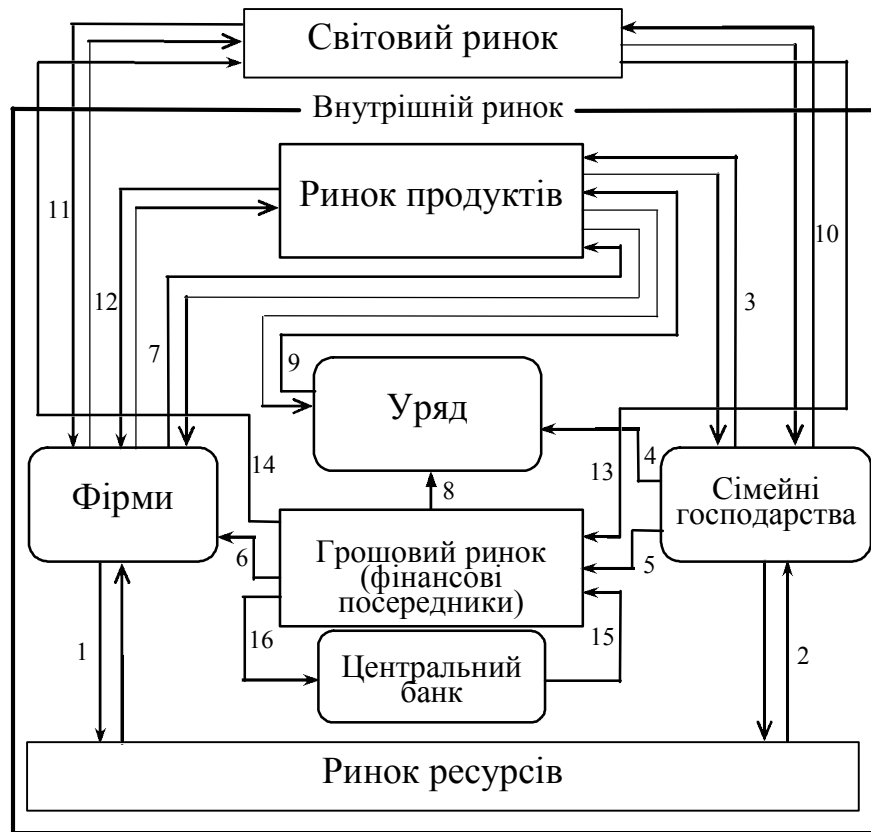

Рис. 1.4. Модель сукупного грошового обороту.

У наведеній моделі сукупного грошового обороту виділено 16 окремих грошових потоків [18, с. 61-66; 17, с. 70-77; 19, с. 62-68]:

1. Сукупність платежів (витрат) фірм, пов'язаних з купівлею виробничих ресурсів, насамперед робочої сили, земельних ділянок, споруд, інших засобів виробництва.

2. Грошові доходи сімейних господарств: заробітна плата, гонорари, виручка від продажу матеріальних цінностей (сільськогосподарської продукції,

земельних ділянок, будівель тощо), рента, доходи за акціями, паями та ін. У сукупності вони складають національний дохід країни.

3. Більша частина національного доходу витрачається сімейними господарствами на споживання, у зв'язку з чим оплачується закупівля продуктів на внутрішньому ринку продуктів.

4. Певна частина національного доходу сплачується сімейними господарствами уряду у вигляді податків.

5. Не витрачена на споживання та сплату податків частина національного доходу становить заощадження сімейних господарств, які надходять на грошовий ринок.

6. Фірми для розширення свого капіталу мобілізують кошти на грошовому ринку.

7. Мобілізовані на грошовому ринку кошти фірми інвестують на розширення виробництва, для чого витрачають їх на закупівлю необхідних матеріальних цінностей (будівельних матеріалів, обладнання, пристроїв тощо).

8. Мобілізація урядом коштів на грошовому ринку. Розміщуючи на грошовому ринку свої зобов'язання (облігації, казначейські векселі тощо), уряд позичає гроші для оплати покупок на ринку продуктів.

9. Витрачання коштів урядом для оплати державних закупівель.

10. Частина національного доходу витрачається сімейними господарствами на споживання, у зв'язку з чим оплачується закупівля продуктів на світовому ринку.

11. Оплата іноземними покупцями експортних поставок фірм. Завдяки експорту частина виробленого національного продукту надходить на світовий ринок, минаючи внутрішній.

12. Одержана фірмами виручка. Обсяг цього потоку визначається обсягом реалізованого валового національного продукту і дорівнює обсягу національного доходу.

13. Зі світового ринку на внутрішній грошовий ринок надходить додатковий капітал.

14. Відплив грошового капіталу за кордон. Валютні кошти розміщуються на світових ринках.

15. Поповнення обороту додатковою масою грошей шляхом збільшення кредитування центральним банком комерційних банків.

16. Вилучення надлишку грошових коштів шляхом скорочення кредитування.

Наведена модель досить ґрунтовно розкриває рух грошей у процесі суспільного відтворення, його послідовність, причинну зумовленість, механізм збалансування та інші характерні риси, що дає можливість глибше зрозуміти це надзвичайно складне економічне явище [19, с. 68].

Грошовий оборот забезпечується певною масою грошей, величина якої є важливою характеристикою стану грошового обороту та ринкової кон'юнктури в цілому. Зміна грошової маси безпосередньо впливає на інтенсивність обороту грошей, на формування платоспроможного попиту, на кон'юнктуру ринків, а значить – на економічний розвиток. Тому регулювання грошової маси є ключовим напрямом державної грошово-кредитної політики. Завдяки цьому вивчення та правильне визначення маси грошей в обороті має не тільки теоретичне, а й важливе практичне значення.

Поняття грошової маси досить складне, оскільки складна сама категорія грошей, велика різноманітність їх форм та функцій. Не випадково в трактуванні змісту та показників вимірювання грошової маси є помітні розбіжності.

У зарубіжній літературі до 30-х років ХХ ст. панувало уявлення про грошову масу як сукупність залишків металевих грошей і розмінних банкнот у розпорядженні суб'єктів обороту. Усі інші грошові інструменти – нерозмінні банкноти, розмінна монета, депозитні вклади тощо – виділялися у поняття «засобів обігу» і не включалися в загальну масу грошей. Ситуація принципово змінилася після скасування золотомонетного стандарту [17, с. 80].

У радянській літературі аж до останніх років панувало уявлення про масу грошей як сукупний залишок знаків грошей (банкнот, казначейських білетів і розмінної монети) у розпорядженні суб'єктів обороту. Такі підходи суперечили принципам єдності та безперервності грошового обороту і піддавалися гострій критиці [19, с. 71].

Саме життя теж довело (на Заході – раніше, в СРСР – пізніше) необхідність включати до грошової маси не тільки всі готівкові знаки, а й депозитні гроші – спочатку короткострокового характеру, а згодом і довгострокового. Більше того, окремі сучасні економісти та центральні банки до грошової маси відносять будь-які активи, котрим властива певна ліквідність (облігації державних позик, векселі, страхові поліси тощо). Це зумовлено головним чином неоднозначними, суто емпіричними підходами до визначення самої сутності грошей, яка може змінюватися залежно від цілей аналізу і використання певного елемента грошового обороту. Отже, і в саму грошову масу вони можуть включатися чи виключатися з неї відповідно до конкретної ситуації.

Зарубіжна економічна наука та практика дали достатньо розгорнуте й обґрунтоване трактування і статистичне визначення грошової маси, які ефективно використовуються в регулятивній практиці. Перехід України до ринкової економіки робить надзвичайно актуальним вивчення і використання цього досвіду в нашій практиці [17, с. 81].

Виходячи з викладеного вище розуміння сутності грошей та грошового обороту, під грошовою масою слід розуміти всю сукупність запасів грошей у всіх їх формах, які перебувають у розпорядженні суб'єктів грошового обороту в певний момент. Такими суб'єктами є приватні особи, підприємства, громадські організації, господарські об'єднання, державні установи тощо, які мають у своєму розпорядженні готівкові гроші чи вклади на різних рахунках у комерційних банках. У цей перелік не входять комерційні банки, оскільки їх

грошові запаси сформовані переважно із вкладів клієнтів, що вже враховані в масі грошей через їх власників.

Грошова маса має певний кількісний вираз (обсяг у мільярдах чи мільйонах грошових одиниць), надзвичайно складну структуру та динаміку руху. З точки зору якісної характеристики грошової маси важливе значення має її структура, а з погляду практики її регулювання – динаміка руху обсягу та структури.

У структурному відношенні грошову масу можна розділити за кількома критеріями [19, с. 81]:

- за ступенем «готовності» окремих елементів до оборотності, тобто за ступенем їх ліквідності;
- за формою грошових засобів (готівкові, депозитні);
- за розміщенням у суб'єктів грошового обороту;
- за територіальним розміщенням та ін.

Найбільшу складність має структуризація грошової маси за першим критерієм, оскільки немає однозначного розуміння ступеня ліквідності кожного її елемента, як і немає чіткого розмежування між власне грошима і високоліквідними фінансовими активами, що вже не є грошима. За цим критерієм наука і практика виділяють кілька елементів грошової маси, комбінацією яких можна визначати різні за складом і обсягом показники грошової маси, що називаються грошовими агрегатами.

Грошовий агрегат – це специфічний показник грошової маси, що характеризує певний набір її елементів залежно від їх ліквідності. Кількість агрегатів, які використовуються в статистичній практиці окремих країн, не однакова, що пояснюється істотними відмінностями в елементному складі грошової маси, у спектрах активів, які розглядаються в національній практиці як гроші, у завданнях використання грошової маси в регулятивних цілях. Так, у США застосовуються чотири агрегати для визначення маси грошей, в Англії – п'ять, у Німеччині – три [17, с. 82].

Починаючи з грудня 2002 року грошові агрегати складаються на підставі даних стандартизованих форм звітності Національного банку України та інших депозитних корпорацій (банків) за методологією МВФ.

Виокремлюють чотири грошові агрегати [12, с. 75]:

1. Грошовий агрегат M_0 охоплює готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями (банками) – банківські білети та розмінна монета, які знаходяться поза банківською системою.

2. Грошовий агрегат M_1 – грошовий агрегат M_0 та переказні депозити в національній валюті ($M_1 - M_0$).

3. Грошовий агрегат M_2 – грошовий агрегат M_1 та переказні депозити в іноземній валюті й інші депозити ($M_2 - M_1$). Складова грошового агрегату M_2 «Переказні кошти в іноземній валюті» охоплює кошти в іноземній валюті, що за першою вимогою можуть бути обмінені на готівкові. До складової грошового агрегату M_2 «Інші кошти» входять непереказні кошти до запитання, строкові кошти та кошти за іменними ощадними (депозитними) сертифікатами, емітованими банками.

4. Грошовий агрегат M_3 – грошовий агрегат M_2 та цінні папери, крім акцій ($M_3 - M_2$).

Наведені грошові агрегати відрізняються між собою не тільки кількісно, а й якісно. Так, агрегат M_1 виражає масу грошей, яка перебуває безпосередньо в обігу, реально виконуючи функції засобів обігу та платежу, і тому є найбільш ліквідною. Вона найтісніше пов'язана з товарною масою, що проходить процес реалізації, і безпосередньо впливає на ринкову кон'юнктуру. Саме тому цей агрегат перебуває під найпильнішою увагою аналітиків та регулюючих органів.

Пильної уваги заслуговує також агрегат M_0 . Він має ті самі якісні характеристики, що й грошова маса агрегату M_1 , але оборот готівки здійснюється поза банками і тому регулювання і контроль за ним складніші.

В інших грошових агрегатах (M_2 , M_3) ураховані також запаси грошей у різних організаційних формах заощаджень (строкові депозити, ощадні

сертифікати, цінні папери тощо). Ці гроші тимчасово не перебувають у русі, виконуючи для їх власників функцію нагромадження вартості. Тому ліквідність грошової маси знижується з кожним наступним агрегатом. Найбільш ліквідними і готовими обслуговувати товарооборот є гроші агрегату M_0 . Найнижчу ліквідність мають гроші агрегату M_3 , оскільки значна частина їх не може вступити в обіг без того, щоб власник заздалегідь не попередив про це банк і не зазнав певних фінансових втрат [17, с. 83].

Водночас агрегат M_0 – найвужчий показник грошової маси, оскільки характеризує лише один її елемент – готівкову масу. Найширшим агрегатом є M_3 , бо він охоплює всі елементи грошової маси, що перебувають в обороті.

Показник грошової бази не є ще одним агрегатом грошової маси. Це якісно інший показник, що характеризує масу грошей з боку прояву її на балансі центрального банку. Тому цей показник інколи називають ще грошима центрального банку, який їх безпосередньо контролює і регулює, впливаючи в кінцевому підсумку і на загальну масу грошей [19, с. 74].

Грошова база включає запаси всієї готівки, яка перебуває в обороті поза банківською системою та в касах банків, а також суму резервів комерційних банків на їх кореспондентських рахунках у центральному банку.

Величину грошової бази Γ_6 можна визначити за формулою [17, с. 83]:

$$\Gamma_6 = M_0 + M_k + M_{рез},$$

де M_0 – сума готівки, що перебуває поза банками;

M_k – сума готівки в касах банків;

$M_{рез}$ – сума грошових коштів (резервів), які перебувають на кореспондентських рахунках банків у центральному банку.

Готівковий елемент ($M_0 + M_k$) грошової бази відрізняється кількісно від готівкового агрегату M_0 – більший на суму готівки в касах банків. Безготівковий елемент ($M_{рез}$) грошової бази відрізняється і якісно, і кількісно від безготівкового елемента грошових агрегатів M_1 , M_2 , M_3 . Він являє собою суму зобов'язань центрального банку перед комерційними. А безготівкові

елементи грошових агрегатів – це зобов’язання комерційних банків перед своїми клієнтами. Вони формуються комерційними банками як за рахунок коштів, одержаних від центрального банку, так і за рахунок створення грошей самими комерційними банками в процесі кредитної діяльності через механізм грошово-кредитного мультиплікатора. Завдяки цьому загальний обсяг кожного з грошових агрегатів (крім M0) перевищує обсяг грошової бази. Ступінь цього перевищення свідчить про величину грошово-кредитного мультиплікатора на рівні комерційних банків [19, с. 74].

В Україні маса грошей в обороті після грошової реформи 1996 року характеризується високими темпами зростання та надмірно великою вагою в ній готівки, про що свідчать дані табл. 1.1, 1.2 і 1.3.

Таблиця 1.1

Наявна грошова маса в обігу України та її розміщення в 1996-2002 роках*

(на кінець періоду, млн. грн.)

Грошові агрегати	1996 р.		1997 р.		1998 р.		1999 р.		2000 р.		2001 р.		2002 р.	
	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
Гроші поза банками (M0)	4041	43,2	6132	48,9	7158	45,6	9583	43,4	12799	39,9	19465	42,5	26434	40,8
Грошова маса (M1)	6315	67,4	9050	72,2	10331	65,8	14094	63,9	20735	64,6	29796	65,1	40281	62,1
Грошова маса (M2)	9023	96,4	12448	99,3	15432	98,3	21714	98,4	31390	97,8	45186	98,8	64321	99,2
Грошова маса (M3)	9364	100	12541	100	15705	100	22070	100	32087	100	45755	100	64870	100

* Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2002. – № 12. – С. 70, 72; Бюлетень Національного банку України. – 2008. – № 4. – С.57.

Таблиця 1.2

Наявна грошова маса в обігу України та її розміщення в 2003-2009 роках*

(на кінець періоду, млн. грн.)

Грошові агрегати	2003 р.		2004 р.		2005 р.		2006 р.		2007 р.		2008 р.		2009 р.	
	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
Гроші поза банками (M0)	33119	34,9	42345	33,7	60231	31,0	74984	28,7	111119	28,1	154759	30,0	157029	32,2
Грошова маса (M1)	51541	54,2	67090	53,3	98573	50,8	123276	47,2	181665	45,9	225128	44,5	233748	48,0
Грошова маса (M2)	94855	99,8	125483	99,8	193145	99,5	259413	99,4	391273	98,8	512528	99,4	484772	99,5
Грошова маса (M3)	95043	100	125801	100	194071	100	261063	100	396156	100	515728	100	487298	100

* Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2008. – № 4. – С. 58; Бюлетень Національного банку України. – 2011. – № 2. – С. 87.

Таблиця 1.3

Наявна грошова маса в обігу України в 2010 – 2012 роках*

(на кінець періоду, млн. грн.)

Грошові агрегати	2010 р.		2011 р.		2012 р.	
	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
Гроші поза банками (M0)	182990	30,6	192665	28,1	203245	26,3
Грошова маса (M1)	289894	48,5	311047	45,4	323225	41,8
Грошова маса (M2)	596841	99,8	681801	99,5	771126	99,7
Грошова маса (M3)	597872	100	685515	100	773199	100

* Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2013. – № 2. – С. 103

Протягом усіх після реформованих років грошова база та грошова маса зростали щорічно, збільшившись відповідно в 4,7 та в 4,8 раза. На фоні постійного скорочення реального обсягу валового внутрішнього продукту зазначене зростання грошової маси видається надмірним. Воно було спричинене високим рівнем бюджетного дефіциту та не досить жорсткою грошово-кредитною політикою центрального банку. Такі ножиці в динаміці грошової маси та обсягу суспільного виробництва не могли не вплинути на вартість грошей: гривня за п'ять років знецінилась у 2,1 раза, а відносно долара США – в 2,8 раза [19, с. 75].

Значний інтерес становить структура грошової маси та її динаміка за п'ять років. Привертає до себе увагу надто високе (151,7%) зростання в 1997 р. агрегату М0, внаслідок чого готівки в загальній масі грошей (за агрегатом М3) було майже 49%, що негативно характеризує структуру грошової маси і стан грошового обороту. Разом з тим ця тенденція спричинила скорочення рівня грошово-кредитного мультиплікатора, через що в 1997 р. агрегати М2 і М3 зростали значно повільніше, ніж грошова база, що мало певні антиінфляційні наслідки. У 1998 та 1999 років структура грошової маси дещо поліпшилася: почала знижуватися питома вага готівки в агрегаті М3, а збільшення грошової бази відбувалося повільніше, ніж зростання М3, що свідчить про поступове посилення ролі комерційних банків у формуванні грошової маси та в управлінні грошовим оборотом. Проте ця позитивна тенденція розвивається дуже повільно і питома вага готівки в загальній грошовій масі все ще залишається надмірно високою – 42,8% на початок 2002 року [17, с. 85].

Статистичні дані, що характеризують структуру грошової маси в Україні за станом на 01.01.2013 року, показано на рис. 1.5.

Дані дод. Б, В, табл. 1.1, 1.2, 1.3 і рис. 1.5 показують, що в Україні структура грошової маси ще не досягла розгалуженої та розвинутої форми. Відносно незначний відсоток, який припадає на агрегати М3 і М4, можна пояснити тим, що в країні тільки розпочався процес формування фінансового

ринку, грошово-кредитної системи, які б за своїм змістом і параметрами були адекватними вимогам ринкової економіки [18, с. 71].

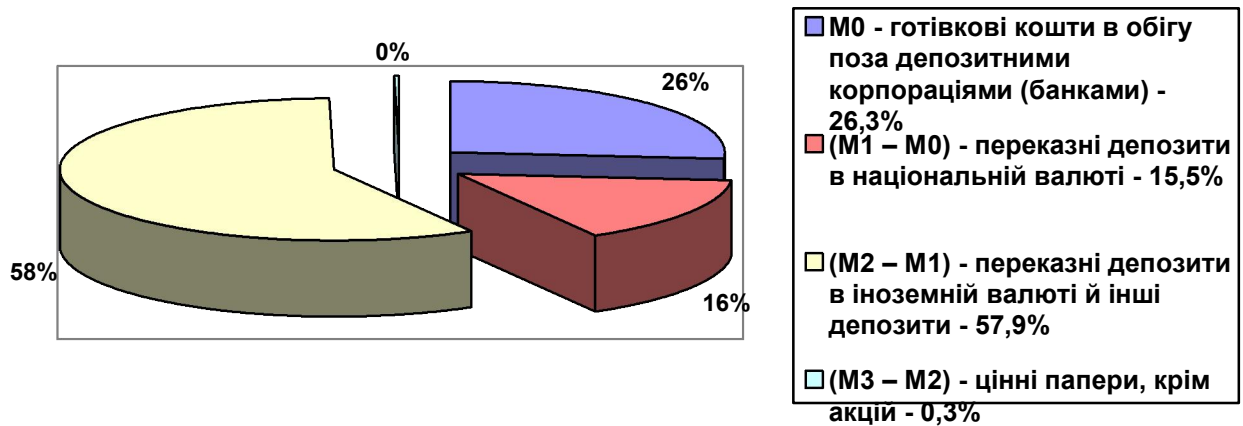

Рис. 1.5. Структура грошової маси України за станом на 01.01.2013 р. [13, с. 103].

Україна має чи не найбільшу пропорцію готівки щодо загальної грошової маси. На початок 2013 року 26,3% грошової маси мають готівкову форму й обертаються поза банками, тоді як у США частка готівки становить менше 10% від грошової маси.

Причинами високого рівня готівки в обігу є [18, с. 71]:

- зростання номінальних грошових доходів населення;
- зниження рівня безготівкових розрахунків населення за придбані товари та надані послуги;
- зростання банківських ризиків, пов'язаних з збереженням вартості грошей;
- зволікання населення розміщувати вільні кошти на вклади через втрату довіри до банківських та парабанківських структур, що пов'язано із загрозою можливого їх банкрутства, процентною політикою і відсутністю відповідальності перед вкладниками;
- наявність значних обсягів неофіційної (тіньової) економіки.

Тенденції, що склалися у структурі грошової маси України, мають негативні наслідки як для ефективного функціонування грошової системи, так і для економіки в цілому.

По-перше, скоротилися грошові надходження на поточні рахунки суб'єктів господарювання, що значно ускладнило і без того важкий стан із розрахунками в народному господарстві.

По-друге, зменшилася (через низький рівень реальних депозитів) ліквідність та послабився кредитний потенціал комерційних банків, що, у свою чергу, призвело до зниження інвестицій та меншого зростання ВВП у довгостроковому періоді. Тому задовільний прогноз інфляції та основних макроекономічних показників надзвичайно важливий для проведення монетарної політики.

У розвинутому ринковому господарстві грошовий оборот не може здійснюватися без участі й активної ролі банків. Банки стають необхідними посередниками у взаємних виплатах і розрахунках між підприємствами, організаціями, установами та окремими фізичними особами. Банки цілеспрямовано регулюють потоки грошових коштів у народногосподарському обороті [47, с. 21].

Банк є найважливішим грошово-кредитним інститутом суспільства, в якому створюються і зберігаються гроші. Гроші проходять через банки в міру здійснення платежів. Банки здійснюють безпосередній вплив на масу і структуру грошей, що перебувають в обігу.

Банк є вихідним і кінцевим пунктом моделі, через який здійснюється кругообіг готівки і безготівкових платежів. Їхні операції, пов'язані з розрахунково-касовим обслуговуванням своїх клієнтів [47, с. 22].

Потоки економічних ресурсів, з одного боку, і грошовий потік доходів та споживчих витрат, з іншого здійснюються одночасно. Будь-які затримки, крім тих, які викликані продажем товарів у кредит, створюють ситуацію неплатежів, що загрожує дезорганізацією народногосподарського обороту.

Базова модель грошового обороту дає загальне уявлення про функціонування національної грошової системи. Альтернативою грошового

обороту є неефективний бартерний обмін. Криза неплатежів сприяє розширенню прямого безгрошового обміну товарами і послугами.

1.3. Грошова система як форма організації грошового обігу в країні: суть та елементи. Становлення грошової системи України

Грошова система – це форма організації грошового обороту в країні, встановлена загальнодержавними законами. Ці закони визначають основні принципи, правила, нормативи та інші вимоги, що регламентують відносини між суб'єктами грошового обороту. Враховуючи надзвичайно важливу роль грошових відносин в економічному житті суспільства, в усіх країнах, незалежно від їх устрою, формування грошових систем здійснюють центральні органи влади. Місцеві органи влади, навіть у країнах з федеративним устроєм, по суті усунені не тільки від формування грошових систем, а й від контролю за функціонуванням їх окремих елементів [17, с. 153].

З огляду на те, що організація грошового обороту здійснюється за участі банків, а забезпечення нормального функціонування кредитних грошей є одним з основних завдань банківської системи, грошова система формується і функціонує на базі банківської системи і може розглядатися як складова останньої. Тому в багатьох країнах правові норми, що формують грошову систему, визначаються безпосередньо в банківському законодавстві, насамперед у законах, що регламентують діяльність центральних банків. Більше того, відповідно до цих законів центральним банкам надаються широкі повноваження з регулювання грошового обороту. Тому є всі підстави вважати центральний банк інституційним центром грошової системи. Йому належить вирішальна роль у забезпеченні ефективного функціонування грошової системи країни [19, с. 145-146].

За сферою охоплення економічних відносин грошова система – явище надзвичайно широке, адекватне всьому грошовому обороту. Всі грошові

потоки, незалежно від сфери економіки, яку обслуговують, та форми, в якій вони здійснюються, є об'єктами регулятивного впливу грошової системи.

За сферою охоплення економічних відносин грошова система – явище надзвичайно широке, адекватне всьому грошовому обороту. Усі грошові потоки, незалежно від сфери економіки, яку вони обслуговують, та форми, в якій здійснюються, є об'єктами регулятивного впливу грошової системи. Тому є підстави для виділення в складі грошової системи окремих, відносно самостійних підсистем [17, с. 154]:

- системи безготівкових розрахунків;
- валютної системи;
- системи готівкового обігу.

Грошові системи кожної окремої країни мають свою структуру з окремими елементами, які визначаються в нормативно-правових актах держави, мають обов'язковий характер для всіх економічних суб'єктів та конституюють грошову систему. Зокрема, в грошовій системі України виділяються такі елементи:

- найменування грошової одиниці;
- масштаб цін;
- види та купюрність грошових знаків, які мають статус законного платіжного засобу;
- регламентація безготівкових грошових розрахунків;
- регламентація готівкового грошового обороту;
- регламентація режиму валютного курсу та операцій з валютними цінностями;
- регламентація режиму банківського проценту;
- державні органи, які здійснюють регулювання грошового обороту та контроль за дотриманням чинного законодавства [18, с. 103].

Найменування грошової одиниці, як правило, пов'язується з історією країни. Коли молоді держави створюють нові грошові системи, назви для своїх грошових

одиниць (національних валют) вони шукають у своїй історії чи в історії корінної нації відповідної країни. Так, зокрема, учинила й Україна. Нову національну валюту рішенням Верховної Ради України названо гривня. Таку назву мала грошова одиниця Київської Русі – високо-розвинутої держави, яка існувала на території сучасної України в X–XI ст. Тим самим проведена своєрідна лінія зв'язку між сучасною і колишньою українськими державами, що підтверджує закономірний характер відновлення держави Україна [19, с. 148].

Масштаб цін являє собою величину грошової одиниці даної країни. В епоху, коли гроші мали натурально-речову форму, зокрема золота та срібла, масштаб цін установлювався державою шляхом визначення вагового вмісту металу в грошовій одиниці. Визначена таким чином величина грошової одиниці була важливим елементом системи ціноутворення. Адже купівельна спроможність таких грошей не могла істотно відхилитися від вартості їх офіційного металевого вмісту. Тому, змінюючи величину останнього, держава могла змінювати загальний рівень цін [17, с. 156].

У сучасних умовах, коли в обігу перебувають нерозмінні на золото кредитні гроші, фіксація державою металевого вмісту грошової одиниці втратила сенс і скасована в усіх країнах. А масштаб цін утратив форму вагового вмісту металу в грошовій одиниці. Але чи зберігся взагалі масштаб цін як елемент грошової системи? І якщо зберігся, то в якій формі і як держава формує і використовує його як елемент грошової системи [18, с. 104]?

Про наявність масштабу цін і сьогодні свідчать істотні відмінності в рівнях цін на одні й ті самі товари, виражені в грошових одиницях різних країн. Це є прямим свідченням того, що ціни визначені в різних масштабах, тобто в грошових одиницях різної величини. Більше того, ціни в одній і тій самій грошовій одиниці можуть істотно змінюватися, якщо остання знецінюється, тобто зменшується її величина як масштаб цін [19, с. 148-149].

У більшості випадків масштаб цін у сучасних умовах змінюється стихійно, незалежно від волі держави, під впливом інфляційних процесів в економіці.

Тобто місце і роль масштабу цін у процесі ціноутворення істотно змінилися. Уже не держава свідомо змінює масштаб цін з метою впливу на їх рівень, а стихійні процеси в ціноутворенні змінюють масштаб цін, новий рівень якого в подальшому впливає на ціноутворення [17, с. 104].

Оскільки інфляційні процеси стали хронічним явищем, виникла загроза постійного зменшення масштабу цін, що негативно впливає на функціонування грошей як міри вартості та дійовість системи цін. Тому в довгостроковому плані підтримування масштабу цін на певному, відносно сталому рівні є важливим завданням кожної держави.

Вирішенню цього завдання сприяють насамперед державні заходи антиінфляційної політики. Проте ці заходи, пригнічуючи інфляцію, можуть тільки зупинити подальше скорочення масштабу цін, але не можуть відновити його попереднього – доінфляційного – рівня. Ціни втрачають порівнянність у часі, здатність правильно виражати динаміку економічних процесів. Послабити ці недоліки можна шляхом відновлення попереднього масштабу цін, що здійснюється шляхом деномінації, яка проводиться як елемент грошової реформи. Отже, проблема масштабу цін нині стала складовою більш загальної проблеми забезпечення сталості грошей і вирішується одночасно з нею [18, с.104].

Наведені положення щодо природи масштабу цін у сучасних умовах підтверджуються практикою української економіки 1991–1996 рр. Під дією різних інфляційних чинників протягом 1991–1993 рр. оптові та роздрібні ціни в Україні зросли приблизно в 9–10 тис. разів, точніше – роздрібні ціни на споживчі товари – у 8435,7 раза, а оптові ціни промисловості – у 10701,6 раза (порівняно з 1990 р.). Такою ж мірою зменшилася величина грошової одиниці – українського карбованця. Вона стала мікроскопічно малою, через що з обігу зникли не тільки монети, а й усі купюри номіналом менше за 10000 крб. В обігу широко використовувалися купюри в 100 000 крб. і навіть в 1 млн. крб., бо якраз такий номінал був адекватний новому масштабу цін [19, с. 149;].

Починаючи з 1994 р. інфляція в Україні пішла на спад. Протягом кількох місяців 1995 р., а особливо в 1996 р., індекс цін залишався незмінним. Проте рівень усіх цін був так само високим, як і раніше, – на найпростіші товари ціни виражалися десятками і сотнями тисяч карбованців. Ця обставина сама по собі істотно ускладнювала грошові відносини, погіршувала розрахунково-касове обслуговування господарюючих суб'єктів, підтримувала недовіру до грошово-кредитної політики держави, підсилювала інфляційні очікування. Усунути ці недоліки можна було шляхом укрупнення грошової одиниці (збільшення масштабу цін). Це завдання було одним із ключових під час проведення грошової реформи у вересні 1996 р. Розв'язали його шляхом деномінації (зменшення) у 100 тис. разів усіх грошових показників, включаючи масу готівки в обігу [18, с. 105].

Ступінь укрупнення масштабу цін (100 000 разів) був вибраний не випадково. Здавалося, що, запроваджуючи принципово нову грошову одиницю, Україна могла вибрати будь-який масштаб цін, не орієнтуючись на той, який був за часів входження її до складу СРСР. Адже світова практика свідчить, що успішно можуть функціонувати грошові системи з відносно малим масштабом цін (наприклад, в Японії та Італії) та з відносно великим (наприклад у Великобританії, Канаді, Австралії).

У ході підготовки грошової реформи в Україні активно дискутувалося питання, який масштаб цін вибрати. Були пропозиції запровадити малий масштаб цін, здійснивши деномінацію в 10,0 тис. разів. Пропонувалось також установити величину гривні на рівні долара США, а це означало, що ступінь деномінації мав би бути значно більшим. Але обидві пропозиції не враховували історичної обумовленості формування масштабу цін і тому не були прийняті.

Найбільш повно відповідав цій вимозі масштаб цін, що складався при деномінації цін у 100 тис. разів. Оскільки обвальне зростання інфляції почалося з 1991 року, то масштаб цін 1990 року можна було вважати кінцевою точкою в його історичному русі, перерваною смугою гіперінфляції. Тому логіка

історичного підходу вимагала визначення розміру гривні на рівні масштабу цін 1990 року. З огляду на те, що індекс споживчих цін на початок 1996 року зріс порівняно з 1990 роком приблизно в 126 тис. разів, а індекс оптових цін промисловості – у 87 тис. разів, деномінація в 100 тис. разів, по суті, відновлювала той рівень масштабу цін, яким він був у 1990 році [17, с. 158].

Проте повернення до передінфляційного масштабу цін не означає відновлення поточного рівня цін на окремі товари. В Україні склалася зовсім інша система цін і зовсім інший механізм ціноутворення, внаслідок чого співвідношення окремих цін істотно відрізняється від того, яким воно було до інфляції.

У проведеній в Україні роботі якраз і виявилась активна роль держави у формуванні масштабу цін в умовах функціонування нерозмінних на золото кредитних грошей [18, с. 106].

Для зручності користування грошова одиниця поділяється на певну кількість частин, як правило, на 100. Закон визначає міру точного поділу та назву кожної частини. Так, гривня України ділиться на 100 частин, які називаються копійками [19, с. 149].

Види та купюрність грошових знаків визначає вищий законодавчий орган, який надає їм статус законного платіжного засобу, тобто покладає на державу відповідальність за їх забезпечення. Усі інші платіжні засоби такого статусу не мають. Органи державного контролю ретельно стежать за тим, щоб не допустити використання грошових сурогатів чи фальшивих грошових знаків. Забороняється також використання у межах країни іноземних грошових знаків як платіжних засобів, оскільки це ускладнює забезпечення національних грошей [17, с. 159].

Якщо ж чинне законодавство дозволяє обіг небанківських платіжних засобів, наприклад векселів, чеків, то воно визначає умови їх обігу, відповідальність емітентів цих засобів та механізм реалізації такої відповідальності. Держава не несе відповідальності за їх забезпечення.

Право емісії грошових знаків та відповідальність за їх забезпечення закон покладає на певний державний орган. Таким органом, як правило, є центральний банк країни. За цих умов грошові знаки мають вид банківських білетів (банкнот). В окремих, виняткових випадках емісія грошових знаків може доручатися міністерству фінансів (його скарбниці). У такому разі грошові знаки називаються казначейськими білетами. Суттєва відмінність між зазначеними видами грошових знаків полягає у різних механізмах їх емісії – порядку випуску в обіг та вилучення з обігу [18, с. 106].

Емісія казначейських білетів використовується безпосередньо для покриття бюджетних витрат і допускається, як правило, в умовах глибокої кризи державних фінансів. Щоб зняти будь-які перепони щодо своєчасного та повного покриття бюджетних витрат, емісійне право надається безпосередньо державному казначейству, яке вільно використовує це право в межах затвердженого бюджетного дефіциту. У цьому полягає перевага механізму казначейської емісії [17, с. 159].

Проте за цією їх перевагою криється велика загроза для всієї грошової системи. По-перше, вільне розпорядження емісійним доходом провокує урядові структури на нарощування бюджетних витрат. По-друге, казначейська емісія не має в собі передумов для вилучення з обігу випущених грошових знаків, оскільки бюджетні витрати здійснюються безповоротно і нееквівалентно. Тому така емісія рано чи пізно неминуче призводить до гіперінфляції [19, с. 150].

Емісія банківських білетів використовується для кредитування центральним банком комерційних банків та урядових структур. У першому випадку емітовані банкноти спрямовуються в реальний економічний оборот, що створює передумови для їх повернення до емітента через погашення позичок та запобігає зайвому накопиченню банкнот в обігу. У другому випадку емітовані банкноти використовуються для покриття бюджетних витрат. Але оскільки урядові структури одержали їх від центрального банку на кредитних засадах, вони повинні так вести своє фінансове господарство, щоб повернути

одержані кредити і не допустити осідання зайвої маси грошових знаків в обігу та їх знецінення. Однак цей механізм працюватиме успішно лише за умови, що уряд насправді повертатиме центральному банку одержані позички. Якщо цього не буде, то емітовані центральним банком банкноти перетворяться, по суті, у звичайні казначейські білети і неминуче знеціняться. Про це свідчить емісійний досвід Національного банку України в 1992–1993 рр. Хоч емісійне право зберігалось виключно за НБУ і він емітував карбованці формально на кредитній основі, проте переважна частина його емісії спрямовувалася безпосередньо на покриття бюджетного дефіциту, назад не поверталася і списувалася на збільшення державного боргу. Як наслідок, емітовані НБУ грошові знаки зазнали безпрецедентного для мирних умов знецінення – понад 10 000% лише за один 1993 р. Починаючи з 1994 р. в Україні проводиться велика кропітка робота з переведення емісії банківських білетів НБУ виключно на кредитну основу.

Особливе місце в грошовій готівці займає розмінна монета. За характером емісії вона звичайно належить до того самого виду грошових знаків, що й основна валюта. Вона відіграє допоміжну роль відносно основної валюти – забезпечує платежі на суми, менші від розміру прийнятої в країні грошової одиниці. Якщо величина грошової одиниці дуже мала, то потреба в розмінній монеті знижується чи взагалі відпадає. Якщо в країні встановлена велика грошова одиниця, то потреба в монеті зростає, оскільки збільшується питома вага платежів на суми, менші від розміру грошової одиниці. У цих країнах більша частка монети в загальній сумі готівки, що робить їх системи більш економічними, адже монети зношуються повільніше, ніж паперові банкноти. З цієї причини періодично випускаються монети в одну чи кілька грошових одиниць, які, по суті, не є розмінними, а заміщають паперові купюри відповідного номіналу [18, с. 107].

Крім видів грошових знаків, законодавство держави визначає також їх купюрність. Правильно встановлена розмірність номіналів банкнот та розмінної монети насамперед створює значні зручності учасникам платіжного обороту.

Водночас висока частка великих купюр забезпечує економію на друкуванні грошових знаків. Проте наявність великих купюр робить готівку вразливішою для фальшування, зручнішою для обслуговування незаконних, тіньових операцій. Якраз з цієї причини держави уникають випуску купюр надто великих номіналів [17, с. 161].

Сучасні високо-комп'ютеризовані банківські технології відкрили можливість надати переважній частині грошової маси депозитну форму й обслуговувати грошовий оборот переважно у формі безготівкових розрахунків. Тому в грошових системах все більшого значення набуває державне регулювання безготівкового грошового обороту. Безготівковий оборот грошей здійснюється по банківських рахунках і не виходить за межі банківської системи. Це полегшує регулювання і контроль за законністю платіжних операцій, створює сприятливі умови для захисту загальносуспільних інтересів та інтересів учасників грошового обороту [18, с. 108].

Разом з тим депозитна форма не захищає гроші від знецінення. Адже безпосередньо відповідальність за забезпечення депозитних грошей несе той банк, в якому відкриті рахунки. А банки, як відомо, мають схильність до банкрутства, що призводить до повної чи часткової втрати вкладниками своїх коштів. Навіть у високо-розвинутих країнах щорічно банкрутують десятки банків, не кажучи вже про молоді країни, в яких банківські системи тільки формуються [17, с. 161].

Депозитні гроші приводяться в рух командами, які надходять у банки ззовні у паперовій чи електронній формі. Це відкриває можливості для несанкціонованого втручання у використання депозитних грошей як з боку працівників банків, так і третіх осіб. Світова банківська практика знає приклади втручання посторонніх у комп'ютерні мережі, коли були викрадені величезні кошти. Короткий за терміном досвід молодих незалежних країн, зокрема Росії та України, свідчить про широкі можливості розкрадання депозитних грошей за допомогою фальшивих паперових носіїв банківської інформації (фальшивих

авізо, чеків), а також про несанкціоноване використання самими банками депозитних коштів до того, як вони надійдуть на рахунки їх власників (так зване «прокручування грошей»). Тому для власників депозитних грошей та банків потенційно існує не менша загроза їх втрати, ніж для власників готівки. Нейтралізувати цю загрозу можливо шляхом законодавчого урегулювання всіх цих питань на рівні грошової системи. Зокрема законодавством держави та нормативними актами центрального банку вирішуються такі питання формування та використання депозитних грошей [18, с. 108-109]:

- створення системи страхування банківських вкладів юридичних і фізичних осіб;
- запровадження зберігання банками своїх резервів на рахунках у центральному банку з нормуванням залишку коштів на цих рахунках;
- створення системи міжбанківських розрахунків, що підлягає контролю з боку центрального банку;
- регламентація принципів організації безготівкових розрахунків між економічними суб'єктами;
- визначення режиму використання грошових коштів, що зберігаються на банківських рахунках (на повний розсуд власника; за певною черговістю – хронологічною чи визначеною державою тощо);
- визначення форм розрахунків, стандартів документів та порядку документообігу;
- визначення режиму відповідальності сторін за порушення платіжних зобов'язань;
- установлення нормативного строку для виконання банками операцій за рахунком клієнтів і відповідальності банків за порушення цих норм;
- механізм захисту банківських комп'ютерних мереж від несанкціонованого втручання тощо.

Якщо всі ці питання в країні законодавчо врегульовані та практично вирішені, депозитні гроші та безготівкові розрахунки будуть з найбільшою ефективністю обслуговувати інтереси суспільства в цілому та окремих економічних суб'єктів [17, с. 162].

У готівковому грошовому обороті теж є багато питань, які не вирішуються в межах розглянутих вище елементів грошової системи (найменування грошової одиниці, види та купюрність грошових знаків). З огляду на те, що готівка обертається поза банками, це робить її дуже зручною для обслуговування незаконних, антисуспільних операцій та видів діяльності. Мова йде про обслуговування наркобізнесу, грального бізнесу, сексбізнесу, ухилення від сплати податків, контрабанду тощо. В усіх цих випадках гроші використовуються тільки в готівковій формі. Грошові знаки піддаються також підробці. Фальшування сьогодні загрожує багатьом валютам світу, стало чи не найприбутковішим видом підпільного бізнесу, що тісно переплітається з іншими його сферами і набуває міжнародного характеру [18, с. 109-110].

Зважаючи на вказані обставини, держави не обмежуються технічними заходами щодо посилення захисту купюр від підробки чи боротьби з фальшивомонетниками, а вдаються до регламентації і контролю операцій з готівкою. Хоч ці заходи певною мірою обмежують право власності особи на її грошові кошти, законодавство змушене йти на такі обмеження. В Україні, зокрема, зараз діють такі регламентуючі вимоги щодо операцій з готівкою:

- суб'єкти підприємницької діяльності можуть здійснювати платежі готівкою на невеликі суми, пов'язані переважно з формуванням та витрачанням грошових доходів населення;
- усі клієнти банків – юридичні особи можуть тримати у своїх касах готівку лише в межах ліміту, встановленого банком відповідно до визначених НБУ правил;
- суб'єкти підприємницької діяльності зобов'язані здавати одержану готівкову виручку на свої рахунки в банках; на власні потреби можуть

витрачати частину виручки в межах ліміту, встановленого обслуговуючим банком відповідно до правил, визначених НБУ;

- при одержанні готівкових коштів зі своїх рахунків у банках юридичні особи повинні вказувати, на які цілі вони їх одержують, та зазначати суми по кожній цілі;

- витрачати одержану в банку готівку юридичні особи зобов'язані відповідно до вказаних цілей та обсягів.

В Україні ведеться активна боротьба з фальшуванням грошових знаків. Українська валюта має високий рівень захисту. Касові центри банків забезпечуються пристроями для визначення фальшивих знаків, ведеться відповідна підготовка касових працівників. Активізуються зусилля щодо розкриття злочинних груп, які займаються підробленням грошових знаків. Так молода грошова система України формує всі засоби захисту своїх національних грошей [17, с. 163-164].

Регламентация режиму валютного курсу та операцій з валютними цінностями – надзвичайно важливий і ефективний елемент грошової системи. В усіх країнах він активно використовується для захисту і забезпечення сталості національної валюти [19, с. 152].

Важливим інструментом грошово-кредитної політики центрального банку є регламентация режиму банківського процента. Вона забезпечує регулювання ціни грошей на грошовому ринку з метою впливу на їх масу в обороті, а отже – на сталість грошей [18, с. 110].

Організація обороту грошей звичайно покладається чинним законодавством на банки. Це одна з важливих функцій банків, яку вони виконують у процесі розрахунково-касового обслуговування клієнтів. Проте важлива роль грошового обороту, переплетіння в ньому інтересів окремих економічних суб'єктів та суспільства в цілому вимагають державного нагляду і контролю за виконанням банками вказаної функції. Кожна держава покладає це завдання на спеціальні органи регулювання грошового обороту та контролю за

дотриманням законодавства з монетарних питань. В Україні таким органом є Національний банк України, що передбачено Конституцією та Законом «Про Національний банк України» [17, с. 164].

Інші органи державного управління економікою – Кабінет Міністрів, Міністерство економіки, Міністерство фінансів, реалізуючи свої заходи економічної та фінансової політики, теж впливають на грошовий оборот. Проте свої регулятивні дії в монетарній сфері вони повинні координувати з НБУ [19, с. 151].

Грошова система забезпечує правову та організаційну базу для розроблення та реалізації грошово-кредитної політики в країні. З цього погляду її можна розглядати як продукт функціонування грошової системи. Тому успішна реалізація цілей монетарної політики є одночасно свідченням ефективного функціонування грошової системи. І навпаки, не можна вважати ефективною грошову систему, якщо в країні проводиться не досить виважена монетарна політика, що не забезпечує надійного регулювання грошової маси (пропозиції грошей) і належної стабільності грошей.

У період становлення державної незалежності Україна першою почала в умовах економічної та фінансової кризи будувати власну грошову систему, набувати досвіду емісійної справи, опанувати складний механізм грошово-кредитної політики. Становище ускладнювала нескоординованість економічної політики незалежних республік у сфері виробництва, товарообміну, грошових відносин. На початку 1992 року у республіці панувала криза платіжних засобів. Тому з 10 січня 1992 року в Україні було запроваджено в обіг купони багаторазового користування як доповнення до рублевої готівкової маси з метою хоча б відносного збалансування грошової маси в обігу та відповідного обслуговування товарного ринку. Необхідність цього акта була викликана тим, що [18, с. 117-118]:

- з вересня 1991 року Україна практично не отримувала від ЦБ РФ нових рублевих надходжень;

- напередодні 1992 року Україна вимушена була слідом за Росією піти на лібералізацію цін – їх майже десятикратне підвищення.

Упровадження купоно-карбованця у структуру грошового обігу мало на меті [18, с. 118]:

- використати систему паралельного обігу рубля та купоно-карбованця, за якої частка виплати всіх видів доходів населення у новій грошовій одиниці мала розширятися поступово відповідно до наповнення товарного ринку;

- поетапно запровадити в обіг купоно-карбованець, з тим щоб забезпечити йому не лише достатню купівельну спроможність, а й певні конкурентні переваги порівняно з російським рублем;

- використати в обігу купоно-карбованець як перехідну тимчасову грошову одиницю;

- впровадити в обіг національну повноцінну банкноту – гривню.

Проте очікуваного результату вказані заходи не дали і намітилося різке знецінення купоно-карбованця. Причинами цього були [18, с. 118]:

1. Глибокий спад виробництва. У січні 1992 року обсяг промислового виробництва скоротився на 19,8 %, у тому числі товарів широкого вжитку – на 28,1 %, продуктів харчування – на 41,2 %. Роздрібний товарообіг знизився на 61%.

2. Різка нестача рублевої маси. Під впливом цього чинника весь готівковий обіг було переведено на купонне обслуговування. Нова грошова одиниця була позбавлена механізму, що мав підтримувати її відносну стабільність.

3. У рублевій зоні за ініціативою Росії було запроваджено нову систему взаєморозрахунків – взаємні платежі через кореспондентські рахунки, які здійснювалися лише через розрахунковий центр у ЦБ РФ. Унаслідок цього рубль утратив функцію єдиної грошової одиниці.

4. Повна купонізація сфери готівкового обігу зумовила механічний її відрив від обігу безготівкового, який продовжував обслуговуватися російським рублем. Виникла спотворена ситуація, за якої валютний курс купона у процесі

його використання в готівковому та безготівковому обороті роздвоївся. А це сприяло здійсненню масових фінансових спекуляцій, пов'язаних із переведенням грошей з однієї форми обігу в іншу, переведення грошових капіталів з України в Росію.

І лише 12 листопада 1992 року згідно з Указом Президента України «Про реформу грошової системи України» купоно-карбованець було впроваджено у сферу безготівкового обороту. Купоно-карбованець дістав статус тимчасової національної валюти і став єдиним на території України офіційним засобом платежу. Карбованець як тимчасову грошову одиницю, з погляду сьогоденного досвіду, було введено не в кращий спосіб. Він взяв на себе левову частку фінансових негараздів перехідного періоду і виконав цим свою історично-жертвувальну місію. На ньому методом спроб та помилок будувалася національна грошова система. Так завершився перший етап грошової реформи.

Проте позитивний потенціал купоно-карбованця себе практично вичерпав і його знецінення тривало. Крім того, тимчасова грошова одиниця не може виконувати одну з найважливіших функцій ринкового господарства – функцію нагромадження. А без реалізації цієї функції не можна подолати економічну кризу, зупинити інфляцію, вирішити складні питання приватизації, проблеми платіжного балансу. Від зволікання із запровадженням в обіг власної грошової одиниці знижувався і міжнародний престиж України.

За цих умов особливої гостроти набуло питання про рішуче прискорення другого етапу грошової реформи – запровадження в обіг гривні. 25 серпня 1996 року Президент України підписав Указ «Про грошову реформу в Україні», за яким [18, с. 119]:

1. З 2 по 16 вересня 1996 року в обіг уведена національна валюта України гривня та її сота частина – копійка.

2. В обіг були випущені банкноти номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100 і 200 гривень та розмінна монета номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 25 і 50 копійок, 1 гривня. Емісія українських карбованців була припинена.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

На основі проведеного дослідження теоретичних основ організації грошового обігу в Україні можна зробити наступні висновки.

1. У національній економіці відбувається безперервний кругообіг доходів і продуктів, який опосередковується відповідним оборотом грошей. Грошовий оборот – це рух грошей у процесі виробництва, розподілу, обміну й споживання національного продукту, який здійснюється шляхом безготівкових розрахунків та через обіг готівки.

2. За економічним призначенням окремих грошових потоків сукупний грошовий оборот поділяється на три сектори: грошовий обіг, який обслуговує створення, реалізацію, обмін і споживання матеріальних цінностей та послуг; кредитний оборот, що обслуговує переміщення вартості між економічними суб'єктами на зворотних, еквівалентних та платних засадах; фіскально-бюджетний оборот, який обслуговує розподільні відносини між економічними суб'єктами.

3. Грошовий оборот складається з безлічі різноманітних грошових потоків, які між собою тісно пов'язані, постійно переходять один в інший, взаємобалансуючись. Це надає грошовому обороту характеру замкнутого, єдиного, збалансованого процесу, незалежно від того, у якій формі гроші виступають та якими способами вони приводяться в рух.

4. Сукупність грошей у всіх формах, що перебувають в економічному обороті на визначений момент (кінець місяця чи року), визначає величину грошової маси. Це – один із кількісних показників, що характеризують стан грошового обігу. Показник грошової маси має надзвичайно важливе значення для економічної стабільності, оскільки зміна кількості грошей, що циркулює в економічному обороті, може істотно вплинути на реальний випуск ВВП, рівень цін, зайнятість та інші економічні перемінні.

5. Зміна маси грошей в обороті – основний фактор впливу грошей на реальну економіку. З огляду на це важливого значення набуває створення

ефективного механізму зміни маси грошей в обороті. Найбільш ефективним може бути механізм емісії грошей на кредитній основі. У цьому механізмі беруть участь як центральний, так і комерційні банки. Центральний банк емітує на монопольних засадах готівкові гроші в оборот і вилучає їх з обороту, а також бере участь в емітуванні безготівкових грошей. Комерційні банки здійснюють емісію тільки безготівкових грошей через механізм грошово-кредитного мультиплікатора.

6. Грошова система – це форма організації грошового обороту, визначена загальнодержавними законами. Має нормативно-правовий характер і призначена забезпечити рівність усіх суб'єктів грошового обороту, однакову доступність їх до грошового ринку, єдність вимог щодо правил поведінки суб'єктів грошового обороту.

7. Як явище нормативно-правове, грошова система містить ряд елементів: назву і величину грошової одиниці; види грошових знаків і види платіжних засобів; механізми регулювання готівкового і безготівкового секторів обороту, валютного ринку; інститути, що регулюють грошовий оборот.

8. В Україні з 2 по 16 вересня 1996 року було проведено грошову реформу. Українські карбованці підлягали обміну на гривні за курсом 100000 карбованців за 1 гривню, суми до 100 млн. українських карбованців обмінювалися на гривні готівкою, а понад 100 млн. крб. – зараховувалися на вклади в банках з правом їх вільного використання в гривнях.

9. Отже, на п'ятому році незалежності Україна отримала найважливіший атрибут державності, стабільну грошову одиницю – гривню. Назва національної валюти, як уже згадувалося, вибрана не випадково. За часів Київської Русі наші пращури створили першу власну грошову систему, в якій грошовою одиницею була гривня, відлита зі срібла або золота. Отож наша сучасниця знатного роду – одна з найстаріших на планеті грошових одиниць.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ В УКРАЇНІ

2.1. Сучасний стан та особливості правового регулювання, організації та функціонування готівкового обігу у позабанківській сфері

У розвинутій ринковій економіці сфера застосування готівки як засобу обігу, платежу і нагромадження вартості дуже обмежена. Переважна частина розрахунків і платежів здійснюється без участі готівки, шляхом переказування грошових коштів у формі депозитних грошей з рахунка платника (покупця) в установі банку на рахунок одержувача (продавця). Грошові нагромадження і заощадження також зберігаються головним чином у формі депозитних грошей на рахунках у банках. Про використання переважно депозитних грошей свідчить і структура грошової маси, в якій частка готівки становить 5–10 % [86, с. 114-115].

Співвідношення готівки і депозитних грошей формується під впливом багатьох чинників, а саме [86, с. 115]:

- рівень довіри до банківської системи, тобто рівень ризику, пов'язаного з розміщенням коштів на рахунках у банках. Банкрутство банку може призвести до повної або часткової втрати вкладниками своїх коштів (депозитних грошей);
- рівень очікуваних доходів від розміщення грошей на рахунках у банках, який визначається рівнем депозитної процентної ставки. Підвищення ставки стимулює приплив готівки в банки, а отже, впливає і на структуру грошової маси;
- масштаби незаконного (злочинного) і тіньового (неzareєстрованого) секторів економіки, підґрунтям яких є спроба уникнути контролю з боку держави за законністю бізнесу і платіжних операцій, а також спроба ухилитися від сплати податків. Незаконний і тіньовий бізнес віддають перевагу готівковим розрахункам, адже рух готівки простежити набагато складніше, ніж оборот

депозитних грошей, який здійснюється на банківських рахунках, не виходячи за межі банківської системи;

- рівень доходів суб'єктів економіки. Готівка широко використовується суб'єктами економіки з низькими доходами. Зростання доходів (багатства) веде до активнішого використання безготівкових розрахунків, зокрема за допомогою платіжних карток;

- рівень розвитку банківських технологій. Сучасні висококомп'ютеризовані банківські технології дають можливість здійснювати розрахунки переважно у безготівковій формі, що, звичайно, обмежує обслуговування грошового обороту готівкою.

В Україні готівковий обіг продовжує відігравати в грошовій і платіжній системах значну роль, пов'язану здебільшого з обслуговуванням населення в процесі формування і реалізації його грошових доходів. Тенденції розвитку готівкового обігу відбивають економічні процеси, що мають місце в Україні. Ситуація на готівковому ринку грошей розвивається нерівномірно і характеризується нестабільністю (табл. 2.1, 2.2, 2.3) [86, с. 115].

Таблиця 2.1

Динаміка і структура грошової маси в Україні у 1993-2002 роках *

(на кінець періоду, млн. грн.)

Показники	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Готівка М0, млн. грн.	128	793	2623	4041	6132	7158	9583	12799	19465	26434
Темп зростання до попереднього періоду, %	26 разів	6 разів	331	154	152	117	134	134	152	110
Грошова маса МЗ, млн. грн.	482*	3216*	6930	9364	12541	15705	22070	32252	45755	64870
Темп зростання до попереднього періоду, %	19 разів	7 разів	213	135	134	125	141	146	142	142
Частка готівки у грошовій масі, %	27	25	38	43	49	46	43	40	43	41

Продовження табл. 2.1

Індекс споживчих цін, %	10256	501	282	140	110	120	119	126	106	99,4
-------------------------	-------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	------

* Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2002. – № 12. – С. 62, 70, 71, 72; 73; Бюлетень Національного банку України. – 2008. – № 4. – С. 48, 57; у 1993 і 1994 роках показник М3 не розраховувався, у таблиці наведено показник М2.

Таблиця 2.2**Динаміка і структура грошової маси в Україні у 2003-2007 роках***

(на кінець періоду, млн. грн.)

Показники	2003	2004	2005	2006	2007
Готівка М0, млн. грн.	33119	42345	60231	74984	111119
Темп зростання до попереднього періоду, %	25,3	27,9	42,2	24,5	48,2
Грошова маса М3, млн. грн.	95043	125801	194071	261063	396156
Темп зростання до попереднього періоду, %	46,5	32,4	54,4	34,5	51,7
Питома вага готівки у грошовій масі, %	34,9	33,7	31,0	28,7	28,1
Індекс споживчих цін, %	108	112	110,3	111,6	116,6

* Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2008. – № 4. – С. 48, 58; Бюлетень Національного банку України. – 2011. – № 2. – С. 59, 87; Бюлетень Національного банку України. – 2012. – № 3. – С. 47, 75.

Таблиця 2.3**Динаміка і структура грошової маси в Україні у 2008-2012 роках***

(на кінець періоду, млн. грн.)

Показники	2008	2009	2010	2011	2012
Гроші поза банками (М0)	154759	157029	182990	192665	203245
Темп зростання до попереднього періоду, %	39,3	1,5	16,5	0,6	5,5
Грошова маса (М3)	515727	487298	597872	685515	773199
Темп зростання до попереднього періоду, %	30,2	-5,5	22,7	9,3	12,8
Питома вага готівки у грошовій масі, %	30,0	32,2	30,6	28,1	26,3
Індекс споживчих цін, %	122,3	112,3	109,1	104,6	99,8

* Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2013. – № 3. – С. 75, 103.

У період зростання інфляційних процесів готівкова маса зростала високими темпами. Так, тільки за 1993 рік вона зросла у 26 раз (див. табл. 2.1). З початком стабілізаційних процесів і зниженням темпів інфляції намітилася позитивна тенденція скорочення темпів зростання загальної грошової маси, у тому числі готівки поза банківською сферою. Питома вага готівки у загальній грошовій масі збільшувалася до 1998 року, а потім почала поступово зменшуватися, проте все ще залишається високою. На початок 2004 року вона становила 34,9%, що значно перевищує цей показник у країнах з розвинутою ринковою економікою (див. табл. 2.2) [86, с. 116].

Сфера використання готівки в Україні в період трансформації економіки на ринкових засадах значно розширилася. Це пояснюється збільшенням кількості суб'єктів господарювання, зокрема приватних підприємців, особливо у сфері торгівлі і надання послуг, і відповідно зростанням кількості розрахунків готівкою між ними і населенням. Крім того, зростання потреби в готівці пов'язане також з надмірним рівнем оподаткування (до 2004 року), який провокував розвиток тіньової економіки, з певною недовірою населення до банківських установ, породженою як знеціненням заощаджень громадян в Ощадбанку на початку 1990-х років, так і нестабільністю банківської системи (непоодинокі випадки банківських банкрутств), а також неефективною системою гарантування вкладів населення (український низький розмір відшкодування втрат вкладників – 3 тис. грн.) [86, с. 116].

Перспективи оптимізації готівкової грошової сфери в Україні пов'язані зі:

- стабілізацією економіки і підвищенням рівня доходів населення;
- скороченням незаконного і тіньового секторів економіки;
- підвищенням рівня надійності банків і зростанням довіри до них.

Банківські депозити повинні перетворитись у вигідний, надійний та легітимний засіб збереження грошей [86, с. 117];

- запровадженням високоефективних банківських технологій, які дають змогу звільнити підприємства й організації від проведення касових розрахунків,

пов'язаних із виплатою працівникам заробітної плати та інших соціальних платежів, і передати цю функцію банківській системі з одночасним активним розширенням системи масових електронних платежів за товари і послуги.

Оптимізація сфери готівкового обігу, вдосконалення його організації та управління мають важливе значення для досягнення фінансової та макроекономічної стабільності національної економіки в Україні, тому регулювання готівкового обігу у позабанківській сфері займає істотне місце в діяльності Національного банку України [86, с. 117].

Оборот готівки у позабанківській сфері, який проходить через каси підприємств і організацій усіх форм власності і видів діяльності (далі – підприємств), регламентується нормативними актами НБУ, які визначають основні принципи організації обороту готівки суб'єктами господарювання, установлюють єдині підходи до ведення касових операцій, передбачають забезпечення схоронності цінностей, здійснення контролю за дотриманням правил проведення касових операцій і принципів організації обороту готівки, визначають відповідальність підприємств за порушення установлених правил.

Порядок ведення касових операцій у національній валюті України підприємствами (підприємцями), а також окремі питання організації банками роботи з готівкою визначає Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, яке затверджено Постановою Правління Національного банку України від 15.12.2004 № 637 (далі – Положення) [62].

Згідно з чинним законодавством підприємства, які мають поточні рахунки в банках, повинні здавати одержану готівку, не витрачену у той самий день на поточні потреби, в установи банків для зарахування на їхні рахунки. Зберігання коштів на рахунках у банках створює передумови для концентрації готівкових коштів у банківській сфері, що, у свою чергу, забезпечує ефективніше їх використання та схоронність за умови надійного функціонування банківської системи.

З метою максимального скорочення зустрічних оборотів готівки (тобто здавання коштів до каси банку й одночасно одержання їх з цих кас) підприємствам дозволено залишати у своїх касах на кінець робочого дня готівку в межах установлених лімітів, а також використовувати її на поточні потреби [86, с. 118].

Ліміт залишку готівки в касі (далі – ліміт каси) – граничний розмір суми готівки, що може залишатися в касі в позаробочий час [62].

Ліміт каси встановлюється для кожного підприємства установою банку під час укладання банківського рахунку на основі поданої клієнтом заявки-розрахунку установленної форми. Відповідальність за достовірність даних у заявці-розрахунку, згідно з даними касової книги та бухгалтерського обліку, несе підприємство. Проте установа банку має право вимагати від підприємства подання документів, що обґрунтовують розміри касових оборотів, наведених у заявці-розрахунку. Установлений ліміт каси може переглядатися в окремих випадках з ініціативи банку або підприємства, на підставі нової заявки-розрахунку.

За своїм економічним змістом ліміт каси – це граничний перехідний залишок грошей у касі, який має відповідати потребам і конкретним умовам фінансово-господарської діяльності підприємства.

Ліміт каси підприємства встановлюють на підставі розрахунку середньоденного надходження готівки до каси або її середньоденної видачі з каси, за рішенням керівника підприємства або уповноваженої ним особи.

Кожне підприємство визначає ліміт каси з урахуванням режиму і специфіки його роботи, віддаленості від банку, обсягу касових оборотів (надходжень і видатків) за всіма рахунками, установлених строків здавання готівки, тривалості операційного часу банку, наявності домовленості підприємства з банком на інкасацію тощо (табл. 2.4).

Підприємства та організації самостійно визначають ліміт каси і повідомляють його установам банків, які здійснюють їх касове обслуговування.

Державне казначейство самостійно визначає порядок установлення ліміту кас для територіальних органів казначейства та бюджетних установ і організацій, що обслуговуються цими органами [86, с. 119].

Таблиця 2.4

Вимоги до визначення розміру ліміту каси підприємства

Характеристика підприємства	Вимоги до розміру ліміту каси
1) для підприємств, які мають строк здавання готівкової виручки (готівки) в банк щодня (у день її надходження до каси) або наступного дня від дня її надходження до каси	у розмірах, що потрібні для забезпечення їх роботи на початку робочого дня, але не більше розміру середньоденного надходження готівки до каси (за три будь-які місяці поспіль з останніх дванадцяти)
2) для підприємств, які мають строк здавання готівкової виручки (готівки) в банк не рідше ніж один раз на п'ять робочих днів	у розмірах, що залежать від установлених строків здавання готівкової виручки (готівки) та її суми, але не більше п'ятикратного розміру середньоденних надходжень готівки (за три будь-які місяці поспіль з останніх дванадцяти)
3) для підприємств, ліміти каси яким установлюються згідно з фактичними витратами готівки (крім виплат, пов'язаних з оплатою праці, стипендій, пенсій, дивідендів)	не більше розміру середньоденної видачі готівки (за три будь-які місяці поспіль з останніх дванадцяти)

Банкам і підприємцям ліміт каси та строки здавання готівкової виручки (готівки) не встановлюються [62].

Одночасно з установленням ліміту каси установи банків з метою прискорення обіговості готівкових коштів і своєчасного їх надходження до кас банків визначають підприємствам строки і порядок здавання готівки в банк за

погодженням з їхніми керівниками (на підставі тієї ж заявки-розрахунку, за якою встановлюється ліміт каси).

Строки здавання підприємствами готівкової виручки (готівки) для її зарахування на рахунки в банках визначаються підприємством і встановлюються за погодженням з відповідним банком (у якому відкрито рахунок підприємства, на який зараховуються кошти) відповідно до таких вимог (табл. 2.5) [62].

Таблиця 2.5

Визначення строків здавання готівки в банківську установу

Особливості підприємств	Строки здавання готівки в банк
1) для підприємств, що розташовані в населених пунктах, де є банки	щодня (у день надходження готівкової виручки (готівки) до їх кас)
2) для підприємств, що розташовані в населених пунктах, де немає банків	не рідше ніж один раз на п'ять робочих днів
3) для підприємств, у яких час закінчення робочого дня (зміни), що встановлений правилами внутрішнього трудового розпорядку і графіками змінності відповідно до законодавства України, не дає змогу забезпечити здавання готівкової виручки (готівки) в день її надходження	наступного за днем надходження готівкової виручки (готівки) до каси дня

Підприємства можуть тримати в позаробочий час у своїх касах готівкову виручку (готівку) в межах, що не перевищують установлений ліміт каси. Готівкова виручка (готівка), що перевищує встановлений ліміт каси, обов'язково здається до банків для її зарахування на банківські рахунки [62].

Порядок здавання готівкової виручки, тобто спосіб інкасації, підприємства визначають самостійно, за власним вибором. Вони можуть вносити гроші у

каси установ банків, здавати їх через інкасаторів Національного банку України або банківських установ [86, с. 119]. За відсутності банків готівкова виручка (готівка) для переказу на банківські рахунки підприємства може здаватися до операторів поштового зв'язку та небанківських фінансових установ, які мають ліцензію Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України на здійснення переказу коштів [62].

Здавання готівкової виручки (готівки) здійснюється самостійно (у тому числі із застосуванням програмно-технічних комплексів самообслуговування) або через відповідні служби, яким згідно із законодавством України надане право на перевезення валютних цінностей та інкасацію коштів.

Найбільш розвинутим і перспективним способом інкасації є збирання грошової виручки банками за допомогою апарату інкасаторів, які щоденно за чітким графіком об'їжджають підприємства і приймають від них гроші на місці. Проте цей спосіб застосовується зараз переважно у містах.

Всі установи Ощадбанку обслуговуються власною службою перевезення валютних цінностей та інкасації коштів, яка складається із 367 підрозділів, розташованих у містах та районних центрах України [79, с. 29]. Крім того, служба інкасації банку обслуговує 4573 суб'єкти господарювання, 1793 установи та 1426 банкоматів інших банків. Серед клієнтів служби інкасації такі підприємства, як УДППЗ «Укрпошта», ПП «Лукойл», ТОВ «Ельдорадо», ТОВ «Айбокс» та ін., а також велика кількість банків України.

Той факт, що 80% суб'єктів господарювання, які обслуговуються службою інкасації Ощадбанку, не мають поточних рахунків в його установах і є клієнтами інших банків, свідчить про високу конкурентоспроможність служби інкасації ВАТ «Ощадбанк» на цьому ринку [79, с. 29].

Служба інкасації ПАТ «Ощадбанк» у межах операції «Перевезення валютних цінностей та інкасація коштів» надає широкий спектр послуг, а саме:

- інкасація торгової виручки клієнтів, перевезення її до банку для подальшого зарахування на поточний рахунок або з доставкою виручки у визначений клієнтом банк;
- доставка готівкових коштів з банку до клієнтів (на виплату заробітної плати або інші потреби);
- перевезення валютних цінностей між банківськими установами, в тому числі до (від) територіальних управлінь Національного банку України;
- вивезення цінностей на тимчасове зберігання у банк з подальшим поверненням (доставкою) клієнтам;
- перевезення цінностей для потреб фізичних осіб [79, с. 29].

У сільській місцевості найбільш раціональним способом інкасації є переказування готівки через підприємства поштового зв'язку. Внесення готівкової виручки до установи банку або переказування її через підприємства поштового зв'язку проводять звичайно у той самий день, коли вона надійшла до каси підприємства. Якщо у населеному пункті немає установ банків та підприємств поштового зв'язку, підприємствам дозволяється здавати виручку один раз на п'ять днів (див. табл. 2.4) [86, с. 120].

Здавання готівкової виручки (готівки) може здійснюватися для зарахування на будь-який банківський рахунок підприємства (підприємця) на його вибір.

Національний банк України визначає для підприємств порядок використання готівки, одержаної з кас банку і з виручки, а також порядок здійснення готівкових розрахунків. Установи банків видають підприємствам готівку в межах наявних на рахунках коштів на підставі грошових чеків установленної форми із зазначенням цільового призначення одержаної готівки.

З метою регулювання касових ресурсів установи банків одержують від підприємств календар видачі заробітної платні. На підставі отриманої інформації вони розробляють зведений календар видачі готівки на заробітну плату по днях місяця і по окремих клієнтах, що ними обслуговуються.

Підприємства мають право зберігати у своїй касі готівку, одержану в банку для виплат, що належать до фонду оплати праці, а також пенсій, стипендій, дивідендів (доходу), понад установлений ліміт каси протягом трьох робочих днів, уключаючи день одержання готівки в банку [62].

Кредити надаються підприємствам установами банків, як правило, у безготівковій формі за деяким винятком. Наприклад, готівкою може надаватися підприємствам кредит для розрахунків із здавальниками сільськогосподарської продукції [86, с. 120].

У частині 2 статті 1087 Цивільного кодексу України зазначено, що розрахунки між юридичними особами, а також розрахунки за участю фізичних осіб, пов'язані із здійсненням ними підприємницької діяльності, проводяться в безготівковій формі. Розрахунки між цими особами можуть провадитися також готівкою, якщо інше не встановлено законом [87].

Цивільним кодексом України і Положенням встановлено обмеження готівкових розрахунків сумою. Граничні суми розрахунків у готівковій формі для юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців встановлюються Національним банком України. Гранична сума готівкового розрахунку одного підприємства (підприємця) з іншим підприємством (підприємцем) встановлюється протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами. На сьогоднішній день така сума встановлена у розмірі 10000 грн. відповідно до Постанови Правління Національного банку України від 09.02.2005 № 32 «Про встановлення граничної суми готівкового розрахунку» [70]. Платежі понад зазначену граничну суму проводяться виключно в безготівковій формі. Кількість підприємств і підприємців, з якими здійснюються розрахунки, протягом дня не обмежується [62].

На деякі розрахунки встановлене обмеження не поширюється [86, с. 120]. Так, зазначені обмеження не поширюються на [62]:

а) розрахунки підприємств (підприємців) з фізичними особами, бюджетами та державними цільовими фондами;

- б) добровільні пожертвування та благодійну допомогу;
- в) використання коштів, виданих на відрядження.

Відповідно до Положення підприємства і підприємці здійснюють розрахунки готівкою між собою і з фізичними особами через касу як за рахунок готівкової виручки, так і за рахунок коштів, одержаних із банків. Так, готівкова виручка (готівка) підприємств (підприємців), у тому числі готівка, одержана з банку, використовуються ними для забезпечення потреб, що виникають у процесі їх функціонування, а також для проведення розрахунків з бюджетами та державними цільовими фондами за податками і зборами (обов'язковими платежами) [62].

Підприємства не повинні накопичувати готівкову виручку (готівку) у своїх касах понад установлений ліміт каси для здійснення потрібних витрат до настання строків цих виплат.

Приймання, зберігання і витрачання готівки здійснюється підприємствами через їх каси. Національний банк України установив для всіх підприємств незалежно від їх відомчого підпорядкування і форми власності єдиний порядок приймання і видачі готівки з каси із застосуванням необхідних касових документів для оформлення цих операцій [86, с. 121].

Касові документи – документи (касові ордери та відомості на виплату грошей, розрахункові документи, квитанції програмно-технічних комплексів самообслуговування, відомості закупівлі сільськогосподарської продукції, інші прибуткові та видаткові касові документи), за допомогою яких відповідно до законодавства України оформляються касові операції, звіти про використання коштів, а також відповідні журнали встановленої форми для реєстрації цих документів та книги обліку [62].

Касові операції оформляються касовими ордерами, видатковими відомостями, розрахунковими документами, документами за операціями. із застосуванням платіжних карток, іншими касовими документами, які згідно із

законодавством України підтверджували б факт продажу (повернення) товарів, надання послуг, отримання (повернення) готівкових коштів.

Згідно з п. 1.2 ст. 1 Положення «касовий ордер – первинний документ (прибутковий або видатковий касовий ордер), що застосовується для оформлення надходжень (видачі) готівки з каси» [62].

У Законі України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» зазначено: «Розрахунковий документ – документ встановленої форми та змісту (касовий чек, товарний чек, розрахункова квитанція, проїзний документ тощо), що підтверджує факт продажу (повернення) товарів, надання послуг, отримання (повернення) коштів, купівлі-продажу іноземної валюти, надрукований у випадках, передбачених цим Законом, і зареєстрований у встановленому порядку реєстратором розрахункових операцій або заповнений вручну [74].

Касові операції, що проводяться відповідно до Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг», оформляються згідно з вимогами цього Закону [74].

Порядок оформлення надходження готівки до кас підприємств та її витрачання має на меті забезпечити суворий облік, збереження і правильне використання готівкових коштів, запобігти зловживанням і порушенням при проведенні касових операцій [86, с. 121].

Касові операції на підприємстві проводить касир. У разі зарахування на роботу касира керівник підприємства укладає з ним договір про повну матеріальну відповідальність за збереження всіх прийнятих коштів, цінних паперів, грошових документів та ознайомлює його під підпис із вимогами Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні [62].

Уся готівка, що надходить до кас, має своєчасно (у день одержання готівкових коштів) та в повній сумі оприбутковуватися.

Згідно з Положенням оприбуткування готівки – проведення підприємствами і підприємцями обліку готівки в касі на повну суму її фактичних надходжень у касовій книзі, книзі обліку доходів і витрат, книзі обліку розрахункових операцій [62].

Суми готівки, що оприбутковуються, мають відповідати сумам, визначеним у відповідних касових (розрахункових) документах.

Приймання готівки в каси проводиться за прибутковими касовими ордерами, підписаними головним бухгалтером або особою, уповноваженою керівником підприємства.

Про приймання підприємствами готівки в касу за прибутковими касовими ордерами видається засвідчена відбитком печатки цього підприємства квитанція (що є відривною частиною прибуткового касового ордера) за підписами головного бухгалтера або працівника підприємства, який на це уповноважений керівником.

Видача готівки з кас проводиться за видатковими касовими ордерами або видатковими відомостями. Документи на видачу готівки мають підписувати керівник і головний бухгалтер або працівник підприємства, який на це уповноважений керівником. До видаткових ордерів можуть додаватися заява на видачу готівки, розрахунки тощо.

У разі видачі окремим фізичним особам готівки (у тому числі працівникам підприємства) за видатковим касовим ордером або видатковою відомістю касир вимагає пред'явити паспорт чи документ, що його замінює, записує його найменування і номер, ким і коли він виданий.

В окремих випадках можлива видача грошей за дорученням, оформленим у встановленому порядку. Виплати, що пов'язані з оплатою праці, стипендій, здійснюються підприємствами, як правило, за платіжними відомостями без складання видаткового касового ордера на кожного отримувача.

Невитрачена готівка, видана під звіт, має бути повернена до каси підприємства. Особи, які одержали готівку під звіт, зобов'язані своєчасно (в

установлені терміни) подати до бухгалтерії підприємства авансовий звіт про витрачені суми. Зокрема, готівка, видана на витрати, пов'язані з відрядженням, має бути повернена в касу підприємства протягом трьох робочих днів після повернення з відрядження, у цей же термін необхідно до бухгалтерії подати авансовий звіт [86, с. 122].

Прибуткові та видаткові касові ордери до передавання в касу реєструються бухгалтером у журналі реєстрації прибуткових і видаткових касових документів, який ведеться окремо за прибутковими та видатковими операціями.

Реєстрація касових ордерів і видаткових відомостей може здійснюватися за допомогою комп'ютерних засобів, які забезпечують формування і роздрукування потрібних касових документів.

Відповідно до абзацу четвертого пункту 3.10 глави 3 Положення виправлення в касових ордерах та видаткових відомостях забороняються [62].

Приймання і видача готівки за касовими ордерами може проводитися тільки в день їх складання.

Витрата грошей, яка не підтверджена відповідним документом, є незаконною. Готівка, що надійшла до каси, але не оформлена грошовим документом (прибутковим ордером), вважається надлишком каси [86, с. 122].

Усі надходження і видачу готівки в національній валюті підприємства відображають у касовій книзі. Касова книга – документ установленої форми, що застосовується для здійснення первинного обліку готівки в касі [62].

Кожне підприємство (юридична особа), що має касу, веде одну касову книгу для обліку операцій з готівкою в національній валюті (без урахування кас відокремлених підрозділів).

Аркуші касової книги мають бути пронумеровані, прошнуровані та скріплені відбитком печатки підприємства (юридичної особи). Записи в касовій книзі здійснюються у двох примірниках. Перші примірники, що є невідривною частиною аркуша касової книги – «Вкладні аркуші касової книги», залишаються в касовій книзі. Другі примірники, що є відривною частиною

аркуша касової книги – «Звіт касира», є документом, за яким касири звітують щодо руху грошей у касі. Щоденно в кінці робочого дня касир підсумовує операції за день, виводить залишок готівки в касі на початок наступного дня і передає до бухгалтерії як звіт касира другі примірники, що є відривною частиною аркуша касової книги (копію записів у касовій книзі за день), з прибутковими і видатковими касовими ордерами під підпис у касовій книзі.

Підприємства за умови забезпечення належного зберігання касових документів можуть вести касову книгу в електронній формі за допомогою комп'ютерних засобів.

Контроль за правильним веденням касової книги покладається на головного бухгалтера або працівника підприємства, який на це уповноважений керівником.

З метою забезпечення здійснення розрахунків готівкою підприємства повинні мати касу, а їх керівники мають забезпечити належне облаштування цієї каси та надійне зберігання готівкових коштів у ній.

Відповідно до Положення касою називається приміщення або місце здійснення готівкових розрахунків, а також приймання, видачі, зберігання готівкових коштів, інших цінностей, касових документів [62].

Керівник підприємства зобов'язаний обладнати касу і забезпечити схоронність грошей під час їх зберігання у приміщенні каси, а також під час доставки їх з установи банку та здачі в установу банку і несе за це відповідальність у встановленому відповідним законодавством порядку.

Зберігання в касі готівки та інших цінностей, що не належать даному підприємству, забороняється [86, с. 123].

Відповідно до п. 4.10 Положення з метою контролю за схоронністю готівкових коштів на підприємствах проводяться інвентаризації кас [62].

Інвентаризація кас проводиться на кожному підприємстві у строки, що встановлені керівником, з покупюрним перерахуванням усіх готівкових коштів і перевіркою інших цінностей, що зберігаються в касі. Залишок готівки в касі

звіряється з даними обліку за книгами обліку. Готівка, що зберігається в касі, але не підтверджена касовими документами, вважається надлишком готівки в касі. У разі виявлення під час інвентаризації нестачі або надлишку цінностей у касі в акті зазначається сума нестачі або надлишку і з'ясовуються обставини їх виникнення. Сума нестачі відшкодовується відповідно до законодавства України, а надлишок оприбутковується в касі та зараховується в дохід відповідного підприємства.

Перевірки дотримання порядку ведення операцій з готівкою здійснюють визначені законодавством України органи контролю відповідно до їх компетенції. Дотримання порядку ведення касових операцій на підприємствах перевіряють їх вищестоящі організації під час проведення документальних ревізій, аудиторські фірми, ревізійні комісії (у господарських товариствах).

На державному рівні контроль за дотриманням підприємствами принципів організації готівкового обігу та порядку ведення касових операцій здійснюють органи Державної податкової служби України, Державної контрольно-ревізійної служби України, Міністерство внутрішніх справ України, фінансові органи [86, с. 123].

Указом Президента України «Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки» від 12 червня 1995 року №436/95 встановлено, що у разі порушення юридичними особами і фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності норм з регулювання обігу готівки у національній валюті, що встановлюються Національним банком України, до них застосовуються фінансові санкції у вигляді штрафу [75]:

- за перевищення встановлених лімітів залишку готівки в касах – у двократному розмірі сум виявленої понадлімітної готівки за кожний день;
- за неоприбуткування (неповне та/або несвоєчасне оприбуткування) у касах готівки – у п'ятикратному розмірі неоприбуткованої суми;
- за витрачання готівки з виручки від реалізації продукції (робіт, послуг) та інших касових надходжень (крім коштів, отриманих із кас установ банків) на

виплати, що пов'язані з оплатою праці (за винятком екстрених (невідкладних) обставин – соціальних виплат громадянам на поховання, допомоги при народженні дитини, самотнім та багатодітним матерям, на лікування в разі хвороби, компенсацій особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи), за наявності податкової заборгованості – в розмірі здійснених виплат;

- за перевищення встановлених строків використання виданої під звіт готівки, а також за видачу готівкових коштів під звіт без повного звітування щодо раніше виданих коштів – у розмірі 25 відсотків виданих під звіт сум;

- за проведення готівкових розрахунків без подання одержувачем коштів платіжного документа (товарного або касового чека, квитанції до прибуткового ордера, іншого письмового документа), який би підтверджував сплату покупцем готівкових коштів, – у розмірі сплачених коштів;

- за використання одержаних в установі банку готівкових коштів не за цільовим призначенням – у розмірі витраченої готівки.

За невстановлення установами банків лімітів залишку готівки в касах з них стягується штраф у п'ятдесятикратному розмірі неоподаткованого мінімуму доходів громадян за кожний випадок такого не встановлення [75].

Передбачені Указом Президента України штрафи в повному обсязі стягуються до державного бюджету в порядку, встановленому законодавством.

Штрафні санкції, передбачені Указом Президента України, застосовуються до осіб, зазначених у цьому Указі, органами державної податкової служби на підставі матеріалів проведених ними перевірок і подань державної контрольно-ревізійної служби, фінансових органів та органів Міністерства внутрішніх справ України в установленому законодавством порядку та в розмірах, чинних на день завершення перевірок або на день одержання органами державної податкової служби зазначених подань.

2.2. Регулювання касових операцій банків та організація емісійно-касової роботи в системі Національного банку України

Касові операції є важливим напрямом діяльності банківських установ. Відповідно до статей 7, 33 Закону України «Про Національний банк України» та з метою вдосконалення організації касової роботи кредитно-фінансових установ НБУ затвердив нову редакцію Інструкції про ведення касових операцій банками в Україні від 1 червня 2011 року № 174 (далі – Інструкція) [32].

До переліку касових операцій, що є предметом регулювання Інструкції належать [32]:

- приймання через касу банку готівки національної та іноземної валюти від клієнтів для зарахування на власні рахунки та рахунки інших юридичних і фізичних осіб або на відповідний рахунок банку (філії, відділення);
- видача готівки національної та іноземної валюти клієнтам з їх рахунків через касу банку;
- приймання від фізичних та юридичних осіб готівки національної та іноземної валюти для переказу і виплати отримувачу суми переказу в готівковій формі через операційну касу;
- отримання банком (філією, відділенням) у територіальному управлінні підкріплення готівкою та здавання надлишків, у тому числі пачок банкнот у касетах;
- вилучення з обігу сумнівних банкнот, монет та надсилання їх на дослідження;
- обмін клієнтам не придатних до обігу та вилучених з обігу банкнот, монет національної валюти на придатні, монет на банкноти, банкнот на монети, банкнот, монет одних номіналів на банкноти, монети інших номіналів;
- оброблення готівки.

Банки мають право здійснювати касове обслуговування клієнтів після отримання ліцензії Національного банку України за умови дотримання чинного законодавства і нормативних актів НБУ щодо організації готівкового обігу.

Банк на підставі Інструкції та з урахуванням переліку касових операцій зобов'язаний розробити і затвердити внутрішні положення (інструкції) про організацію роботи щодо здійснення касових операцій [32].

Для виконання касових операцій установи банків створюють операційну касу, в якій здійснюється видача готівки, приймання її та обмін не придатних до обігу грошей на придатні.

Банк (філія, відділення) зобов'язаний зберігати готівку та цінності у власних сховищах цінностей.

Національний банк України установлює певні вимоги щодо касових операцій банків з клієнтами, зокрема до оформлення касових документів, порядку приймання готівки та видачі її з кас банків [86, с. 125].

До касових документів, які оформляються згідно з касовими операціями, визначеними Інструкцією, належать [32]:

- заява на переказ готівки;
- прибутково-видатковий касовий ордер;
- заява на видачу готівки;
- прибутковий касовий ордер;
- видатковий касовий ордер;
- грошовий чек;
- рахунки на сплату платежів, а також сліп, квитанція, чек банкомата, що формуються ПТКС, платіжними терміналами, імпринтерами, та документи для відправлення переказу готівки та отримання його в готівковій формі, установлені відповідною платіжною системою.

При проведенні касових операцій працівники банку перевіряють касові документи, зокрема повноту заповнення реквізитів, а також наявність підписів

посадових осіб, уповноважених підписувати касові документи, і тотожність підписів зразкам.

Приймаючи готівку, працівники банку перевіряють грошові знаки на справжність, виявляють не придатні до обігу та підроблені і вилучають їх з обігу. Банк приймає від клієнтів готівку в операційну касу так: банкноти шляхом суцільного поаркушного перерахування, монети – за кружками [32]. Потім працівники банку оприбутковують готівку у касі і зараховують на відповідні рахунки клієнтів [86, с. 125]. Банк зобов'язаний видати клієнту після завершення приймання готівки квитанцію, другий примірник прибуткового касового ордера або інший документ, що є підтвердженням про внесення готівки у відповідній платіжній системі [32].

При видачі готівки працівники банку перевіряють також наявність паспорта (або документа, що його замінює) і його належність одержувачу грошей, відповідність даних паспорта тим, що зазначені в касовому документі, наявність підпису одержувача про отримання грошей.

Банкноти видаються повними пачками та корінцями, монети – в мішечках, пакетах, роликах, якщо упаковка грошових знаків не пошкоджена. Якщо ж вона пошкоджена, а також з неповних корінців, банки видають готівку після її попереднього перерахування. Одержувач готівки має право перерахувати видану йому готівку у спеціально відведеному для цього банківському приміщенні під контролем працівника банку. Якщо клієнт, перераховуючи готівку, виявить її недостачу, вона відшкодовується йому з операційної каси банку. Надлишок виданої готівки зараховується до операційної каси [86, с. 125].

Банк (філія, відділення) після закінчення касового обслуговування клієнтів підраховує суми за касовими документами, за якими проведені касові операції, і звіряє їх та залишок готівки в операційній касі з даними бухгалтерського обліку [32].

У разі здійснення касових операцій протягом операційного часу банк на касових документах проставляє поточну дату здійснення касової операції, а в

післяопераційний час – поточну дату і час приймання документів або напис чи штамп «вечірня» або «післяопераційний час».

Виконані протягом операційного часу касові операції відображаються в бухгалтерському обліку в цей самий операційний день, а в післяопераційний час – не пізніше наступного операційного дня.

Територіальні управління приймають від банку (філії, відділення) готівку національної валюти за умови дотримання таких вимог [32]:

- банкноти (монети) мають бути розсортовані за номіналами, кожен номінал – на придатні до обігу, зношені, значно зношені та з дефектами виробника, а банкноти також відповідно до їх зразка;
- розсортовані за номіналами і зразком банкноти формуються лицьовим боком догори в одному напрямку та пакуються окремо;
- надірвані та розірвані (розрізані) на дві частини банкноти мають бути склеєні прозорими клейкою полімерною або за допомогою клею паперовою стрічкою завширшки не більше ніж 10 мм у такий спосіб, щоб це не призводило до склеювання сусідніх банкнот у корінці. Склеювати розірвані на дві частини банкноти потрібно впритул без накладання однієї частини на іншу.

Під час пакування готівки, яка передається банком (філією, відділенням) до територіальних управлінь, а також у територіальних управліннях, Центральному сховищі та Банкотно-монетному дворі застосовуються такі види пакування.

Кожні 100 аркушів банкнот, відсортованих за критеріями якості, одного номіналу й зразка формуються в корінець банкнот. Корінці банкнот пакуються хрестоподібно або поперечно бандероллю або з використанням бандерольних кілець з відповідними кольоровими смугами. Поперечне обандерольовання потрібно здійснювати таким чином, щоб кінці бандеролей не потрапляли між банкнот корінця та не насувалися на його торець. Не допускається склеювання банкнот з бандероллю.

Кожні 10 корінців банкнот формуються в пачку по 1000 аркушів одного номіналу і зразка. Пачка банкнот споряджається верхньою та нижньою накладками з картону.

Пачка банкнот з корінцями, обандероленими поперечно, обов'язково запаковується в термоусадкову плівку або в поліетиленові пакети в установленому порядку [32].

Монети одного номіналу придатні до обігу пакуються в стандартні мішечки без зовнішніх швів. Разом з ярликом із тканини прошивається горловина кожного мішечка і щільно зав'язується шпагатом, що не має вузлів і надривів. Кінці шпагату зав'язуються глухим вузлом з накладенням пломби, на якій зазначаються код банку або номер за електронною поштою та номер пломбіра. До неповних мішечків з монетами прикріплюється ярлик з картону із зазначенням відповідних реквізитів.

Єдиний, чітко регламентований порядок формування і пакування грошових знаків створює зручності для подальшого їх використання, крім того, у разі необхідності дає змогу швидко виявити винних у недостачі та надлишках грошових сум. Територіальні управління Національного банку України здійснюють контроль за дотриманням банками встановлених вимог щодо здійснення касових операцій та оформлення касових документів, оброблення готівки, достовірності звітів про касові обороти, визначення лімітів каси [86, с.127].

Порядок проведення операцій з емісійно-касової роботи в національній валюті в територіальних та Операційному управліннях Національного банку України, а також взаємовідносини з Центральним сховищем, іншими територіальними управліннями, банками, клієнтами, регулює Інструкція з організації емісійно-касової роботи в системі Національного банку України, що затверджена постановою Правління НБУ від 11.11.2008 № 365 [30].

Зміст емісійно-касової роботи центрального банку полягає у безперебійному забезпеченні готівкою (з оптимальним купюрним складом

банкнот і монет) банківських установ, а через них й усіх суб'єктів економіки. Діяльність центрального банку щодо проведення готівкової емісії і його касова робота тісно пов'язані між собою. Емісію готівки центральний банк здійснює шляхом продажу її банківським установам у процесі їх касового обслуговування. У свою чергу, банківські установи, продаючи готівку своїм клієнтам у процесі їх касового обслуговування, випускають готівку в обіг [86, с.127-128].

Рівень касового обслуговування залежить від наявності в операційній касі банку достатньої для виконання замовлень клієнтів суми банкнот і монет. Для цього нормативними документами Національного банку України передбачений спеціальний механізм підкріплення кас банківських установ [30].

Установи банків задовольняють потреби клієнтів у готівці насамперед за рахунок грошей, що надійшли в їхні каси від клієнтів, які здають готівку в банки. Проте готівки інколи надходить недостатньо для забезпечення поточних виплат, що спричинюється нерівномірністю надходжень і видач готівки по окремих банках та нерівномірністю розподілу клієнтури між банками.

Установи банків заздалегідь визначають свої потреби в підкріпленні операційної каси виходячи з прогнозних розрахунків готівкових надходжень і виплат [30].

Для поповнення (підкріплення) каси готівкою банківські установи можуть обрати один із двох шляхів [86, с. 128]:

1) купити готівку на міжбанківському ринку в інших банківських установ. Купівля-продаж готівки, тобто передавання готівки одним банком іншому, здійснюється на підставі укладеного між ними договору і відображається на кореспондентських рахунках банківських установ у центральному банку. У результаті проведеної операції збільшуються безготівкові резерви банку, котрий продав готівку, і зменшуються резерви банку, котрий її купив. Переміщення готівки між банками не змінює готівкової маси в обігу;

2) купити готівку в центральному банку. Як і банківські установи, центральний банк задовольняє потреби своїх клієнтів у готівці, зокрема банківських установ, насамперед за рахунок залишку грошей у оборотній касі і поточних надходжень готівки в касу від банків та інших клієнтів. Якщо ж цих надходжень недостатньо, то центральний банк здійснює емісію готівки, тобто забезпечує банки готівкою понад суми готівки, що були вилучені з обігу. Банківські установи, у свою чергу, випускають цю готівку в обіг, що веде до збільшення готівкової грошової маси.

На рис. 2.1 наведена схема руху готівки через банківську систему України. Як видно з наведеної схеми, у забезпеченні економіки готівкою беруть участь (крім банківських установ) кілька структурних підрозділів Національного банку України, а саме: Банкотно-монетний двір, Центральне сховище, територіальні управління.

Банкотно-монетний двір на замовлення НБУ виготовляє грошові знаки і забезпечує ними Центральне сховище, в якому створюються резервні фонди банкнот і монет у національній валюті. Запаси готівки створюються також у грошових сховищах територіальних управлінь НБУ. Розміщення запасів готівки по територіальних управліннях забезпечує своєчасне касове обслуговування банківських установ, дає змогу регулювати купюрну будову грошової маси та її оновлення, запобігає нераціональному перевезенню грошових знаків.

Територіальне управління може підкріпити запаси готівки у сховищі за рахунок резервних фондів Центрального сховища або за рахунок запасів готівки іншого територіального управління. Так само територіальне управління може використати і надлишки запасів готівки у сховищі.

Відділи (управління) готівкового обігу і касових операцій територіальних управлінь проводять аналіз динаміки надходжень готівки від банків, видач готівки в підкріплення банкам, випуску готівки в обіг, структури готівки в обігу тощо і, враховуючи фактичну наявність банкнот і монет у запасах готівки, складають заявку на підкріплення запасів готівки або заявку на вивезення

готівки на загальну суму з розподілом за номіналами та ін. Заявка на підкріплення готівкою на наступний місяць подається до 10 числа (включно) поточного місяця.

Рис. 2.1. Схема руху готівки через банківську систему України [86, с. 129]

Департамент готівково-грошового обігу розглядає заявки на підкріплення запасів готівки (вивезення), аналізує структуру готівки в обігу, потребу територіальних управлінь у банкнотах і монетах у розрізі кожного номіналу і, враховуючи фактичні залишки банкнот і монет у запасах територіальних управлінь та в резервних фондах, визначає обсяги готівки, що можуть бути надані територіальним управлінням, та надає одержувачам і відправникам відповідні емісійні дозволи.

Емісійний дозвіл – розпорядчий документ Національного банку України, який надає право територіальним управлінням (Центральному сховищу) на одержання (видачу) готівки [30].

Відділ (управління) готівкового обігу і касових операцій територіального управління розглядає заявки на видачу готівки банкам і клієнтам та на її вивезення, проводить аналіз структури банкнот і монет в обігу, насиченості обігу регіону банкнотами і монетами всіх номіналів, забезпечення в регіоні банкнот і монет, що є в обігу, а також, враховуючи фактичну наявність банкнот і монет у запасах територіального управління, визначає обсяги підкріплень банків.

У територіальних управліннях НБУ готівка може зберігатися лише у грошових сховищах, які зареєстровані Департаментом готівково-грошового обігу на підставі рішення Комісії з реєстрації грошових сховищ. При створенні грошового сховища оформляється його паспорт (у двох примірниках), у якому вказується місцезнаходження сховища, його параметри, вид охорони, матеріально відповідальні особи. Після реєстрації сховища один примірник паспорта з реєстраційним номером надсилається територіальному управлінню, а другий залишається в Департаменті готівково-грошового обігу [86, с. 130].

Інструкцією з організації емісійно-касової роботи в системі Національного банку України визначені вимоги до організації приймання і видачі готівки з грошових сховищ, а також до забезпечення схоронності грошових знаків.

У грошовому сховищі окремо повинні зберігатися запаси готівки і готівка оборотної каси. Готівка зберігається у металевих шафах або на металевих стелажах за умови, що ці шафи і стелажі обладнані металевими дверима і замикаються на замок. Готівку оборотної каси в грошовому сховищі дозволяється зберігати у візках, які замикаються на ключ і пломбуються завідувачем каси. Матеріально відповідальні особи територіальних управлінь НБУ, які за своїми функціональними обов'язками відповідають за схоронність цінностей у сховищах, контролюють відповідність температури та рівня

вологості повітря встановленим нормам, а також технічне забезпечення схоронності цінностей. Двері грошового сховища замикаються на два замки матеріально відповідальними особами та опечатуються їхніми печатками. Ці ж особи і відкривають сховище. Виносити ключі та печатки з установи НБУ забороняється. Усі матеріально відповідальні особи обов'язково мають перебувати у сховищі при вилученні з нього грошей, вкладенні грошей і при ревізіях грошових знаків та інших цінностей. Після кожного вилучення готівки із грошового сховища або вкладення грошей матеріально відповідальні особи зобов'язані перевірити, чи збігається фактичний залишок готівки у шафах і на стелажах, за якими відбувався рух готівки, з даними обліку.

Грошові сховища територіальних управлінь НБУ перебувають під охороною, яка забезпечується технічними засобами, тому перш ніж відкривати сховище, потрібно зняти його з-під охорони. З цією метою кожна матеріально відповідальна особа набирає індивідуальний код на пристрої керування технічними засобами. Аналогічно грошові сховища здаються під охорону технічними засобами [86, с. 131].

Ревізія банкнот, монет та інших цінностей, що зберігаються в грошових сховищах і оборотній касі територіальних управлінь, а також перевірка порядку їх зберігання проводяться [30]:

- за розпорядженням (наказом) начальника територіального управління;
- станом на 1 січня кожного календарного року;
- не менше ніж один раз на півріччя;
- у разі зміни (у зв'язку із звільненням) матеріально відповідальних осіб.

В інших випадках – за розпорядженням (наказом) керівництва Національного банку України.

Організація роботи з готівкою забезпечується в територіальних управліннях НБУ відділом готівкового обігу і касових операцій. До складу відділу входять, як правило, кілька секторів, у тому числі сектор касових

операцій та сектор зберігання цінностей, які мають оборотну касу та грошове сховище. Термін «оборотна каса» має подвійне значення, а саме [86, с.131-132]:

- це комплекс кас, які здійснюють видачу готівки, її приймання та оброблення [32];
- поточний резерв готівки в касах територіального управління.

Щоденно після визначення загального залишку оборотної каси працівники територіального управління визначають потребу в готівці на наступний робочий день. У разі перевищення суми готівки в оборотній касі над поточною потребою в готівці матеріально відповідальні особи перераховують надлишок готівки до запасів готівки у сховищі. Якщо ж готівки в оборотній касі не вистачає для задоволення поточних потреб клієнтів у готівці, то за розпорядженням відділу готівкового обігу та касових операцій територіального управління здійснюється підкріплення оборотної каси за рахунок запасів готівки у сховищі.

Працівники відділу готівкового обігу і касових операцій територіальних управлінь регулюють обсяг готівки в оборотній касі на підставі узагальненої інформації, яку вони одержують від своїх клієнтів (заявки на видачу готівки, на її вивезення та обмін), а також на підставі власного аналізу насиченості обігу банкнотами і монетами всіх номіналів [86, с. 132].

Касове обслуговування банків здійснюють операційні відділи територіального управління Національного банку України на підставі укладених між ними угод.

Договір регламентує порядок підкріплення операційної каси банку готівкою з оборотної каси територіального управління, порядок здавання банком готівки до оборотної каси та оплату послуг касового обслуговування.

Під час організації касового обслуговування територіальні управління мають забезпечити [30]:

- своєчасне повне оприбуткування та зарахування на рахунки клієнтів готівки, що надійшла в каси територіальних управлінь;

- видачу готівки та її приймання від банків на підставі їх заявок;
- якість банкнот в обігу;
- вилучення з обігу та проведення дослідження сумнівних банкнот (монет) національної валюти.

Якщо прогнозується перевищення виплат над надходженнями, банк може отримати підкріплення готівкою від територіального управління Національного банку України [30].

Для підкріплення готівкою та здавання готівки (придатної та не придатної до обігу) банк (філія) завчасно надсилає засобами програмного комплексу «Автоматизація оброблення заявок банків на підкріплення готівкою, вивезення її надлишків і не придатних до обігу банкнот і монет» до територіальних управлінь відповідні заявки за підписом уповноваженої особи банку (філії) з розподілом сум у розрізі номіналів (для здавання – з орієнтовним визначенням загальної суми та розподілом її за номіналами) [32].

Територіальне управління розглядає заявки на підкріплення банків (філій, відділень) готівкою, здійснює аналіз структури банкнот і монет в обігу, насиченості обігу банкнотами та монетами всіх номіналів, розмірності банкнот і монет, що перебувають в обігу, і, ураховуючи фактичну наявність банкнот і монет у запасах готівки територіального управління, визначає остаточні обсяги підкріплень готівкою.

При цьому банк отримує готівку і водночас аналогічна сума списується з його кореспондентського рахунку в Національному банку України. Національний банк України стягує плату за касове обслуговування банків у розмірі 1% вартості угоди [30].

Уся готівка, яка надійшла за операційний день до оборотної каси, має бути у той самий робочий день оприбуткована в касі і зарахована на відповідні кореспондентські рахунки комерційних банків та на рахунки інших клієнтів [86, с. 132].

Підкріплення готівкою банк отримує в територіальному управлінні лише в упаковці територіальних управлінь, Центрального сховища та Банкотно-монетного двору [32].

Територіальні управління НБУ здійснюють безкоштовно обмін не придатних до обігу грошових знаків у національній валюті України на придатні, а також безкоштовно приймають надлишки готівки від банків. На підкріплення готівкою кас банків НБУ встановив тариф – до 0,5 % від виданої суми готівки. На підкріплення кас банків, які видають готівку підприємствам зв'язку на виплату пенсій, НБУ встановив тариф – до 0,18 % від виданої суми готівки.

Територіальні управління НБУ перераховують прийняту від банків готівку. При цьому банкноти і монети перевіряють на справжність та придатність до обігу, не придатні до обігу банкноти і монети територіальні управління відправляють в упаковці до Центрального сховища, де їх перераховують і знищують [86, с. 133].

Щомісячно департамент готівково-грошового обігу за допомогою підсистеми «Емісійний день банку» складає баланс готівки, звіти про випуск готівки в обіг та її структуру, про залишки готівки у грошових сховищах та резервних фондах за індексами та номіналами.

2.3. Аналітична оцінка організації банківськими установами безготівкового грошового обороту

Своєчасне й повне погашення боргових зобов'язань є однією з головних ознак ефективного функціонування економіки в цілому і кожного її суб'єкта зокрема. Тому кожна держава багато уваги приділяє організації грошового обігу, створює різні платіжні системи, нормальне функціонування яких забезпечують банки.

Грошові платежі здійснюються за допомогою готівки та в безготівковій формі. Сукупність усіх грошових платежів, незалежно від їхньої форми, складає грошовий, або платіжний, оборот. Основну частину його (близько 80%) становить безготівковий оборот – та частина платіжного обороту, яка проводиться за рахунками в банках [18, с. 120].

Сфери застосування готівкових та безготівкових платежів чітко визначені в законодавчому порядку. Платежі, що здійснюються за допомогою готівки, використовуються в процесі взаємовідносин господарських організацій із населенням, обслуговують рух його грошових доходів та витрат. У розрахунках між суб'єктами господарської діяльності майже всі господарські платежі (крім дрібних) здійснюються безготівковим переказуванням коштів із рахунка платника на рахунок одержувача.

Згідно з даними звітності (форма № 410 “Звіт про кількість клієнтів банків та кількість відкритих клієнтами рахунків”) за станом на 01.01.2013 р. установи 176 банків обслуговують 131,8 млн. клієнтів – юридичних та фізичних осіб (резидентів і нерезидентів), які відкрили поточні та вкладні (депозитні) рахунки, з них (рис. 2.2) [60]:

129,7 млн. – фізичні особи;

2,1 млн. – суб'єкти господарювання, у тому числі 1,0 млн. – фізичні особи-підприємці та 0,017 млн. – небанківські фінансові установи;

0,007 млн. – бюджетні установи.

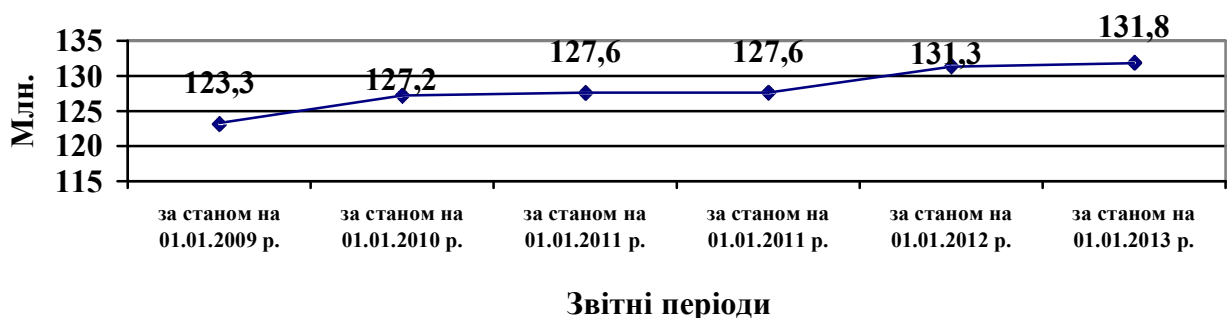

Рис. 2.2. Кількість клієнтів-суб'єктів господарювання та фізичних осіб, які відкрили поточні та вкладні (депозитні) рахунки [60].

Збереглась тенденція щодо збільшення кількості клієнтів банків, які відкрили поточні та вкладні (депозитні) рахунки. За 2012 рік кількість клієнтів, яка обслуговується в банках збільшилась на 0,5 млн. (рис. 2.3).

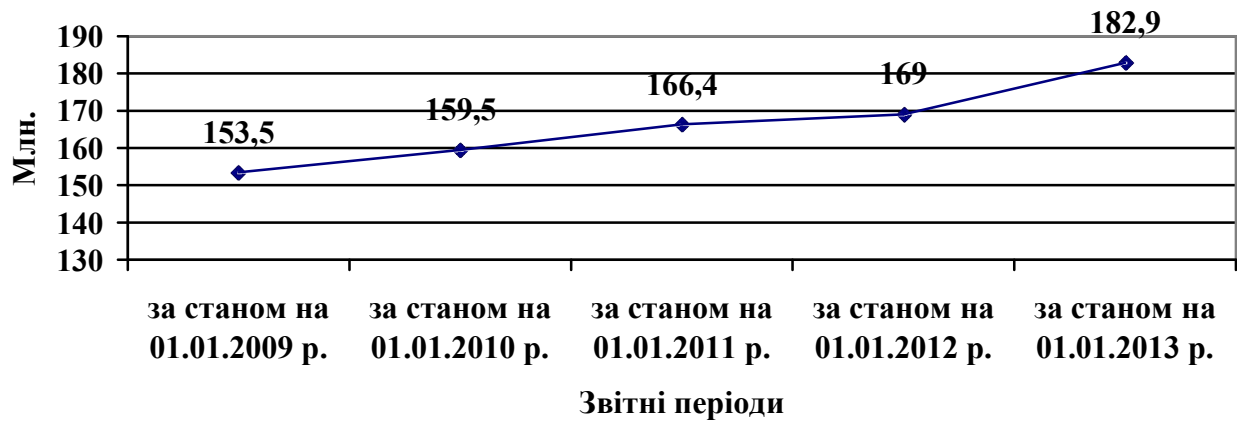

Рис. 2.3. Кількість рахунків клієнтів банків* [60]

* у тому числі 54,6 млн. рахунків, відкритих в Ощадбанку до 02.01.1992 року

Загальна кількість відкритих рахунків клієнтів на звітну дату склала 182,9 млн. (див. рис. 2.3), у тому числі [60]:

- поточних – 129,2 млн. (70,6% від загальної кількості рахунків, відкритих у банках);
- вкладних – 53,7 млн. (29,4% від загальної кількості рахунків, відкритих у банках).

За 2012 р. загальна кількість відкритих клієнтами рахунків збільшилась на 13,9млн. (див. рис. 2.3).

Частка рахунків фізичних осіб складає 97,9% від усіх відкритих рахунків клієнтів (125,4 млн. поточних рахунків і 53,6 млн. вкладних (депозитних) рахунків).

Безготівкові розрахунки обслуговують господарські взаємовідносини суб'єктів господарювання між собою та з фінансово-кредитними установами. Відтак усі безготівкові платежі поділяються на розрахунки за товарними й нетоварними операціями. До перших належать платежі, безпосередньо

пов'язані з одержанням продукції, виконанням робіт і наданням послуг; до других – платежі в бюджет, погашення заборгованості за кредит, страхові платежі та інші зобов'язання [18, с. 120].

Існують ще й інші способи платежів, наприклад, залік взаємних вимог, коли борги суб'єктів господарювання взаємно погашаються і тільки різниця переказується на рахунок кредитора.

Однією з найважливіших сфер банківської діяльності, від якої залежить ефективність функціонування економіки в цілому і кожного суб'єкта підприємницької діяльності зокрема, є організація безготівкових розрахунків у господарському обороті.

Організація безготівкових розрахунків має сприяти процесу відтворення, тобто відповідати конкретним вимогам розвитку економіки. Головна з них – забезпечувати своєчасне отримання кожною господарською організацією коштів за поставлену продукцію та надані послуги, а отже, сприяти прискоренню обігу коштів у розрахунках. Водночас організація розрахунків має забезпечувати умови для взаємного контролю постачальника й покупця за дотриманням господарських угод та банківського контролю за правилами розрахунків згідно з чинними інструкціями та законодавством [18, с. 120-121].

Організація безготівкових розрахунків нині базується на таких принципах:

1. Кошти юридичних осіб підлягають обов'язковому зберіганню в банках, за винятком залишків готівки в касах (у межах встановленого банком ліміту).
2. Безготівкові розрахунки між підприємствами здійснюються через банки переказуванням коштів із рахунка платника на рахунок одержувача коштів.
3. Кошти з рахунка підприємства списуються за розпорядженням його власника (за винятком випадків, установлених законами України), а також за рішенням суду (господарського суду) та за виконавчими записами нотаріусів. У випадках, передбачених чинним законодавством, із рахунків підприємств здійснюється безспірне стягнення та безакцептне списання коштів.

4. Підприємства самостійно вибирають форми розрахунків та закріплюють їх у договорах та угодах з банками. Банки можуть пропонувати ту чи іншу форму розрахунків, ураховуючи специфіку діяльності своїх клієнтів та виходячи із конкретних ситуацій, які виникатимуть у процесі розрахунків.

5. Підприємства мають право вибору банків для відкриття своїх рахунків. Банк на договірній основі здійснює розрахунково-касове обслуговування своїх клієнтів і виконує їхні розпорядження щодо переказування коштів із рахунків.

6. Момент здійснення платежу має бути максимально наближеним до відвантаження товарів, виконання робіт, надання послуг. Взаємні претензії щодо розрахунків між платником та одержувачем коштів розглядаються сторонами в претензійно-позовному порядку **без** участі банку [18, с. 121].

Пункт 1.13 Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затвердженої постановою Правління НБУ від 21.01.2004 р. № 22 встановлює правила використання під час проведення розрахункових операцій таких видів платіжних інструментів (рис. 2.4) [31]:

- меморіального ордера;
- платіжного доручення;
- платіжної вимоги-доручення;
- платіжної вимоги;
- розрахункового чека;
- акредитива.

У табл. 2.6 наведена інформація про використання платіжних інструментів.

Використання векселів та спеціальних платіжних засобів, зокрема платіжних карток, регулюється законодавством України, у тому числі нормативно-правовими актами Національного банку України.

Розрахункові документи, які подаються клієнтами в банк у паперовій формі, мають відповідати вимогам встановлених стандартів та містити (залежно від їхньої форми) такі реквізити [18, с. 122]:

- а) назву документа;
- б) номер документа, число, місяць, рік його виписки;
- в) найменування платника та одержувача коштів (офіційні скорочення), які відповідають зареєстрованим у статуті, їхні ідентифікаційні коди за Єдиним державним реєстром підприємств і організацій України (щодо фізичних осіб – ідентифікаційні номери, котрі проставляють на підставі відповідних документів податкових органів), номери рахунків в установах банку;
- г) назви банків платника та одержувача, їх місцезнаходження та умовні номери за МФО (код банку);
- д) суму платежу, написану цифрами та літерами;
- е) призначення платежу: назва товару (виконаних робіт, наданих послуг), посилання на документ, на підставі якого здійснюється операція (договір, рахунок, товарно-транспортний документ та інше), із зазначенням його номера й дати, назва законодавчого акта, що дає право на безспірне стягнення та безакцептне списання коштів (дата, номер і відповідний пункт);
- є) на першому примірнику (незалежно від способу виготовлення розрахункового документа) – відбиток печатки та підписи відповідальних осіб платника або (та) одержувача коштів;
- ж) підрозділи бюджетної класифікації та строк настання платежу (у разі перерахування коштів до бюджету);
- з) суму податку на додану вартість (цифрами) або напис «без податку на додану вартість».

Якщо хоча б один із вищезазначених реквізитів (коли їх передбачено формою документа) буде не заповнений або заповнений неправильно, банк такий документ не прийме до виконання.

Під час підписування розрахункового документа не дозволяється використання факсиміле, тобто факсимільного підпису. Банк також не має права робити будь-яких виправлень у поданих розрахункових документах.

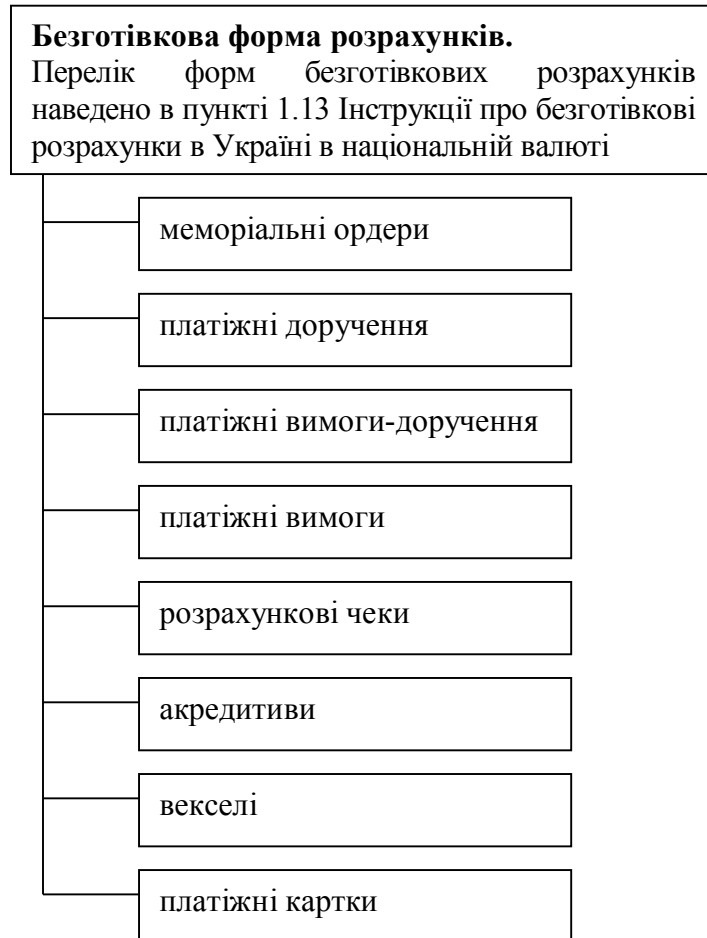

Рис. 2.4. Перелік безготівкових форм розрахунків.

Відмовляючись прийняти від клієнта розрахунковий документ, банк у день отримання документа зобов'язаний зробити на його зворотному боці напис про причину відмови (за підписами головного бухгалтера й виконавця, засвідченими штампом банку) та повернути його клієнту.

Клієнт, враховуючи технічні можливості свої та обслуговуючого банку, може подавати до банку розрахункові документи як на паперових носіях, так і у вигляді електронних розрахункових документів, використовуючи системи дистанційного обслуговування. Спосіб подання клієнтом документів до банку передбачається в договорі банківського рахунка.

Необхідно зазначити, що кошти списуються з рахунка платника тільки на підставі першого примірника розрахункового документа. За часткової оплати розрахункових документів банк виписує меморіальний ордер.

Таблиця 2.6

**Інформація про завантаженість СЕП за платіжними інструментами у
2012 р.***

Назва платіжного інструмента	Питома вага від загальної кількості початкових платежів у СЕП (в %) (банки та їх філії)	Питома вага від загальної суми початкових платежів у СЕП (в %) (банки та їх філії)
Платіжне доручення	61,0	74,6
Меморіальний ордер	39,0	25,4
Платіжна вимога	0,003	0,004
Меморіальний ордер, сформований на підставі платіжної вимоги на примусове списання коштів	0,0008	0,003
Інкасове доручення (розпорядження)	0,0004	0,0003
Меморіальний ордер, сформований на підставі інкасового доручення (розпорядження)	0,001	0,0002
Платіжна вимога-доручення	0,004	0,0006
Меморіальний ордер, сформований на підставі реєстру документів за акредитивом	0	0,0009
Меморіальний ордер, сформований на підставі реєстру чеків	0	0,002
Всього	100	100

* Джерело: Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=66326&cat_id=66322.

Банки приймають розрахункові документи без обмеження їх максимальної або мінімальної суми. Платежі з рахунків клієнтів виконуються банками у межах залишків коштів на початок операційного дня.

Коли існує технічна можливість урахувати поточні надходження коштів на рахунки протягом операційного дня, банки можуть здійснювати платежі з доручення клієнтів з урахуванням цих сум].

Банк платника приймає документи від клієнтів протягом операційного дня, час якого регламентується режимом роботи банку [18, с. 123].

Розрахунки за документами, що надійшли до банку платника протягом операційного дня, здійснюються банком того самого дня, а ті, що надійшли пізніше, – наступного дня.

На всіх примірниках паперових розрахункових документів банк в обов'язковому порядку в правому горішньому куті проставляє дату надходження цих документів. Крім того, на документах, прийнятих банком після закінчення операційного часу, ставиться штамп «Вечірня».

Банк одержувача зобов'язаний зараховувати кошти на рахунки клієнтів не пізніше ніж наступного після отримання інформації від розрахункової палати робочого дня.

Клієнт може оперативнo вести свої рахунки у банку та обмінюватись технологічною інформацією, визначеною в договорі між банком та клієнтом, за допомогою систем дистанційного обслуговування: «клієнт-банк» «клієнт-Інтернет-банк», «телефонний банкінг» тощо (рис. 2.5).

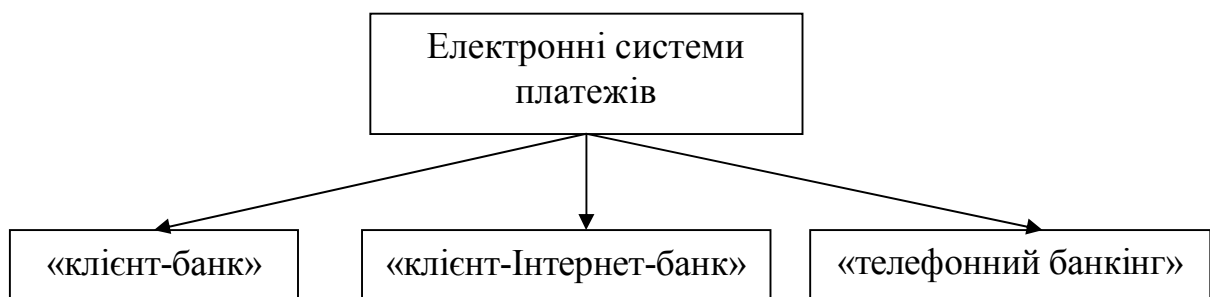

Рис. 2.5. Електронні системи платежів.

Програмне забезпечення систем дистанційного обслуговування має відповідати вимогам нормативно-правових актів Національного банку України,

які пред'являються до технології та захисту електронних банківських розрахунків.

Юридичною підставою для роботи клієнта за допомогою систем дистанційного обслуговування і оброблення банком дистанційних розпоряджень клієнта є договір банківського рахунку. У договорі обов'язково мають обумовлюватися права, обов'язки та відповідальність сторін, порядок вирішення спорів у разі їх виникнення тощо [31].

Системи типу «клієнт-банк», «клієнт-Інтернет-банк», «телефонний банкінг» тощо на підставі дистанційних розпоряджень клієнта можуть виконувати функції надання інформаційних послуг згідно з переліком, що зазначений у договорі між банком та клієнтом, проведення операцій за рахунком клієнта.

Під час виконання розрахунків за допомогою систем «клієнт-банк», «клієнт-Інтернет-банк» тощо застосовуються електронні розрахункові документи. Якщо це передбачено договором між банком та клієнтом, то пі час використання клієнтом системи можливе оброблення банком документів клієнта на паперових носіях.

Платіжне доручення – розрахунковий документ, що містить письмове доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунка зазначеної суми коштів та її перерахування на рахунок отримувача [31].

Нині розрахунки платіжними дорученнями є однією із головних форм міжгосподарських безготівкових розрахунків, що утворюють основу платіжного обороту (див. табл. 2.6). Платіжні доручення широко застосовуються в розрахунках щодо найрізноманітнішими платежами за товарних і нетоварних операцій:

- за фактично відвантаженою (продану) продукцію, виконані роботи, надані послуги;
- у порядку попередньої оплати – якщо такий порядок розрахунків встановлено законодавством України або обумовлено в договорі;

- для завершення розрахунків за актами звірки взаємної заборгованості підприємств, які складені не пізніше терміну, встановленого законодавством України;
- для перерахування підприємствами сум, які належать фізичним особам (заробітна плата, пенсії тощо), на їх рахунки, що відкриті в банках;
- для виплати податків і зборів, страхових внесків, обов'язкових платежів до бюджетів або державних цільових фондів;
- в інших випадках відповідно до укладених договорів та законодавства України.

Схема документообігу під час розрахунків платіжними дорученнями відрізняється простотою, що значно пришвидшує розрахунки. Покупець має змогу попередньо перевірити якість товарів, послуг чи робіт.

Перекази через банк платіжними дорученнями застосовуються для платежів за товари та послуги: негайних – відразу після відвантаження, а також часткових платежів при великих угодах; дострокових і відстрочених платежів – у межах договірних відносин без втрат для фінансового стану сторін. Всі види нетоварних платежів практично повністю сплачуються за допомогою переказів платіжними дорученнями. Можливе перерахування коштів безпосередньо на банківський рахунок фізичних осіб.

Переваги розрахунків платіжними дорученнями полягають у тому, що вони є універсальною формою розрахунків і застосовуються при розрахунках за внутрішньодержавними і міждержавними поставками, за товарними і нетоварними операціями, для оплати отриманого товару і попередньої оплати, авансів. У цій формі закладена можливість максимального наближення моментів відвантаження товару, виконання робіт, надання послуг та їх оплати, якщо доручення негайно здано в банк для перерахування коштів.

Однак при цих розрахунках немає належної гарантії платежу для постачальника. Використовуючи цю форму розрахунків, постачальник (отримувач коштів) піддається двом ризикам: по-перше, може затриматися

виписка платником платіжного доручення через відсутність або недостатність коштів, або може бути неможливим отримання кредиту, тому що доручення в цих випадках не приймається банком до виконання; по-друге, можливе несвоєчасне поступлення або взагалі неотримання коштів під час виконання платіжного доручення відповідними банками, розрахунковими палатами.

Першого ризику можна уникнути шляхом детального опрацювання умов розрахунків при укладенні договору. Що стосується другого ризику, то банк платника та банк постачальника, а також розрахункова палата за договором банківського рахунка зобов'язані у строки відповідно до законодавства перераховувати, зараховувати кошти та проводити інші банківські операції. Місцем виконання грошового зобов'язання при безготівкових розрахунках вважається банк отримувача коштів – кредитора (постачальника). Якщо клієнт, який дав банку доручення про перерахування грошових коштів на рахунок свого контрагента, доведе факт невиконання або неналежного виконання доручення, то банк відповідно до пункту 8.3 Закону «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» повинен нести відповідальність на підставі і в розмірах, передбачених пунктом 32.2 цього Закону [78].

Ризик для платника полягає у відсутності гарантії своєчасної поставки товару, особливо при попередній оплаті. Такі платежі обумовлюють і втрати платника, пов'язані з відволіканням з обороту грошових коштів і фактичним наданням постачальнику безвідсоткової позики.

Платіжна вимога-доручення – це розрахунковий документ, який містить, з одного боку, вимогу одержувача грошових коштів (постачальника) до платника (покупця) про сплату встановленої суми поставленої йому продукції, наданих послуг відповідно до договору, з іншого боку, – доручення платника своєму банку про перерахування потрібної суми одержувачу.

Позитивним аспектом цієї форми безготівкових розрахунків є, по-перше, підвищення відповідальності суб'єктів платіжного обороту за організацію розрахункових відносин тому, що розрахункові документи пересилаються

одержувачем коштів безпосередньо платникові, минаючи банк, по-друге, прискорення проходження оплати за відвантажені товари, виконані роботи і надані послуги.

Проте ця форма розрахунків є малопоширеною. Розрахунки із застосуванням платіжних вимог-доручень посідають четверте місце у безготівковому платіжному обороті України (див. табл. 2.6). Недоліком розрахунків за допомогою платіжних вимог-доручень є відсутність гарантії платежу. Так, банк приймає до сплати платіжну вимогу-доручення в сумі, яка може бути сплачена за наявними коштами на рахунку платника. При відсутності достатніх коштів на рахунку платника платіжна вимога-доручення повертається без виконання. Невчасна оплата рахунків платниками, відмови від акцепту сповільнюють рух грошових коштів.

Розрахункові чеки (далі – чеки) використовуються в безготівкових розрахунках підприємств та фізичних осіб з метою скорочення розрахунків готівкою за отримані товари, виконані роботи, надані послуги.

Розрахунковий чек – розрахунковий документ, що містить нічим не обумовлене письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банку-емітента, у якому відкрито його рахунок, про сплату чекодержателю зазначеної в чеку суми коштів [31].

Під час розрахунків чеками виникають економічні відносини між трьома суб'єктами, котрими є:

- 1) чекодавець – підприємство або фізична особа, яка проводить платіж за допомогою чека та підписує його;
- 2) банк-емітент – банк, що видав розрахунковий чек (розрахункову чекову книжку);
- 3) чекодержатель – підприємство або фізична особа, яка є отримувачем коштів за чеком.

Розрахунки чеками переважають у західних країнах та використовуються між юридичними особами, між юридичними і фізичними особами, а також між

фізичними особами. В Україні ця форма розрахунків поки не набула значного поширення (див. табл. 2.6).

На нашу думку, перевагами розрахунків чеками є: зменшення обороту розрахунків готівкою; суми, які виписуються за розрахунковим чеком, не впливають на суму ліміту каси підприємства. Тому це не приведе до санкцій за перевищення лімітів оплати готівковими коштами за одним платежем; у разі втрати чекової книжки підприємство втрачає тільки бланки розрахункових чеків, а не самі грошові кошти; можливість максимального наближення платежу до моменту отримання товару, надання послуг. Покупець, пересвідчившись у відповідності продукції пред'явленим ним вимогам, простим обміном документів, які підтверджують відпуск (відвантаження) товару, на чек розраховується відразу ж з постачальником чеком; гарантія своєчасного отримання платежу за рахунок заброньованих коштів або за рахунок коштів банку; прискорення оборотності коштів у розрахунках за рахунок швидкого оформлення розрахунків і наступлення платежу; простота розрахунків.

Ми вважаємо, що така форма розрахунків може застосовуватися у таких випадках: при постійних відносинах і між партнерами є довіра; якщо є повний або частковий взаємний контроль між підприємствами; коли грошові розрахунки проводяться поза межами підприємства-платника.

Однак, недоліками розрахунків з використанням розрахункових чеків є такі: обмежена можливість використання під час розрахунків за окремі товари, коли важко розрахувати суму платежу. Розрахунковий чек потрібно виписувати на точну суму, за якою купується товар. Якщо ж ці суми різні, то необхідно виписати новий розрахунковий чек на нову суму, а попередній анулювати; неприпустимий обмін розрахункового чека з чекової книжки на готівкові кошти та отримання здачі з суми чека готівковими коштами юридичними особами; тривалий термін дії чека (10 днів), який дозволяє регулювати терміни його пред'явлення до оплати, що може зумовити сповільнення оборотності

коштів; вилучення коштів з обігу; складності оформлення; на порожній (незаповнений) бланк розрахункового чека забороняється ставити печатку підприємства, яке виписує чек. Тому для того, щоб виписати розрахунковий чек за межами підприємства, особі, яка виписує цей чек, необхідно мати при собі печатку підприємства. Це на практиці малоімовірно. Потрібно повертатися на підприємство, щоб поставити на чеку відбиток печатки підприємства; відносно тривалі терміни і складність документообігу, проходження платежів.

Акредитив – договір, що містить зобов'язання банку-емітента, за яким цей банк за дорученням клієнта (заявника акредитива) або від свого імені проти документів, які відповідають умовам акредитива, зобов'язаний виконати платіж на користь бенефіціара або доручає іншому (виконуючому) банку провести цей платіж [31].

При розрахунках акредитивами в економічні відносини вступають такі суб'єкти:

- банк-емітент – банк, що відкрив акредитив;
- бенефіціар – особа, якій призначений платіж або на користь якої відкрито акредитив;
- виконуючий банк – банк, який за дорученням банку-емітента проводить платіж проти документів, визначених в акредитив.;
- заявник акредитива – платник, який подав обслуговуючому банку заяву про відкриття акредитива.

На практиці застосовується низка різновидів акредитива, враховуючи різноманітність взаємовідносин між учасниками розрахунків. У договорах з контрагентами потрібно передбачити той з них, який найбільше відповідає інтересам підприємства.

Банк-емітент може відкривати покритий і непокритий акредитиви.

У разі відкриття покритого акредитива при його відкритті бронюються грошові кошти платника на окремому рахунку в банку-емітенті або

виконуючому банку [87]. Кошти заявника акредитива бронюються на аналітичному рахунку «Розрахунки за акредитивами».

У разі відкриття непокритого акредитива банк-емітент гарантує оплату за акредитивом при тимчасовій відсутності коштів на рахунку платника за рахунок банківського кредиту [87].

Акредитив може бути відкличним або безвідкличним.

Відкличний акредитив може бути змінений або анульований банком-емітентом у будь-який час без попереднього повідомлення одержувача грошових коштів [87].

Безвідкличний акредитив може бути анульований або його умови можуть бути змінені лише за згодою на це одержувача грошових коштів [87].

Акредитивна форма розрахунків гарантує своєчасність і повноту платежу постачальнику за відвантажені товари чи надані послуги. Цій формі віддає перевагу постачальник, якщо не впевнений у платоспроможності покупця.

Покупцю гарантується списання коштів з його поточного рахунка тільки у разі виконання постачальником умов акредитива. Так, виконуючий банк перераховує грошові кошти тільки після перевірки умов договору. Кожен акредитив оформляється тільки з одним постачальником і не може бути переадресований іншому постачальнику.

Незважаючи на суттєві переваги, розрахунки за допомогою акредитивів займають незначне місце у безготівковому обороті України (див. табл. 2.6).

Недостатній розвиток цієї форми розрахунків, на наш погляд, пояснюється тим, що вона вимагає резервування покупцем грошових коштів на оплату товарів, робіт, послуг ще задовго до того, як вони відвантажені (надані) постачальником. Це зумовлює тимчасове відволікання грошових коштів покупцем і сповільнює їх оборотність. Якщо оплата за акредитивом проводиться банком за рахунок кредиту, то покупець сплачує відсотки.

Дещо складний при цій формі розрахунків порядок документообігу і значно вищі витрати обороту, ніж за інших форм розрахунків.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

На основі проведеного аналізу функціонування та регулювання грошового обігу в Україні можна зробити наступні висновки.

1. Основні інститути грошового обігу: Національний банк України, банківські установи, суб'єкти господарювання, фізичні особи та установи, що обслуговують і контролюють процес грошового обігу. В нашій країні регулювання готівкового грошового обігу здійснюється відповідно до Законів України та нормативно-правових актів Національного банку України.

2. У ст. 3 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» уточнено, що кошти існують у готівковій (грошові знаки) та безготівковій (записи на рахунках) формах.

3. Порядок ведення касових операцій у національній валюті України підприємствами (підприємцями), а також окремі питання організації банками роботи з готівкою визначає Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, яке затверджено Постановою Правління Національного банку України від 15 грудня 2004 року № 637. Положення було затверджено Правлінням Національного банку України з метою удосконалення готівкових розрахунків та охоплює вимоги щодо організації готівкових розрахунків, порядок оформлення касових операцій, ведення касової книги, визначення строків здавання готівкової виручки і розрахунку ліміту каси, контроль за дотриманням порядку ведення операцій з готівкою.

4. З метою поліпшення стану готівкового обігу, запобігання зловживанням під час здійснення операцій з готівкою, приховування доходів Указом Президента від 12 червня 1995 року «Про застосування штрафних санкцій за порушення норм із регулювання обігу готівки» передбачено застосування до суб'єктів господарювання штрафних санкцій за недотримання принципів організації готівкового обігу. Штрафні санкції, передбачені Указом, застосовуються державними податковими органами на підставі матеріалів проведених ними перевірок, а також подань інших контрольних органів.

5. Законом України «Про Національний банк України» визначено, що емісійним центром держави є Національний банк, а його повноваження у сфері організації та регулювання готівкового обігу полягають у наступному: регулюванні та прогнозуванні готівкового обігу; розробці систем захисту грошових знаків від підроблення; забезпеченні підтримки готівкової грошової маси в належному стані; організації інкасації та перевезення банкнот і монет; організації та проведенні емісійно-касової роботи тощо.

6. Безпосередньо за організацію готівкового грошового обігу в системі Національного банку відповідає Департамент готівково-грошового обігу.

7. Сьогодні готівковий грошовий обіг детально регламентується нормативними актами Національного банку, основні серед яких Інструкція про ведення касових операцій банками в Україні від 1 червня 2011 року № 174, якою визначено порядок і вимоги щодо здійснення банками касових операцій в національній та іноземній валютах, урегульовано взаємовідносини з основними інститутами готівкового грошового обігу та Інструкція з організації емісійно-касової роботи в системі Національного банку України від 11 листопада 2008 року № 365, яка регулює порядок проведення операцій з емісійно-касової роботи в системі Національного банку. Відповідно до нормативних документів банки можуть здійснювати касові операції лише на підставі ліцензії Національного банку.

8. Відповідно до Інструкції про ведення касових операцій банками в Україні інституційний механізм управління готівковим обігом включає взаємодію підрозділів Національного банку, зокрема Банкотно-монетного двору, Центрального сховища, територіальних управлінь, банківських установ і клієнтів банків.

9. При здійсненні безготівкових розрахунків допускаються розрахунки із застосуванням платіжних доручень, акредитивів, розрахункових чеків, розрахунки за інкасо, а також інші розрахунки, передбачені законом, банківськими правилами та звичаями ділового обороту.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГРОШОВОГО ОБІГУ В УКРАЇНІ

3.1. Перспективи здійснення розрахунків у сфері безготівкового грошового обороту

Економічні зміни й нові напрями торгових потоків дають змогу спрогнозувати, що потреба в належному забезпеченні платежів і договірних зобов'язань буде зростати. У зв'язку з цим на фоні теперішньої нестабільності істотно зростають значення і потреба в ефективних і надійних інструментах безготівкових розрахунків.

Відмінності в рівнях загальноекономічного розвитку між окремими регіонами України, деяка невпевненість у діловій репутації партнерів, відсутність багаторічних ділових відносин тощо приводять до того, що торгівля вимагає організації потоку товарів від продавця до покупця з одночасною побудовою між ними сполучних ланцюжків платежів. Сьогодні необхідно показати переваги для українського бізнесу використання електронних форм розрахунків, які могли б знизити не тільки витрати при здійсненні операцій, але й пов'язаний з ними ризик.

Розрахункам притаманні, зокрема, економічні ризики, що виникають у тих випадках, коли втручання урядових органів або дії самого уряду перешкоджають чи ускладнюють своєчасне погашення заборгованості або зобов'язань; комерційні ризики, пов'язані з невчасним виконанням покупцем платіжних зобов'язань; кредитні ризики – для продавця, коли покупець не бажає або не може оплатити заздалегідь обумовлену суму, а для покупця, що здійснив платіж, ризик того, що продавець, постачальник товарів/послуг не зможе або не побажає повернути назад аванс. Ці ситуації часто виникають у зв'язку з існуванням в Україні різних форм примусового обмеження розпорядження рахунком (зупинення операцій, арешту) [46, с. 3].

З огляду на ризики процес торгівлі є суперечливим – продавець хоче одержати за свій товар оплату якомога швидше, тоді як покупець віддає перевагу отриманню кредиту з тим, щоб здійснити оплату за товар не відразу, а розтягнути її на більш тривалий період, а отже, відстрочити момент остаточного розрахунку.

У практиці є кілька методів платежів, що розрізняються залежно від взаємного довір'я і ролі, яку покликані в кожному конкретному випадку відігравати банки при здійсненні розрахунків. Методи платежів – авансовий платіж, акредитив, оплата після відвантаження – продавець і покупець узгоджують в угоді, визначаючи момент, коли продавець починає розпоряджатися коштами, сплаченими покупцем за його товар.

Якщо розглядати методи платежу з погляду мінімізації ризиків для покупця і продавця, то найбільш безпечний метод платежу для продавця – отримання повної передоплати авансом до відвантаження товару. В цьому разі продавець не піддається ризику відмови покупця від платежу за поставленні/відвантажені йому товари/послуги. Авансовий платіж означає також, що продавець не надає покупцю ніякого кредиту, а отже, не відволікає власні обігові кошти. Продавцю авансовий платіж гарантує практично повну безпеку. Одночасно він видається надзвичайно небезпечним для покупця, оскільки може з'явитися ризик невиконання зобов'язань продавцем/постачальником. Крім того, авансовий платіж є завуальованою формою кредитування покупцем продавця/постачальника [46, с. 3].

Авансові платежі – грошова сума, яку перераховують згідно з договором наперед у рахунок майбутніх розрахунків за товари (роботи, послуги), які мають бути отримані (виконані, надані).

Можлива ситуація, яку в загальному вигляді можна описати так: внаслідок складання договору продавець і покупець прийшли до угоди, коли покупець виплачує гроші за товар, як тільки його відвантажено, і продавець надає документи про відвантаження в банк чи іншому посереднику для передачі їх

покупцю проти платежу. Цей метод платежу надає певний захист продавцю і здійснюється, як правило, із застосуванням документарних форм розрахунків (акредитив), проте він пов'язаний із додатковими витратами (оплата послуг посередника).

Розрахунки в порядку оплати після отримання товарів (послуг) являють собою продаж у кредит, при якому у продавця немає ніякої впевненості, що покупець розрахується в обумовлену дату. Можна сказати, що ці розрахунки одна з форм комерційного кредиту. Продавець, відвантажуючи товар покупцю, як правило, втрачає контроль за товаром і права на нього. Покупець, відповідно, дає згоду сплатити за товар у заздалегідь обумовлену дату в майбутньому, причому, як правило, він може розпоряджатися товаром на власний розсуд.

Враховуючи той факт, що оплата може здійснюватися із застосуванням різних платіжних інструментів (розрахункові чеки, векселі), реальне отримання грошових коштів може значно затриматися. Тобто особливість такого методу розрахунків полягає в тому, що рух товарів випереджає рух грошей.

Здається, що хоч який з методів платежу не використовувався б, неможливо здійснити платіж так, щоб ризик був мінімальним і для продавця, і для покупця. Але в ряді випадків ця проблема може бути вирішена шляхом застосування корпоративної платіжної картки. Її використання дає можливість:

- підприємству – власнику карткового рахунку – уникнути ризику невиконання зобов'язань постачальником, що виникає у разі здійснення передоплати, оскільки працівник підприємства-платника може розплатитися корпоративною карткою безпосередньо при отриманні товару;
- торговцю – уникнути ризику неплатежу, що виникає у разі видачі товару за документами з наступною оплатою.

Тобто використання корпоративної картки дає змогу при здійсненні розрахунків у безготівковій формі максимально зменшити проміжок часу між зміною власника товару та моментом розрахунку за нього, а отже, мінімізує

розрахунковий ризик. Окрім того, використання картки замість готівки зменшує криміногенність середовища навколо підприємства чи фізичної особи.

Щоб отримати можливість користуватися корпоративною картою, юридична особа – суб'єкт підприємницької діяльності відкриває в установі банку поточний рахунок, операції за яким можуть здійснюватися з використанням спеціальних платіжних засобів (картковий рахунок). Карткові рахунки відкриваються відповідно до вимог Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах [34].

Порядок використання корпоративних спеціальних платіжних засобів (корпоративних карток) встановлено в Положенні про порядок емісії спеціальних платіжних засобів і здійснення операцій з їх використанням від 30 квітня 2010 року № 223. Згідно з цим Положенням корпоративний спеціальний платіжний засіб – спеціальний платіжний засіб, який дає змогу його держателю здійснювати операції за рахунком суб'єкта господарювання [65].

Операції користувачів повинні виконуватися з оформленням квитанції платіжного терміналу, чека банкомата, сліпа та інших документів за операціями з використанням спеціальних платіжних засобів у паперовій формі, що складаються та друкуються державною мовою за місцем проведення операції в такій кількості примірників, яка потрібна для всіх учасників операції, та/або документів в електронній формі, передбачених правилами платіжної системи.

Згідно з пунктом 7.4 Положення документи за операціями з використанням спеціальних платіжних засобів мають статус первинного документа та можуть бути використані під час урегулювання спірних питань [65].

У зв'язку з активізацією і поглибленням економічних реформ в Україні, розвитком банківської інфраструктури все більше число банківських установ включаються в сферу обслуговування платіжних карток, і на тлі цих процесів одним із важливих етапів розвитку платіжної системи України стає впровадження системи безготівкових розрахунків населення за товари та послуги, які виконуються за допомогою платіжних карток Національної

системи масових електронних платежів. Необхідні передумови для цього в країні в основному створені [46, с. 4].

Загальні принципи побудови Національної системи масових електронних платежів (далі – НСМЕП), її організаційну структуру, умови членства, порядок вступу та виходу із системи, взаємовідносини між її членами та учасниками, загальну технологію роботи в НСМЕП, порядок використання платіжних карток, загальні правила документообігу і здійснення розрахунків, порядок вирішення спорів, систему безпеки, визначають Правила Національної системи масових електронних платежів від 10 грудня 2004 року № 620 [67].

2010 рік став десятим ювілейним роком із початку впровадження НСМЕП. Десять років тому, 7 вересня 2000 року Правлінням Національного банку України було затверджено постанову № 352 «Про впровадження пілотного проекту Національної системи масових електронних платежів», а 22 листопада 2004 року впровадження пілотного проекту НСМЕП було завершено, та відбувся перехід до промислової експлуатації системи [61].

Протягом цього часу НСМЕП довела свою технічну, технологічну та комерційну успішність. Концептуальною метою при побудові та розвитку НСМЕП є здобуття нею соціально-орієнтованого та загальнодержавного значення.

З впровадженням НСМЕП, поряд зі звичайними операціями з отримання готівки і безготівкової оплати товарів та послуг, громадяни України мають можливість оплачувати товари та послуги, а також переказувати кошти через мережу Інтернет, здійснювати платежі з використанням мобільних телефонів тощо.

За станом на 04.01.2011 НСМЕП нараховує 57 членів (включаючи Національний банк України і УДППЗ «Укрпошта») та 7 учасників [61].

Загальна кількість карток НСМЕП за станом на 04.01.2011 становила 2899433 одиниць (рис. 3.1).

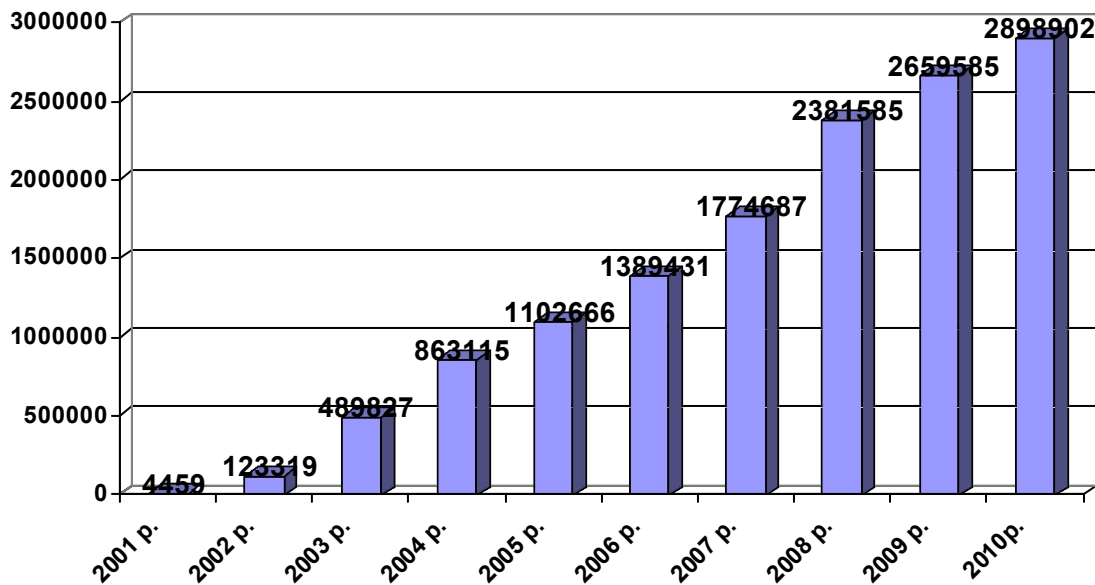

Рис. 3.1. Емісія платіжних карток НСМЕП за роками (шт.) [61].

Проте для активного впровадження карткових технологій необхідно забезпечити сумісність банкоматів і поширення POS, щоб держатель картки був упевнений у тому, що він може розраховувати на отримання грошей і можливість розрахуватися картою в будь-якому місці.

POS (Point Of Sale) – касовий термінал, касовий апарат [46, с. 4].

За станом на 01.01.2013 року загальна кількість платіжних карток, термін дії яких не закінчився, становила 69826 тис. шт. (табл. 3.1) Кількість платіжних карток, емітованих українськими банками, за якими протягом року було здійснено хоча б одну операцію, у 2012 році зменшилася на 1744 тис. шт. або на 5,0% (з 34850 тис. шт. на 01.01.2012 р. до 33106 тис. шт. на 01.01.2013 р., див. табл. 3.1) [60].

Щодо впровадження карток, то на думку В. Кравця, Україна перебуває у сприятливих умовах, оскільки має можливість здійснити стрибок від готівкових розрахунків до розрахунків електронними грошима та картками [46, с. 4].

Співвідношення кількості готівкових та безготівкових за картками, емітованими українськими банками, у 2011 році становило відповідно 75,5 і 24,5%, а у 2012 році 67,6 і 32,4% відповідно (рис. 3.2).

Таблиця 3.1

Основні показники ринку платіжних карток в Україні [60]

№ з/п	Дані за станом на:	Банки-члени карткових платіжних систем (шт.)	Держателі платіжних карток (тис. осіб.)	Платіжні картки (тис. шт.)*	Платіжні картки в обігу**	Банкомати (шт.)	Термінали (шт.)	Імпринтери (шт.)
1.	01.01.2002	58	3214	3 630	н.д***	1830	14593	27134
2.	01.01.2003	77	5696	6150	н.д	2618	21714	23438
3.	01.01.2004	87	10525	11529	н.д	5027	26433	31976
4.	01.01.2005	93	15735	17080	н.д	8104	33411	37338
5.	01.01.2006	101	21831	24780	н.д	11325	42361	43930
6.	01.01.2007	111	29414	32474	н.д	14718	62045	39064
7.	01.01.2008	127	35723	41162	н.д	20931	94317	54406
8.	01.01.2009	139	37232	38576	45346	27965	116748	82084
9.	01.01.2010	146	39395	29104	44469	28938	103063	76718
10.	01.01.2011	141	39942	29405	46375	30163	108140	15858
11.	01.01.2012	142	35179	34850	57893	32997	123540	15803
12.	01.01.2013	142	44339	33106	69826	36152	162724	5506

* зазначається загальна кількість емітованих банком платіжних карток, за якими була здійснена хоча б одна видаткова операція за останні дванадцять місяців.

** зазначається загальна кількість емітованих банком платіжних карток, термін дії яких не закінчився.

*** немає даних.

Обсяг операцій з отримання готівки у 2011 році становив 91,05%, а сума безготівкових платежів – 8,05% від загальної суми операцій за картками, у 2012 році 87,6 і 12,4% відповідно (рис. 3.3).

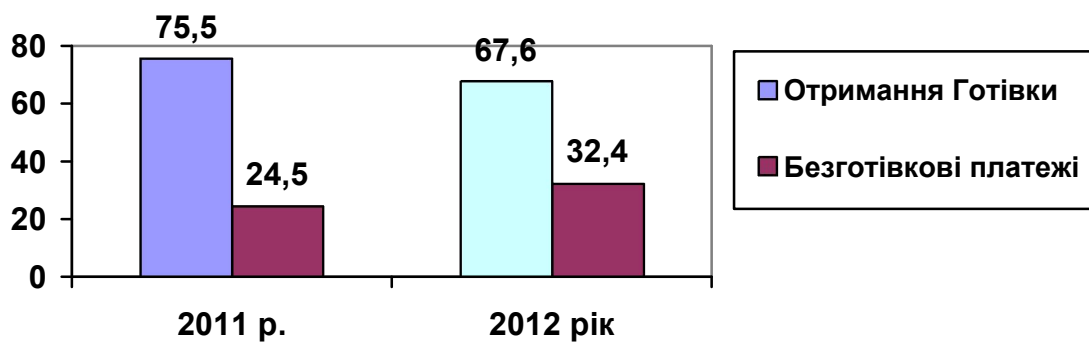

Рис. 3.2. Використання платіжних карток, емітованих українськими банками, в Україні (кількість операцій) у 2011-2012 роках [60].

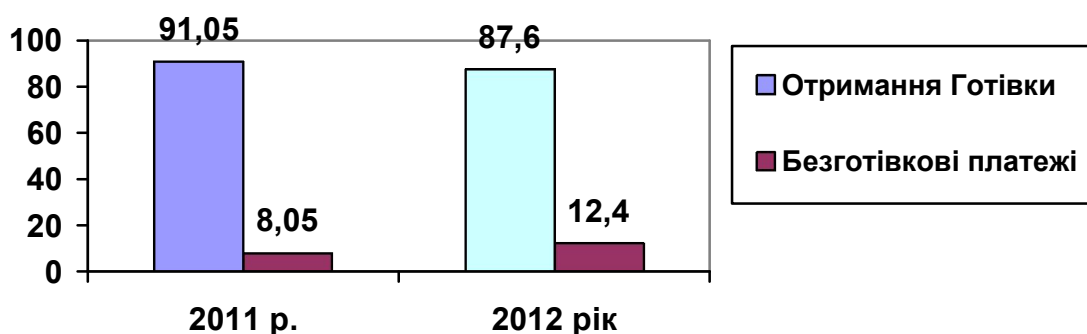

Рис. 3.3. Використання платіжних карток, емітованих українськими банками, в Україні (сума операцій) у 2011-2012 роках [60].

Порівняно з розвинутими країнами, рівень користування пластиковими картками населення в Україні незначний. Як правило, незважаючи на досить високий рівень емісії платіжних карток банками України, переважна більшість фізичних осіб використовують платіжну картку для отримання готівки в банкоматі та лише іноді використовують для оплати товарів, робіт, послуг (див. рис. 2.2, 2.3). На сучасному етапі банкам потрібно розвивати еквайринг –

розвиток системи мережі прийому до оплати пластикових карток. Робота в цьому напрямі передбачає укладення договорів з торговельними підприємствами, встановлення необхідного устаткування, інструктування персоналу тощо. Розвитку розрахунків за допомогою пластикових карток заважає досить високий рівень комісійних банків (близько 3%) за еквайрингом, тому не усі підприємства зацікавлені приймати оплату за товари чи послуги за допомогою платіжних карток [2, с. 38].

Проте за відсутності високодохідних кредитних операцій основною проблемою для банків став пошук нових джерел доходів, а отже, вони в будь-якому разі будуть змушені повернутися до надання масових послуг індивідуальним клієнтам та малому бізнесу. Необхідність обслуговування великої кількості індивідуальних клієнтів і підприємств малого бізнесу загострить проблему масштабу та пов'язаних із цим витрат, оскільки сучасний динамічний і висококонкурентний банківський бізнес диктує як зниження собівартості банківських послуг, так і підвищення їх номенклатури та якості. Розв'язанню цієї проблеми сприяє впровадження послуг дистанційного банківського обслуговування – послуг, які надаються за порогом банку. Склад таких послуг визначається складом їх споживачів [46, с. 5]:

- для клієнтів банку – юридичних осіб, у тому числі корпоративних VIP-клієнтів – класичний «клієнт – банк»;
- для клієнтів банку – фізичних осіб та юридичних осіб – комп'ютерна телефонія, що передбачає як тільки інформаційне (опціональне), так і повноцінне платіжно-розрахункове обслуговування ;
- для клієнтів банку – фізичних та юридичних осіб – «Інтернет – банк – клієнт»;
- для банків-кореспондентів і підрозділів банку (філій, відділень, агентств, обмінних пунктів) – банківська розрахункова система.

Будь-який універсальний банк у процесі свого розвитку так чи інакше буде намагатись охопити весь спектр дистанційного банківського обслуговування (див. рис. 3.4).

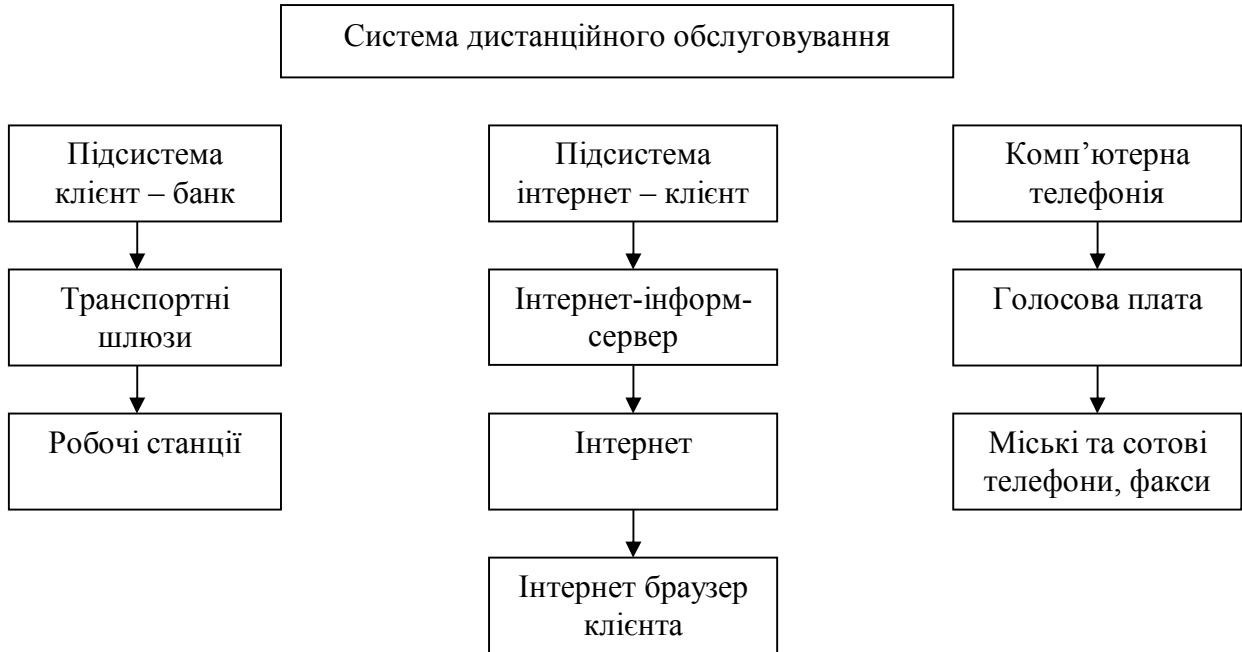

Рис 3.4. Система дистанційного банківського обслуговування [46, с. 5]

Системи «клієнт – банк», «клієнт – Інтернет – банк», «телефонний банкінг» тощо уже впроваджуються. Порядок розрахунків за допомогою систем дистанційного обслуговування визначено в главі 11 Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті [31].

Центри телефонних дзвінків (комп'ютерна телефонія) стають важливим каналом маркетингу та сервісу для багатьох банків і розвиватимуться разом із поширенням електронної комерції. Підготовленість персоналу, доступність інструментів і собівартість операцій визначають ефективність центру телефонних дзвінків. Банк, який забезпечить найкращий зв'язок представників служби підтримки клієнтів із інформацією про клієнтів та інструментами вирішення проблеми, матиме явну конкурентну перевагу [46, с. 5].

Персонал, що безпосередньо контактує з клієнтами, повинен швидко отримувати всі дані про них, а отже, представники банку потребують

можливості заглибитися в деталі в міру взаємодії з клієнтом, що телефонує, аби запропонувати найкращу комбінацію продуктів і послуг; відповіді клієнтам повідомляються факсом чи електронною поштою того самого дня, для зменшення вартості це здійснюється автоматично.

Що стосується сервісу «Інтернет – банк – клієнт», виконання грошових зобов'язань з використанням мережі Інтернет може здійснюватись такими способами [46, с. 5-6].

1. Шляхом доступу до рахунку та переказу коштів через поточний рахунок у банку. Цей спосіб частково регулюється вимогами Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті [31], Правилами організації захисту електронних банківських документів з використанням засобів захисту інформації від 2 квітня 2007 року № 112 у частині передачі повідомлень між банками через СЕП [68]. Для повнішого врегулювання цього питання в Законі України «Про електронний цифровий підпис» визначені поняття електронного цифрового підпису (ЕЦП) та визнання юридичної сили платіжних документів, підписаних електронним цифровим підписом, можливість використання для створення ЕЦП програмно-технічних та інших засобів, обов'язковість ведення електронних архівів протягом строків, установлених діючим законодавством тощо [71].

2. Шляхом використання платіжної картки чи її реквізитів для переказу грошових коштів і через використання електронних грошей та інших спеціальних платіжних засобів. Використання платіжних карток та інших спеціальних платіжних засобів («мобільний платіжний інструмент») регулюється Положенням про порядок емісії спеціальних платіжних засобів і здійснення операцій з їх використанням [65]. Воно визначає платіжну картку як спеціальний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для здійснення платіжних операцій з рахунку платника або банку, а також інших операцій, установлених договором. Платіжна картка

представляє картку як засіб для складання розрахункових документів, що підлягають оплаті за рахунок клієнта, та дозволяє використовувати її в рамках технологічної схеми електронної комерції (розділ 7 «Загальні правила документообігу за операціями з використанням спеціальних платіжних засобів»). Платіжні картки можуть застосовуватись для здійснення операцій як фізичними, так і юридичними особами .

Згідно з цим Положенням банк має право здійснювати емісію спеціальних платіжних засобів та/або еквайринг на підставі внутрішньобанківських правил, розроблених відповідно до законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку і правил платіжних систем. Внутрішньобанківські правила затверджуються органом управління банку, уповноваженим на це його статутом.

Внутрішньобанківські правила залежно від особливостей діяльності банку повинні містити [65]:

- порядок діяльності банку, пов'язаний з емісією спеціальних платіжних засобів та/або еквайрингом;
- порядок здійснення платіжних операцій, нарахування комісійної винагороди та процентів за користування емітентом коштами користувача;
- опис документообігу і технології оброблення інформації за операціями, що здійснюються з використанням спеціальних платіжних засобів;
- систему управління ризиками під час здійснення платіжних операцій з використанням спеціальних платіжних засобів та ін.;
- порядок діяльності банку під час здійснення розрахунків за операціями, що проводяться з використанням спеціальних платіжних засобів;
- порядок забезпечення банком захисту інформації та вжиття інших заходів безпеки під час здійснення держателями операцій з використанням спеціального платіжного засобу, а також дій банку в разі отримання повідомлення про втрату держателем спеціального платіжного засобу;

- інші процедури, які регулюють питання здійснення платіжних операцій з використанням спеціальних платіжних засобів.

Важливою проблемою при впровадженні електронної комерції є система забезпечення Інтернет-продавцем своїх зобов'язань з поставки товару, надання послуги покупцю (отримувачу послуги), тобто слід вести мову про систему контролю, яка даватиме змогу користувачу системи електронної комерції з'ясувати чи був поставлений товар (надана послуга).

На жаль, системи електронної комерції переважно орієнтовані на забезпечення переказу грошових коштів, тоді як механізм підтвердження поставки товару відсутній. На думку В. Кравця, при розробці даного механізму може бути використаний принцип, що застосовується в документарних акредитивах: надання документів, які свідчать про поставку товару, складених особою відмінною від продавця. Отже, повноцінне функціонування системи контролю за поставкою стане можливим тільки після включення в систему електронної комерції не тільки продавця, а й підприємств зв'язку, транспортних та інших організацій [46, с. 6].

Система «Інтернет – банк – клієнт», як і будь-яка інша банківська електронна послуга клієнту, повинна мати під собою чітку юридичну базу, яка забезпечується насамперед такими основними принципами:

- між клієнтом і банком має бути підписана угода, яка визначає їхні взаємовідносини, а також рішення в конфліктних ситуаціях з посиланням на основні функції системи, скріплена підписами та печатками сторін. Ключовим моментом такої угоди є поняття електронного цифрового підпису банку та клієнта;

- при підписанні угоди банк і клієнт мають оформляти акт фізичної передачі ЕЦП та реєстрації ключів;

- надалі підписання всіх клієнтських документів і трафіку від клієнта до банку та назад має здійснюватися із застосуванням переданої згідно з актом ЕЦП;

- обов'язковим є підпис всього трафіку з банку, оскільки в іншому випадку зберігається ймовірність зловмисних підробок форм документів.

Банки мають значно скоротити витрати за фінансові трансакції для того, щоб залишитися конкурентоспроможними, розробити маркетинг послуг та можливості їх доставки, аби залучити й утримати прибуткових клієнтів.

Індивідуальні клієнти та бізнес уже користуються персональними комп'ютерами для переказу коштів, оплати рахунків, отримання виписок.

Банківська система нового покоління повинна обслуговувати запити, які надходять традиційними каналами «клієнт – банк», через Інтернет, по телефону, від пристроїв самообслуговування (банківських терміналів чи принтерів, установлених у банківських кіосках самообслуговування, банкоматів та POS), а також систем інших фінансових та нефінансових організацій.

Західні банки з 80-х років надають послуги з використанням телефону, як стаціонарного, так і мобільного, через оператора або автоматично із застосуванням пристрою генерації голосових повідомлень.

Сьогодні мобільний телефон є по суті терміналом, за допомогою якого клієнт може отримати доступ до банківських послуг, які раніше вимагали його візиту до філії банку. Цей термінал завжди знаходиться з клієнтом, а отже, банківські послуги доступні 24 години на добу, 365 днів на рік, з будь якої точки. В цьому, зокрема, відмінність від традиційного доступу до Інтернету, коли вимагається персональний комп'ютер та постійний зв'язок з постачальником Інтернет-сервісу.

Банк може укладати угоди з постачальниками послуг Інтернету, операторами мереж GSM, а також з більш звичними для нашого споживача житлово-комунальними господарствами, електропостачальниками. Ці компанії будуть виставляти рахунки в банк, а не громадянам – клієнтам банку, банк надаватиме в електронній формі рахунки своїм клієнтам через Інтернет, на ПК чи на мобільний телефон з WAP-протоколом, а клієнт зможе, натиснувши одну

кнопку, їх оплачувати. На WAP-телефони можна одержувати виписку по всім транзакціям, здійсненим за карткою [46, с. 7].

В Україні сьогодні найрозвиненішими каналами електронного обслуговування є банкомати та POS; системи «клієнт – банк» є практично в кожному банку. Однак отримання банківських послуг удома ще не дістало широкого застосування, проте останнім часом банки виявляють інтерес до обслуговування по телефону та створення телефонних центрів. Отже, запити про стан рахунку, переказ коштів, електронна оплата рахунків – це деякі з послуг, що сьогодні запропоновані за допомогою нових технологій.

Важливо, що «віртуальне» банківське обслуговування дає можливість клієнтові виконувати операції в будь-який час доби з будь-якої точки.

3.2. Удосконалення організації готівкового грошового обігу

Стан економіки будь-якої країни значною мірою визначається рівнем організації грошового обороту і його невід'ємної частини – готівкового обігу, який є найбільш капіталомістким і трудомістким видом банківської діяльності та потребує в ході розвитку постійного удосконалення.

У даний час у світі намітилися чотири тенденції, притаманні готівковому грошовому обігу більшості країн світової спільноти [14;]:

1. Глобалізації процесів готівкового обігу. В обігу більшості країн перебувають світові валюти високорозвинених країн: за межами США в обігу перебуває дві-третьох їх готівкових доларів (зокрема на територіях країн колишнього СРСР – третина від загального їх обсягу), за межами Єврозони – 10 % готівкових євро, що впливає на обіг національних валют.

2. Майже в усіх країнах спостерігається зростання обсягів обігу готівки. За даними Федеральної резервної системи США світовий обіг готівкових доларів США протягом 10 років (2000-2010) зріс у 2 рази – до 1 млрд. дол. США в 2010 році, щорічне зростання становило близько 6,6 %.

За 2004-2007 роки готівка в країнах Євросони зросла в 1,5 раза, зокрема в Болгарії – у 1,9 раза, Латвії – у 1,5 раза, Литві – у 1,8 раза, Росії – у 3,2 раза, а в Україні – у 3,4 раза. Обсяг готівки на душу населення на початок 2008 року, зокрема в країнах Євросони, був у 6,7 раза, у Чехії, Угорщині, Литві – у 3,7, у 2,5 та у 2,1 раза, відповідно, вище, ніж в Україні.

Така тенденція обумовлюється тим, що питома вага готівки в структурі платіжних інструментів, які використовуються населенням при розрахунках у сфері роздрібної торгівлі, достатньо значна: у США вона становить близько 75%, у країнах Європи – 76-86 %, а в Японії – 90 %. За оцінкою незалежних експертів, у 2012 році готівка обслуговуватиме близько дві-третьох роздрібних платежів у всьому світі [55, с. 318]. І це, не дивлячись на те, що в зазначених країнах вже декілька десятиліть існують електронні платежі.

Пояснюється таке становище низкою переваг здійснення розрахунків готівкою перед проведенням подібних операцій шляхом безготівкових платежів, сума яких дорівнює або нижча за їх собівартість. До переваг готівкових розрахунків з упевненістю можна віднести [22, с. 114-115; 91, с. 38]:

- 1) універсальність готівки як засобу платежу;
- 2) легкість використання;
- 3) обов'язковість до приймання при здійсненні платежів на всій території держави в будь-який час;
- 4) дотримання анонімності при здійсненні розрахунків тощо.

3. Централізація оброблення готівки, автоматизація та механізація процесів перерахування та оброблення грошей, перевірка їх справжності, скорочення частки використання ручної праці. Механізація та автоматизація процесів оброблення готівки забезпечується за рахунок використання потужних автоматизованих систем у великих касових центрах. Отримання, завдяки централізованій автоматизованій системі оброблення готівки статистичних даних щодо надходження і видачі готівки в місцях її оброблення за номіналами, строками дає змогу якісно прогнозувати готівкові потоки.

4. Багато центральних банків (Австралія, Великобританія, Швеція, ПАР та ін.) розробили та вдосконалили спеціальні схеми готівкового обігу. З метою зниження витрат на перевезення та оброблення готівки банки передають іншим компаніям (зокрема банківським альянсам, інкасаторським і спеціалізованим підприємствам) частину функцій, створюючи великі касові центри.

Останнім часом у готівковому обігу України спостерігається стрімке зростання обсягів готівки. За період від 2000 до 2003 року надходження і видача готівки із кас банків збільшилися в 2,2 раза [14]. Надходження готівки до кас банків у 2007 році становили 754,5 млрд. грн. і зросли порівняно з 2006 роком на 244,8 млрд. грн. Обсяг видачі готівки з кас банків у 2007 році становив 790,7 млрд. грн. і збільшився порівняно з 2006 роком на 266,2 млрд. грн. [8, с. 238]. У 2010 році відбулося зростання як видачі готівки із кас банків, так і її надходжень. За 2010 рік надходження готівки до кас банків збільшилися на 15,6% (порівняно зі зменшенням на 4,4% у 2009 році). За 2010 рік видача готівки із кас банків збільшилася на 18% (за 2009 рік вона зменшилася на 8,1%) [81, с. 43].

Протягом усіх років свого існування Національний банк України стабільно забезпечує потреби економіки і населення в готівці, однак, враховуючи тенденцію зростання готівкової маси і в подальшому, постає чимало проблем, невідкладне вирішення яких дозволить надійно виконувати свої функції і в перспективі.

Необхідно врахувати, що в даний час до кас установ Національного банку надходить і обробляється не більше 13-14 % готівки від її загальної кількості у банківській системі України, що призводить до втрати дієвого контролю за якістю грошових знаків. У той же час у більшості країн Європи центральними банками приймається і обробляється готівка на рівні 85-100 % [14].

Висока якість оброблення готівки в таких економічно розвинутих країнах, як Бельгія, Німеччина, Італія, Росія, Франція та в деяких інших, досягається шляхом повної централізації оброблення готівки в установах центральних банків. Вся готівка, яку банки видають клієнтам, одержується тільки від

центрального банку. До них же для оброблення транспортними компаніями доставляється готівка, що вилучається з обігу. При такій організації процесу витрати на утримання системи несе центральний банк [55, с. 319-320].

Дещо інакше побудована система оброблення готівки в Нідерландах. У цій країні процес оброблення готівки забезпечується створеними за участю кількох банків касових центрів з подальшою централізацією в центральному банку. Але при такій системі має місце дублювання в роботі, що може нести для центрального банку витратний характер.

Найбільш системним і економічним фахівцями вбачається досвід Австрії, де для забезпечення оброблення грошових знаків за участю незначної частки банків на комерційній основі створено централізовану комерційну структуру – Центр оброблення готівки, в якій більше 90% акцій належить Національному банку Австрії і обробляється до 85% готівки. Клієнти банків і банківські підрозділи здають готівку через транспортні компанії безпосередньо до Центру, завдяки чому, за рахунок скорочення кількості операторів грошового обігу, забезпечується значна економія коштів на оброблення готівки по банківській системі країни. Центр оброблення готівки видає клієнтам банків готівку і забезпечує нею банкомати по всій території держави, обслуговує великі торговельні мережі, інкасує автомати з продажу товарів, внаслідок чого банки майже повністю ліквідували касові підрозділи. Всі послуги надаються Центром на платній основі.

Однак, запровадження подібної комерційної структури в Україні на даному етапі не можна вважати за можливе і може розглядатися тільки на довгострокову перспективу [55, с. 320].

Необхідність забезпечення своєчасного та якісного оброблення, транспортування, зберігання і обліку зростаючої маси грошових знаків потребує невідкладного запровадження принципово нової ефективної системи роботи з банкнотами та монетами національної валюти на сучасному організаційному, технологічному і технічному рівнях [14].

Питома вага готівкових коштів у грошовій масі мала позитивну тенденцію до скорочення – з 32,2% на кінець 2009 року до 30,6% на кінець 2010 року [81, с. 43]. Таким чином, питома вага готівкового обігу в Україні в загальному обсязі грошової маси знижується вона невисокими темпами. Наприклад, в економічно розвинутих країнах цей показник у більшості випадків не перевищує 8%. Це пояснюється рядом об'єктивних причин, серед яких найвагомішими можна вважати такі: високий рівень тіньової економіки і велика кількість неконтрольованих стихійних ринків, для яких, власне, і характерне здійснення розрахунків готівкою поза банківською системою; нерозвиненість фінансових ринків; недовіра населення до фінансової системи держави і, як наслідок, осідання значних обсягів грошових коштів на руках у населення; надто високий податковий тиск на виробників; низька платіжна дисципліна суб'єктів господарювання; незначна частка безготівкових форм розрахунків за придбані товари і надані послуги, що призводить до зростання обсягів готівки, яка витрачається на такі цілі [14; 55, с. 314-315].

Готівковий обіг України протягом 2004-2011 років характеризувався збільшенням надходжень готівки від здійснення валютно-обмінних операцій, що певною мірою зменшує попит на національну валюту з боку населення. Утім, не є винятком і те, що ситуація може змінитися в протилежному напрямі, у результаті чого попит на національну валюту зросте [14].

Зростання готівки пов'язане насамперед з підвищенням грошових доходів населення, оскільки більше 80 % видач із кас банків припадає на виплату заробітної плати, пенсій та інших соціальних платежів, а також за вкладними та валютно-обмінними операціями. Так, середньомісячна номінальна заробітна плата штатного працівника за 2010 рік дорівнювала 2239 грн., і зросла порівняно з 2009 роком на 20,0% [81, с. 27].

В Україні останнім часом також спостерігається найінтенсивніше зростання позабанківського обігу готівки. За станом на 01.01.2011 року обсяг готівки в обігу становив 200,1 млрд. грн., у тому числі в позабанківському обігу

знаходилося 183,0 млрд. грн., у касах банків залишки готівки становили 17,1 млрд. грн. За 2010 рік обсяг готівкових коштів в обігу поза банками зріс на 26,0 млрд. грн., або на 16,5% порівняно з 2,3 млрд. грн., або на 1,5% за 2009 рік. Відсоток осідання готівки в поза банківському обігу збільшився з 0,2% у 2009 році до 2,3% у 2010 році [81, с. 43].

Чинниками збільшення позабанківського обігу готівки є також зростання споживчих цін (індекс споживчих цін за підсумками 2010 року становив 109,1% порівняно з 112,3% у 2009 році), збільшення кількості підприємств малого бізнесу (торгівля, сфера послуг), фізичних осіб-підприємців, а також активізація продажу товарів на організованих і неорганізованих ринках, де розрахунки повністю здійснюються готівкою [14; 81, с. 18; Я].

За таких умов зменшити динаміку зростання готівки поза касами банків можна було б за рахунок розвитку безготівкових форм розрахунків. Однак це кардинально не впливає на скорочення в Україні обсягів позабанківського обігу готівки, оскільки платіжні системи в основному розвиваються шляхом впровадження «зарплатних» проектів, за яких платіжні картки використовуються, в основному, для одержання з рахунків готівкових коштів, а не як платіжний засіб. Обсяг безготівкових розрахунків за товари і послуги за допомогою платіжних карток у 2011 році становив лише 46346 млн. грн. із загальної суми 575979 млн. грн. [60].

За прогнозами Міністерства економіки України, політика підвищення соціальних стандартів життя населення України в умовах подальшого зростання економіки збережеться і в 2012 році, що впливатиме на динаміку показників грошового обігу.

Основними чинниками, які найбільш суттєво впливатимуть на динаміку збільшення позабанківського обігу готівки у 2012 році, будуть такі: збереження соціальної політики держави (зросте середньомісячна заробітна плата та фонд оплати праці, збільшаться розміри пенсії, допомоги та інші соціальні виплати); зростання споживчих цін; зростання обсягів продажу товарів на організованих

та неорганізованих ринках; незначний обсяг безготівкових розрахунків порівняно з готівковими за товари та послуги.

Внаслідок дії зазначених факторів обсяг готівки поза касами банків у 2012 році зросте (за прогнозами) до 337,1 млрд. грн., або в 1,8 раза (у 2018 році – до 647,1 млрд. грн., або майже в 3,54 раза) порівняно з 2010 роком (183,0 млрд. грн.). Середньорічні темпи зростання готівки поза касами банків на 2008-2012 роки становитимуть 24,9 % (2013-2018 роки – 11,6%) проти 35,3 % за 2004-2007 роки [14].

З урахуванням такої перспективи, а також світових тенденцій розвитку готівкового обігу перед Центральним банком України гостро постає необхідність у докорінній модернізації системи організації роботи з готівкою на принципово новій основі. Це дозволить у найкоротші терміни створити оптимальну модель управління готівковими потоками, децентралізувати зберігання резервних фондів, забезпечити максимальну централізацію оброблення грошових знаків у створених касових центрах, значно скоротити витрати на обслуговування готівково-грошового обігу, забезпечити якість і захищеність банкнот і монет національної валюти відповідно до світових стандартів [35].

Національний банк проблемам забезпечення високого рівня організації роботи з готівкою завжди приділяє пильну увагу. Так, 12 червня 1995 р. за №436/95 було видано Указ Президента України “Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки” [75]. З метою створення умов для поліпшення структури грошового обігу та скорочення частки готівкових розрахунків шляхом поширення безготівкових розрахунків з використанням спеціальних платіжних засобів спільною постановою Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 26.05.2006 № 753 було затверджено Концепцію поширення безготівкових розрахунків з використанням спеціальних платіжних засобів [22, с. 120].

У ході реалізації концепції протягом 2006-2008 рр. Національним банком та органами виконавчої влади було вжито ряд заходів, спрямованих на зменшення

готівкових платежів поза банками, підвищення зацікавленості населення у користуванні платіжними картками, зменшення витрат, пов'язаних з підтримкою готівково-грошового обігу, шляхом впровадження безготівкових розрахунків з використанням платіжних карток у сфері торгівлі та надання послуг.

Постановою Кабінету Міністрів України від 29.03.2006 № 377 “Деякі питання здійснення розрахунків за продані товари (надані послуги) з використанням спеціальних платіжних засобів” затверджено умови переведення торговців, що здійснюють господарську діяльність у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг, на обов'язкове приймання спеціальних платіжних засобів у сплату за продані товари (надані послуги) [22, с. 121].

Однак застосування суто нормативних та адміністративних заходів не призвело до очікуваних результатів щодо скорочення готівкових розрахунків у позабанківському обігу. Економічні заходи при цьому використовувалися не повною мірою. З точки зору природи економічних відносин використання лише адміністративних заходів не може дати позитивних результатів. Відтак проблема скорочення частки готівки в розрахунках у позабанківському обігу так і залишилася невирішеною.

Зважаючи на стрімке зростання готівки в обігу, з метою покращення стану справ у роботі з готівкою постановою Правління Національного банку України від 21 січня 2004 р. №18 було затверджено Програму вдосконалення організації готівкового обігу національної валюти України на 2004-2008 роки [14].

На виконання її завдань в територіальних управліннях і в Центральному сховищі працюють 38 автоматизованих систем оброблення банкнот, 13 з яких оснащено модулями знищення банкнот. Використання таких систем забезпечує автоматизоване перерахування банкнот, їх сортування на придатні та зношені, контроль справжності банкнот і виявлення фальшивих, пакування зношених банкнот та облік всіх операцій обробки. Ці машини здатні обробляти 1,75 млрд. банкнот на рік, але й обсяги надходжень до територіальних управлінь готівки зростають. Так, за прогнозними розрахунками, у 2012 році до установ НБУ

надійде приблизно 2,3 млрд. банкнот, що вимагатиме введення автоматизованих систем додатково, а поки що в територіальних управліннях все ще високою зберігається частка ручного оброблення банкнот. Також значною мірою застаріла морально та фізично матеріально-технічна база Центрального сховища і територіальних управлінь [14]. Прийнята Програма вдосконалення організації грошового обігу, внаслідок недостатнього фінансування, виконується не в значних обсягах [55, с. 322].

Однозначно позитивно вплинуло на поліпшення умов праці передбачуване програмою застосування спеціалізованих касет для пакування, транспортування і зберігання банкнот у системі Національного банку. Проте в таких касетах до територіальних управлінь перевозиться 45% готівки. Працює з касетами 20 територіальних управлінь [14].

Система Національного банку не забезпечена в повному обсязі касетами і піддон-контейнерами. На покриття 100-відсоткової потреби має бути витрачено додатково ще близько 45 млн. гривень [55, с. 322].

Однак і повне забезпечення касетами і піддон-контейнерами не вирішує повністю проблем щодо оптимізації процесу оброблення і прискорення доставки готівки до адресатів. Практика показала, що касетна система пакування і доставки банкнот має як позитивні, так і ряд негативних моментів [14; 55, с. 323]:

1. Процес упакування пачок у касети, оформлення ярликів і пломбування касет не автоматизовано, такі роботи можуть здійснюватися лише вручну.

2. Процес упакування матеріально відповідальними особами (здебільшого жінками) пачок грошових білетів у територіальних управліннях НБУ вимагає від них значної частини робочого часу. Як правило, на них додатково покладаються обов'язки з вкладання сформованих пачок банкнот в касети, закриття та пломбування касет з банкнотами, розкривання опломбованих касет, виймання із них пачок банкнот, проведення вантажних робіт з розміщення касет на підлозі грошових сховищ і порожніх касет поза грошовими сховищами.

3. Запровадження сучасних технологій з обробки, зберігання і транспортування готівки, зокрема, з використанням спеціалізованих касет, модуля збирання здрібненої маси знищених банкнот вимагає введення до штатного розпису посади касового працівника з допуском до грошового сховища для проведення вантажних робіт, обслуговування модуля тощо.

4. Банкноти в касетах, розміщені на піддон-контейнерах при транспортуванні спеціалізованим транспортом займають обсяг у 2-3 рази більший, ніж готівка, упакована в мішки, що автоматично призводить до зростання транспортних витрат.

Тобто, питання визначення і запровадження єдиної уніфікованої тари Національного банку, що надало б можливість оптимізувати процеси пакування, перевезення, зберігання та обліку банкнот і монет, потребує ретельного доопрацювання \.

Такою тарою могли б бути контейнери НБУ, використання яких позитивно зарекомендувало себе на Банкотно-монетному дворі. Заслугує також на увагу пропозиція здійснювати пакування пачок банкнот і роликів монет у спеціальні блоки з використанням багатшарової плівки та полімерних матеріалів з можливістю відокремлення як однієї, так і декількох пачок.

Запровадження уніфікованої тари дозволить повністю автоматизувати процес оброблення готівки, мінімізувати кількість працівників, зайнятих операціями з готівкою по пачках і по мішечках при їх переміщеннях на шляху Банкотно-монетний двір – Центральне сховище – регіональні касові центри, автоматизувати облік надходження, видачі, переміщення та контроль термінів зберігання цінностей; механізація вантажно-розвантажувальних робіт дасть змогу скоротити час приймання/передавання готівки інкасаторами в регіональних касових центрах принаймні в 5 разів, вилучити трудомісткі операції з переукладання пачок і мішечків з готівкою. Використання уніфікованої тари надасть можливість автоматизувати весь процес обробки готівки: на Банкотно-монетному дворі завантаження контейнерів

здійснюватиметься маніпулятором, транспортування – пристосованими спеціалізованими автомобілями і вагонами, завантаження/розвантаження – засобами малої механізації, зберігання – в автоматизованих сховищах, облік – за «чипами» [14; 55, с. 323-324].

З метою докорінного виправлення існуючого стану і оперативного вирішення назрілих питань, з урахуванням світового досвіду, Правлінням Національного банку України було схвалено Концепцію вдосконалення організації роботи з готівкою в системі Національного банку України на 2008-2012 роки [37], мета якої – визначення оптимальних обсягів готівки, необхідних для потреб економіки, потоків готівки та впровадження новітніх технологій у роботі з готівкою шляхом оптимізації готівкових потоків, маючи на увазі максимально повне включення готівки в економічний оборот держави через банківську систему; створення в системі Національного банку найсучаснішої матеріально-технічної бази, яка надасть можливість якісного обслуговування потреб економіки і населення в готівці; централізації оброблення готівки через мережу створених регіональних касових центрів зі зберігання та обробки готівки, її доставки з максимальним наближенням безпосередньо до споживачів; поліпшення якості готівки в обігу, скорочення витрат на його організацію [14].

Основною метою концепції є визначення оптимальних обсягів готівки, необхідних для потреб економіки, ефективного управління готівковими потоками і впровадження на їх основі новітніх технологій в організацію роботи з готівкою [59, с. 3].

Перелік основних завдань щодо досягнення визначеної мети передбачає [14]:

1. Децентралізацію зберігання резервних фондів готівки в системі Національного банку шляхом створення касових центрів і надання повноважень на зберігання частини резервних фондів, автоматизованого приймання від Центрального сховища готівки в контейнерах Національного

банку або іншій уніфікованій тарі, підготовки та видачі готівки територіальним управлінням регіону, перевезення цінностей, отримання, вивезення від територіальних управлінь регіону придатної та непридатної до обігу готівки, її обробку, обслуговування банківських установ.

2. Уніфікацію та оптимізацію процесів зберігання, транспортування та приймання-передавання готівки. Запровадження уніфікованої тари для пакування, транспортування та обліку банкнот і монет. Забезпечення автоматизованого пакування банкнот і монет на Банкотно-монетному дворі, поступового переходу на використання великотоннажного автомобільного, транспорту та оперативних автомобілів, звівши до мінімуму використання залізничного транспорту.

3. Побудову за єдиною системою «Логістика» сучасних автоматизованих сховищ із вертикальним розміщенням контейнерів у Центральному сховищі, касових центрах, на Банкотної фабриці та модернізацію сховища на Монетному дворі. Об'єднання зазначених сховищ, а також сховищ територіальних управлінь комп'ютерною мережею з виведенням інформації до Департаменту готівково-грошового обігу.

4. Забезпечення комплексної механізації робіт на всіх технологічних етапах руху готівки в системі НБУ, відеоконтроль здійснення операцій з готівкою.

5. Приведення приміщень касових вузлів територіальних управлінь до визначених нормативно-правовими актами НБУ норм з урахуванням перспектив розвитку готівкового обігу.

6. Припинення виконання невластивих для центральних банків функцій перевезення цінностей до установ банків та врегулювання цих питань з урахуванням світового досвіду.

7. Спрямування банків на роботу з оброблення готівки з використанням сучасних автоматизованих технологій.

8. Приведення нормативно-правової бази Національного банку відповідно до перспектив розвитку готівкового обігу.

Реалізація таких заходів дозволить у відносно короткі терміни одержати установам Національного банку матеріально-технічну базу, що відповідає європейським стандартам. Децентралізація зберігання частини резервних фондів суттєво знизить ризики у забезпеченні потреб в готівці у разі виникнення непередбачуваних обставин. Застосування найпередовіших технологій сприятиме оптимізації перевезень готівки, мінімізує фізичний контакт робітників, касових працівників та інкасаторів при зберіганні, здійсненні операцій з готівкою та її перевезенні, дозволить забезпечити якість і надійність обробки банкнот і монет. На всіх етапах переміщення і зберігання готівки зведе до мінімуму вірогідність її втрати [55, с. 327].

Національний банк України в цілому успішно і послідовно втілює в життя положення Концепції вдосконалення організації роботи з готівкою в Україні на 2008-2012 роки. Одне з ключових завдань полягає у своєчасному та безперебійному забезпеченні потреб економіки країни в готівці. Для його виконання потрібні системні зміни в підходах щодо роботи з нею. Зокрема назріла необхідність у вдосконаленні організації праці. Готівка повинна оброблятися там, де вона використовується. Високою має бути її якість. Важливого значення набула своєчасність вилучення з обігу зношених та підроблених банкнот. Забезпечити належну якість готівки, що перебуває в обігу, можливо шляхом підвищення обсягів її автоматизованого оброблення. При цьому не менш важливим є зменшення витрат Національного банку, пов'язаних із фінансуванням відповідних робіт. Одним із найефективніших способів досягнення зазначених вище цілей є організація роботи автоматизованих систем оброблення банкнот у дві зміни .

Є доцільним упровадження в системі Національного банку України роботи автоматизованих систем оброблення банкнот у дві зміни, оскільки це дає змогу економити значні кошти центрального банку, сприяє ефективному вирішенню завдань, передбачених Законом «Про Національний банк України» щодо забезпечення кількісних та якісних показників готівки в обігу, та визначених

Концепцією вдосконалення організації роботи з готівкою в Україні на 2008–2012 роки [85, с. 37].

Зокрема зазначалося, що собівартість автоматизованої обробки однієї пачки банкнот обходиться (за попередніми розрахунками) в 10 разів дешевше, ніж вручну. Тож автоматизована обробка банкнот у дві зміни дасть змогу Національному банку України значно знизити вартість обробки готівки.

Двозмінну роботу на постійній основі передусім варто розпочати в територіальних управліннях та Центральному сховищі, які взяли участь у пілотному проекті та в територіальних управліннях, де встановлено автоматизовані системи оброблення банкнот із модулями знищення зношених банкнот і які мають змогу забезпечити належні умови щодо зберігання готівки для потреб другої зміни [85, с. 37].

Запровадження другої зміни обробки готівки в інших територіальних управліннях доцільно здійснювати поетапно – в міру вирішення питань щодо зміцнення матеріально-технічної бази цих управлінь.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

На основі проведеного дослідження перспектив розвитку грошового обігу в Україні можна зробити наступні висновки.

1. Важливим напрямком обслуговування власників платіжних карток з використанням найновіших електронних засобів є надання їм електронних послуг у торговельних пунктах. Ідея полягає в тому, щоб виконувати оплату повсякденних покупок у магазинах через POS-термінали (point of sale terminals), які з'єднані з банківським комп'ютером і приводяться в дію за допомогою платіжної картки. При такому платежі сума покупки негайно списується з рахунка покупця і перераховується на банківський рахунок торгового пункту. Мета впровадження таких систем – заміна готівково-грошових оборотів електронними перерахуваннями.

2. Стан економіки будь-якої країни значною мірою залежить від організації готівкового грошового обігу, тому що його стабільний і прогнозований розвиток є необхідною умовою економічного розвитку держави. Саме тому для центральних банків усіх держав світу важливою є належна організація готівкового грошового обігу.

3. Суттєвий вплив на збільшення обсягів готівки в обігу, як і раніше, спричиняють такі фактори: високий рівень тіньової економіки та велика кількість неконтрольованих стихійних ринків; нерозвиненість фінансових ринків; низький рівень доходів населення; незначна частка безготівкових форм розрахунків населення; економічна та політична нестабільність; девальваційні та інфляційні очікування; нестабільність депозитного та валютного ринків, внаслідок чого періодично спостерігається вилучення вкладниками депозитів, оскільки населення надає перевагу заощадженням у готівці; наявність ризиків при використанні безготівкових форм розрахунків; дефіцит POS-терміналів у торговельній мережі, відсутність у населення досвіду користування безготівковими платіжними інструментами; обмеженість використання безготівкових форм розрахунків у сільській місцевості та інші.

4. На сьогодні Національний банк України має сучасну і потужну матеріально-технічну базу для виробництва захищених грошових знаків.

5. Сфера виробництва паперових грошей в Україні охоплює усі стадії – від виготовлення за відповідними технологіями спеціального банкнотного паперу на Фабриці банкнотного паперу до друкування банкнот на Банкнотній фабриці Банкнотно-монетного двору Національного банку України. Виробництво обігових монет, які за якістю виготовлення відповідають світовим стандартам, забезпечує Монетний двір Банкнотно-монетного двору НБУ.

6. Національний банк України проводить роботу, спрямовану на побудову нової більш прогресивної та ефективної моделі управління готівково-грошовим обігом в Україні, що відповідатиме вимогам часу.

7. Національний банк України з метою мінімізації обсягу фальшивих банкнот та підвищення якості банкнот в обігу впроваджує нові технології під час оброблення готівки на автоматизованих системах.

8. З метою захисту клієнтів банків та відповідно до сучасної європейської практики буде впроваджена вимога до банків щодо автоматизованого оброблення готівки для банкоматів, що дозволить забезпечити більш якісний контроль справжності банкнот.

9. У 2008 році Правління НБУ схвалило Концепцію вдосконалення організації роботи з готівкою в Україні на 2008–2012 роки. Нею зокрема передбачено забезпечити належну якість готівки, що перебуває в обігу, шляхом підвищення обсягу оброблення банкнот, які повертаються до НБУ.

10. Повна реалізація положень Концепції дозволить до 2012 року установам Національного банку у відносно короткі терміни одержати сучасну матеріально-технічну базу. Децентралізоване зберігання цінностей наблизить запаси готівки безпосередньо до споживача. Використання найпередовіших технічних засобів забезпечить надійність обробки банкнот і монет, а також якість готівки на рівні світових стандартів, поліпшення умов праці всім ланкам працівників, задіяних у роботі з готівкою.

ВИСНОВКИ

У роботі здійснено теоретичне узагальнення й нове вирішення наукового завдання, що виявляється в удосконаленні концептуальних і методичних засад визначення та підвищення організації грошового обігу в умовах становлення ринкових відносин. За результатами проведеного дослідження сформовано низку висновків та пропозицій, які відображають вирішення завдань дипломного дослідження відповідно до поставленої мети.

1. Грошовий оборот – це процес безперервного руху грошей в усіх їх формах між суб'єктами економічних відносин. Він обслуговує потоки продуктів та доходів у суспільному відтворенні.

2. Модель кругообороту доходів та продуктів відображає рух доходів і витрат чотирьох груп суб'єктів грошового обігу: фірм, сімейних господарств, державних структур (уряду), фінансових посередників. Усе розмаїття доходів і витрат кожної групи суб'єктів обігу згруповане в кілька економічно обособлених основних потоків, які опосередковують відносини між цими групами суб'єктів. Грошові платежі здійснюються також між окремими суб'єктами всередині кожної групи, зокрема між фірмами, між сімейними господарствами тощо.

3. Грошова маса є ключовим індикатором грошового обороту, а регулювання її обсягу – вирішальний спосіб досягнення цілей грошово-кредитної політики. Тому правильне визначення обсягу, структури та засобів зміни грошової маси набуває важливого теоретичного і практичного значення.

4. Оптимізація сфери готівкового обігу та підвищення ефективності здійснення готівкових операцій має важливе значення для досягнення фінансової і макроекономічної стабілізації економіки України. Робота з готівкою є одним із головних напрямів діяльності НБУ і всієї банківської системи в цілому. Правильна політика в галузі касових і емісійних операцій – необхідна передумова оздоровлення грошової системи.

5. Готівково-грошовий обіг – це сукупність платежів, що здійснюються готівкою. В ринковій економіці сфера готівково-грошового обігу є обмежена. Навпаки, для кризової економіки характерним розширення сфери характерним розширення сфери використання готівки, яка обслуговує в основному тіньовий господарський оборот.

6. В нинішніх кризових умовах вирішального значення набувають заходи, спрямовані на скорочення готівкового обігу, а також встановлення фінансових санкцій за порушення діючих правил ведення операцій з готівкою. Всі такі заходи носять антиінфляційну спрямованість.

7. Постійний контроль за дотриманням порядку ведення касових операцій дозволить зменшити масштаби використання готівки підприємствами і організаціями, а отже, і обмежити роль готівкового обігу як засобу обслуговування руху тіньового капіталу, приховування доходів та ухилення від сплати податків до бюджету.

8. Господарські суб'єкти мають здійснювати переважну більшість платежів із банківських рахунків у безготівковій формі. При цьому підприємства і організації, що одержують готівково-грошову виручку, зобов'язані здавати гроші в установи банків.

9. Готівкові розрахунки обслуговують акти купівлі-продажу товарів, як правило, з участю населення, тобто здійснюються між підприємствами і населенням, між окремими громадянами. Підприємства використовують у розрахунках між собою готівку лише для купівлі необхідних їм товарів на незначні суми. Головна сфера застосування готівки пов'язана з оплатою праці – формуванням грошових доходів населення та їх витрачанням.

10. Касові операції, тобто касове (готівкове) обслуговування економіки і населення, є важливим напрямком діяльності банківських установ і НБУ. Банки організовують збір (інкасацію) готівки, що вивільняється з господарського

обороту, а також видачу підприємствам і населенню готівки відповідно до існуючих положень і порядку.

11. НБУ очолює касове обслуговування економіки і проводить його через банківські установи. НБУ здійснює емісію грошей та регулює сферу емісійно-касових операцій в економіці України. Головна мета діяльності НБУ в цій сфері – підтримання стабільності і зміцнення національної грошової системи. НБУ встановлює для всіх господарських суб'єктів єдині правила щодо обігу готівки, її збереження і раціонального витрачання.

12. Для підприємств встановлено єдиний порядок приймання грошей у каси, їх зберігання, транспортування і видачі, єдині вимоги щодо технічного укріплення і обладнання приміщень кас підприємств, оформлення касових документів, ведення касової книги, проведення ревізій каси і контролю за дотриманням касової дисципліни.

13. Сам хід ринкових реформ потребує постійного перегляду та вдосконалення нормативних документів, що регламентують обіг готівки. Нормативна база НБУ щодо регулювання використання готівки повинна охоплювати усі сфери її обігу в економіці.

14. Перспективи скорочення готівково-грошового обігу в Україні пов'язані з макроекономічною стабілізацією вітчизняної економіки.

15. Основні завдання установ банків у роботі з готівкового обігу – раціональна організація грошового обігу, якнайшвидше залучення готівки до кас банків; подальше зміцнення готівкового обігу; прогнозування готівкового обігу за загальним обсягом і структурою, аналіз стану збалансованості грошових доходів і витрат населення; обмеження готівкової емісії обґрунтованими вимогами зростання обігу готівки; здійснення контролю за економним витрачанням готівки, а також її витрачанням за цільовим призначенням; дотримання встановленого порядку ведення касової та емісійної роботи тощо.

16. Безготівкові розрахунки в своїй цілісній сукупності формують певне систему. Система безготівкових розрахунків є складовою загальної національної грошової системи. У ході становлення ринкових відносин і відповідної трансформації грошової сфери економіки посилюється значення і роль безготівкових розрахунків як важливого самостійного і відособленого об'єкта економічних відносин.

17. У сучасних умовах використовуються такі основні форми безготівкових розрахунків: платіжні доручення, платіжні вимоги-доручення, платіжні вимоги, чеки, акредитиви.

18. Кожна окрема форма безготівкових розрахунків має свої переваги і недоліки. Ефективність господарського обороту безпосередньо залежить від правильності вибору і доцільності використання тієї чи іншої форми розрахунків. У зв'язку з цим важливою є проблема подальшого розвитку і вдосконалення таких форм безготівкових розрахунків, які б сприяли оптимізації господарського обороту країни.

19. При здійсненні безготівкових розрахунків клієнти застосовують системи дистанційного обслуговування: «клієнт-банк», «клієнт-Інтернет-банк», «телефонний банкінг».

20. Розвиток безготівкових розрахунків в Україні – це справа державного значення. В останні роки Україна вийшла на новий рівень розвитку технологій у сфері інформаційної безпеки: прийнято закони про електронний цифровий підпис і електронний документообіг. Вітчизняні операційні системи відповідають міжнародним і національним стандартам, конкурентоспроможні на міжнародних ринках і ні в чому не поступаються іноземним аналогам.

21. Зважаючи на стрімке зростання готівки в обігу, з метою покращення стану справ у роботі з готівкою постановою Правління Національного банку України від 24 червня 2008 року № 177 було затверджено Концепцію вдосконалення організації роботи з готівкою в Україні на 2008-2012 роки.

22. Реалізація зазначеної концепції передбачає створення в Україні системи сучасного готівкового обігу, побудованого на базі передових технологій, що надійно забезпечує такі можливості:

- своєчасно та безперебійно задовольняти потреби економіки в готівці в потрібних обсягах і номіналах;
- децентралізувати зберігання резервних фондів і в результаті цього мінімізувати ризики в забезпеченні економіки готівкою;
- побудувати для роботи з готівкою сучасну матеріально-технічну базу з використанням системи «Логістика», що відповідає вимогам сьогодення;
- забезпечити належну якість готівки в обігу шляхом підвищення обсягів оброблення банкнот на автоматизованих системах;
- оптимізувати перевезення готівки, знизити ризики її втрат на всіх етапах переміщення та зберігання;
- мінімізувати ризики зростаючих обсягів грошових потоків, які проходять через систему Національного банку, технологічний ризик і ризик надмірного завантаження працівників;
- створити умови для передавання частини функцій з оброблення та перевезення готівки спеціалізованими готівково-транспортними компаніями.

23. Аналіз інституційних засад організації та регулювання готівкового грошового обігу свідчить, що сьогодні в Україні цей процес трьохрівневий. Перший рівень – це законодавча регламентація основних засад грошового обігу в Конституції та Законах України.

24. Другий рівень – нормативне врегулювання та встановлення правил Національним банком України безпосередньо для структурних підрозділів НБУ та банківських установ. Інструментами управління та контролю на цьому рівні є: ліцензування, контроль дотримання економічних нормативів, планування та прогнозування основних показників готівкового грошового обігу, звітність, адміністративні та фінансові санкції, інспекційні перевірки банків.

25. Третій рівень – установлення банківськими установами правил та контроль за їх дотриманням із боку клієнтів цих банків – суб'єктів господарювання та фізичних осіб. Головні інструменти такого контролю: касові ліміти підприємствам і установам, обмеження на максимальні суми розрахунків і платежів готівкою, безпосередні перевірки ведення касових операцій та дотримання касової дисципліни тощо.

26. Не дивлячись на високий рівень законодавчого, нормативно-правового та організаційного врегулювання питань управління готівковим грошовим обігом, було б доцільним:

- урахувуючи розпорошеність окремих принципів грошового обігу в різних законодавчих актах, прийняття окремого Закону України «Про систему грошового обігу в Україні»;
- на договірних засадах передати частину прав і повноважень у сфері готівкового грошового обігу ринковим суб'єктам – банкам, підприємствам і сервісним організаціям;
- зниження частки готівкового грошового обігу в загальному платіжному обороті;
- урахування в нормативних актах Національного банку можливостей перерозподілу функцій і повноважень окремих суб'єктів щодо грошового обігу;
- стимулювання створення установ і організацій та відповідних умов для провадження їхньої діяльності на ринку послуг з організації готівкового грошового обігу (аутсорсингові компанії, зберігання стратегічних резервів готівки в банківських установах тощо).

27. Проведене дослідження дозволяє також зробити висновок, що поняття стабільності грошової одиниці слід розглядати, перш за все, як стабільність грошового обігу, що визначається його стійкістю, безперервністю, достатністю та якістю коштів у обігу, засобів та інструментів здійснення платежів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адамик Б. П. Національний банк і грошово-кредитна політика [Текст] : навч. посібник / Б. П. Адамик. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 278 с.
2. Адамик Б. П. Центральний банк і грошово-кредитна політика [Текст] : навч. посібник / Б. П. Адамик. – Тернопіль : Карт-бланш, 2007. – 393 с.
3. Адамик Б. П. Центральний банк і грошово-кредитна політика [Текст] : підручник / Б. П. Адамик. – [2-ге видання, доп. і переробл.]. – К.: Кондор, 2011. – 416 с.
4. Александрова М. М. Гроші. Фінанси. Кредит [Текст] : навч. посібник / М. М. Александрова, С. О. Маслова. – 2-е вид., переробл. і допов. – К. : ЦУЛ, 2002. – 336 с.
5. Банківські операції [Текст] : підр. / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М.Ф.Пуховкіна та ін.; за ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза. – К.: КНЕУ, 2000. – 384с.
6. Банківські операції [Текст] : підр. / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін.; за заг. ред. А. М. Мороза. – [3-тє вид., перероб. і доп.]. – К.: КНЕУ, 2008. – 608 с.
7. Банківські операції [Текст] : підр. / В. І. Міщенко, Н. Г. Слав'янська, О. Г. Коренева; за ред. В. І. Міщенка, Н. Г. Слав'янської. – [2-ге видання перероб. і доп.]. – К.: Знання, 2006. – 727 с.
8. Банківські операції [Текст] : підручник / О. В. Дзюблюк, Я. І. Чайковський, Н. Д. Галапуп та ін.; за ред. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 696 с.
9. Бюлетень Національного банку України [Текст] / Щомісячне аналітично-статистичне видання Національного банку України. – 2002. – №12.– 164 с.
10. Бюлетень Національного банку України [Текст] / Щомісячне аналітично-статистичне видання Національного банку України. – 2008. – № 4. – 158 с.

11. Бюлетень Національного банку України [Текст] / Щомісячне аналітично-статистичне видання Національного банку України. – 2011. – № 2. – 199 с.

12. Бюлетень Національного банку України [Текст] / Щомісячне аналітично-статистичне видання Національного банку України. – 2012. – № 3. – 192 с.

13. Бюлетень Національного банку України [Текст] / Щомісячне аналітично-статистичне видання Національного банку України. – 2013. – № 2. – 221 с.

14. Галичин , І. О. Перспективи вдосконалення організації роботи з готівкою в системі національного банку України [Текст] / І. О. Галичин // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми. – 2009. – Вип. 25. – С. 52 – 60. – Режим доступу: http://dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/410/1/PPRBS_25_6.pdf

15. Гроші, банки та кредит: у схемах і коментарях [Текст] : навч. посібник / за ред. Б. Л. Луціва. – [2-ге видання, перероб.]. – Тернопіль: Карт-бланш, 2000. – 225 с.

16. Гроші та кредит [Текст] : підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, І. М. Лазепко та ін.; за заг. ред. М. І. Савлука. – К. : Либідь, 1992. – 331 с.

17. Гроші та кредит : підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін. ; за заг. ред. М. І. Савлука. – К : КНЕУ, 2001. – 602 с.

18. Гроші та кредит [Текст] : підручник / за ред. проф. Б. С. Івасіва. – К.: КНЕУ, 1999. – 404 с.

19. Гроші та кредит [Текст] : підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, І. М. Лазепко та ін.; за заг. ред. М. І. Савлука. [5-те вид., без змін]. – К.: КНЕУ, 2008. – 744 с.

20. Дашенко О. В. Готівковий обіг в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку [Електронний ресурс] / О. В. Дашенко. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pprbsu/2010_29/10_29_12.pdf

21. Дашенко О. В. Проблеми створення та функціонування інформаційної системи обліку готівки [Електронний ресурс] / О. В. Дашенко. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/POR TAL/soc_gum/pprbsu/2010_29/10_29_12.pdf

22. Дашенко, О. В. Готівковий обіг в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку [Текст] / О. В. Дашенко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2010. – Вип. 29. – С. 113–124.

23. Демківський А. В. Гроші та кредит [Текст]: навч. посібник / А. В. Демківський. – К.: Дакор. – 2003. – 528 с.

24. Демківський А.В. Гроші та грошовий обіг [Текст] : навчально-методичний посібник / А. В. Демківський. – Київ: “ГРОТ”, 1999. – стор. 51.

25. Денежное обращение и кредит [Текст] : учебник / Под ред. В. С. Геращенко. – М., 1986. – С. 111.

26. Деньги, кредит, банки [Текст] : учебник / Под ред. О. И. Лаврушина. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М. : Финансы и статистика, 2003. – 464 с.

27. Долан, Эдвин Дж. Макроэкономика [Текст] / Эдвин. Дж. Долан, Дейвид. Е. Линдсей ; [общ. науч. ред.: Б. С. Лисовика, В. В. Лукашевича, Е. Б. Ярцева; пер. с англ. : В. В. Лукашевича, М. Б. Ярцева, Е. Б. Ярцевой]. – СПб. : Литера плюс, 1994. – 402 с.

28. Дорофеева Н. В. Організація грошового обігу в Україні [Текст] / Н. В. Дорофеева, А. І. Страту // Вісник Національного Банку України. – 2007. – № 6. – С. 4–5.

29. Дорофеева Н. Методологічні аспекти прогнозування потреби у банкнотах на регіональному рівні [Текст] / Н. Дорофеева, Н. Хижняк // Вісник Національного банку України. – 2010. №. 4. – С. 23-27.

30. Інструкція з організації емісійно-касової роботи в системі Національного банку України // Постанова Правління НБУ від 11.11.2008 №365.

31. Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті: постанова Правління НБУ : затверджена 21.01.2004 р. № 22. // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2004. – № 5. – С. 46 – 110. / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0377-04>

32. Інструкція про ведення касових операцій банками в Україні: постанова Правління НБУ : затверджена 01.06.2011 р. № 174 / Національний банк України. – Офіційний текст. – [Електронний ресурс] / Режим доступу до постанови : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=z0790-11>

33. Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті: постанова Правління НБУ : затверджена 16.08.2006 р. № 320 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2006. – № 10. – С. 8 – 64. / Національний банк України. – Офіційний текст. – [Електронний ресурс] / Режим доступу до постанови : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0483-04>

34. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах: постанова Правління НБУ : затверджена 12.11.2003 р. № 492 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2004. – № 2. – С. 3 – 70. / Національний банк України. – Офіційний текст. – [Електронний ресурс] / Режим доступу до постанови : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1172-03>

35. Ионоу В. М. Наличное денежное обращение: основные тенденции развития / В. М. Ионоу // Деньги и кредит. – 2007. – № 4. – С. 40–45.

36. Касовий центр західного регіону у Тернополі – важливий крок для розвитку економіки краю [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.ostro.org/economics/news/article-109411/>

37. Концепція вдосконалення організації роботи з готівкою в Україні на 2008-2012 роки [Електронний ресурс] : Постанова Правління Національного банку України від 24.06.2008 № 177. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

38. Коробкіна С. Безготівкові розрахунки та шляхи їх вдосконалення [Текст] / С. Коробкіна // Банківська справа. – 2000. – №1. – С.49-52.

39. Костенко Д. В. Сучасний стан та перспективи розвитку готівкового обігу в Україні [Електронний ресурс] / Д. В. Костенко – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2011/Economics/1_87765.doc.htm

40. Кот О. С. Організація системи контролю грошового обігу в сучасних умовах ведення банківського бізнесу [Текст] / О. С. Кот // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2011. – Вип. 33. – С. 68–78.

41. Кот О. С. Сучасна організаційна система аналізу грошових потоків банків [Електронний ресурс] / О. С. Кот. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/PORTAL/Soc_Gum/Fkd/2009_2/R1/3.pdf

42. Кот О. С. Удосконалення методики аналізу грошового обігу банків в умовах міжнародної адаптації [Електронний ресурс] / О. С. Кот. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/PORTAL/soc_gum/Vdnuet/econ/2009_3/29.pdf

43. Котковський В. С. Банківські операції [Текст] : Навчальний посібник / В. С. Котковський, О. В. Неізнана. – К.: Кондор, 2011. – 498 с.

44. Коцовська Р. Р. Банківські операції [Текст] : навчальний посібник / Р. Р. Котовська, О. П. Павлишин, Л. М. Хміль. – К.: УСБ НБУ: Знання, 2010. – 390с.

45. Кравець В. Інтернет платежі в системі безготівкових розрахунків [Текст] / В. Кравець // Вісник Національного банку України. – 2005. – №11. – С. 21-23.

46. Кравець В. Перспективи здійснення безготівкових розрахунків / В. Кравець // Банківська справа. – 2000. – № 6. – С. 3–8.

47. Лагутін В. Д. Гроші та грошовий обіг [Текст] : навч. посібник / В. Д. Лагутін. – К.: Товариство “Знання”, КОО. – 1998. –181 с.

48. Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду[Текст] : науково-аналітичні матеріали. / В. С. Стельмах, В. І. Міщенко, В. В. Крилова [та ін.]. – К. : Національний банк України ; Центр наукових досліджень, 2008. – Вип. 11. – 220 с.

49. Малюков В. П. Обґрунтування економіко-математичної моделі для прогнозування обсягів готівкової грошової маси в обігу [Електронний ресурс] / В. П. Малюков, С. В. Міщенко // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2009. – № 2 (5). – С.190 – 194. – Режим доступу:

http://www.nbu.gov.ua/PORTAL/Soc_Gum/VUbsNbU/2009_2/VUBSNBU5_p190-p194.pdf

50. Михайловська І. М. Гроші та кредит практикум [Текст] : навч. посібник / І. М. Михайловська, К. Л. Ларіонова. – Львів: “Новий Світ-2000”, 2008. – 312 с.

51. Міщенко С. В. Проблеми стабілізації грошового обігу в умовах кризи [Електронний ресурс] / С. В. Міщенко // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : зб. наук. праць. – Вип. 2 (76). – Львів: Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2009. – С. 316–323. – Режим доступу :

52. Міщенко С. В. Проблеми стабілізації грошового обігу в умовах кризи / С. В. Міщенко // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Фінансовий ринок України: стабілізація та євроінтеграція. Вип. 2(76). – Львів: Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2009. – С. 316–323.

53. Міщенко С. В. Удосконалення інституційних засад організації та регулювання готівкового грошового обігу [Електронний ресурс] / С. В. Міщенко – Режим доступу: <http://khibs.edu.ua/2%287%292009/R1/4.pdf>

54. Міщенко С. Світовий досвід організації готівкового грошового обігу та його використання в Україні [Електронний ресурс] / С. Міщенко, О. Дашенко // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2010. – № 2. – С. 25 – 37. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Vtneu/2010_2/2_2010/03Mish.pdf

55. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін [Електронний ресурс] : монографія / За ред. В. С. Стельмаха. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. – 404 с. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=84103>

56. Національний банк і грошово-кредитна політика [Текст] : підручник / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза та канд. екон. наук, доц. М. Ф. Пуховкіної. – К.: КНЕУ, 1999. – 368 с.

57. Нікіфоров П. О. Платіжна криза та проблеми її подолання в контексті монетарної політики в Україні / П. О. Нікіфоров // Регіональна економіка. – 2000. – № 2. – С. 25-31.

58. Нікіфоров П. О. Система регулювання грошового обігу [Текст] / П. О. Нікіфоров // Фінанси України. – 2001. – № 12. – С.28-37.

59. Новітні технології готівково-грошового обігу [Текст] // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 9. – С. 3.

60. Офіційний сайт Національного банку України. – Режим доступу до сайту : <http://www.bank.gov.ua>

61. Підсумки роботи НСМЕП у 2010 році [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=74257>

62. Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні : постанова Правління НБУ : прийнята 15.12.2004 року № 637 / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0040-05>

63. Положення про Департамент готівково-грошового обігу Національного банку України : постанова Правління НБУ : прийнята 18.07.2003 року № 30 / Національний банк України. – Офіційний текст.

64. Положення про електронні гроші в Україні : постанова Правління НБУ : постанова Правління НБУ : прийнята 04.22.2010 року № 481 / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1336-10>

65. Положення про порядок емісії спеціальних платіжних засобів і здійснення операцій з їх використанням : постанова Правління НБУ : прийнята 30.04.2010 року № 223 / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0474-10>

66. Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України : постанова Правління НБУ : прийнята 16.12.2003 року № 508 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2003. – № 3. – С.3– 32. / Національний банк України. – Офіційний текст. – Електронний ресурс] / Режим доступу до постанови : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=z0174-03>

67. Правила Національної системи масових електронних платежів : постанова Правління НБУ : прийнята 10.12.2004 року № 620 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2005. – № 2. – С. 100 – 140. / Національний банк України. – Офіційний текст. – [Електронний ресурс] / Режим доступу до постанови : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0025-05>

68. Правила організації захисту електронних банківських документів з використанням засобів захисту інформації Національного банку України : постанова Правління НБУ : прийнята 02.4.2007 року № 112 / Національний банк України. – Офіційний текст. – [Електронний ресурс] / Режим доступу до постанови : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0419-07>

69. Про банки і банківську діяльність : закон України : прийнятий 07.12.2000 р. № 2121-III / Верховна Рада України. – Офіційний текст. – Режим доступу до закону : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14>

70. Про встановлення граничної суми готівкового розрахунку: постанова Правління НБУ: прийнята 09.02.2005 року № 32. – Національний банк України [Електронний ресурс]: Офіційний текст. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0410-05>

71. Про електронний цифровий підпис: закон України : прийнятий 22.05.2003 р. № 852-IV / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 36, ст. 276. – [Електронний ресурс] / Режим доступу до закону: <http://www.ucrf.gov.ua/uk/doc/laws/1149760377/>

72. Про електронні документи та електронний документообіг : закон України : прийнятий 22.05.2003 р. № 851-IV / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 36, ст. 275. – [Електронний ресурс] / Режим доступу до закону: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=851-15>

73. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : закон України : прийнятий 28.11.2002 р. № 249-IV / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 1, ст. 2. – [Електронний ресурс] / Режим доступу до закону: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=249-15>

74. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: закон України: прийнятий 06.07.1995 р. № 265/95-ВР / Верховна Рада України. – Офіц. вид. / Відомості

Верховної Ради України. – 1995. – № 28, ст. 205. – [Електронний ресурс].
Режим доступу до закону: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=265%2F95-%E2%F0>

75. Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки : Указом Президента України : ухвалений 12.06.1995 р. № 436/95 / Президент України. – Офіційний текст. – Режим доступу до указу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436%2F95>

76. Про Національний банк України : закон України : прийнятий 20.05.1999 р. № 679-XIV / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 29. – С. 238. – [Електронний ресурс] / Режим доступу до закону: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=3&nreg=679-14>

77. Про обіг векселів в Україні : закон України : прийнятий 05.04.2001 р. № 2374-III : за станом на 20.09.2011 року / Верховна Рада України. – Офіційний текст. – Режим доступу до закону : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2374-14>

78. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : закон України : прийнятий 05.04.2001 р. № 2346-III / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 29. – С. 137. – [Електронний ресурс] / Режим доступу до закону: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2346-14>

79. Річний звіт за 2010 рік відкритого акціонерного товариства «Державний ощадний банк України». – 2011. – 68 с. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.oschadnybank.com/upload/iblock/486/4864332460aaacaa768c60719ece8fc7.pdf>

80. Річний звіт Національного банку України за 2009 рік. К.: НБУ, 2010.– 206 с. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Publication/an_rep/A_report_2009.pdf

81. Річний звіт Національного банку України за 2010. – 238 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.bank.gov.ua/Publication/an_rep/A_report_2010.pdf

82. Слюсарчук Я. Д. Грошова система – основа стабілізації економіки України [Електронний ресурс] / Я. Д. Слюсарчук, Р. О. Язизіна // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. – 2010. – Випуск № 3 (13). – Режим доступу : <http://kibit.edu.ua/upload/catalog/135/visnyk-3-13.pdf#page=65>

83. Снігурська Л. П. Банківські операції і послуги [Текст] : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / Л. П. Снігурська. – К.: МАУП, 2006. – 456 с.

84. Тиркало Р.І. Фінансовий аналіз комерційного банку: основи теорії, експрес-діагностика, рейтинг [Текст] / Р. І. Тиркало, З. І. Щибиволок. – К.: Слобожанщина, 1999.– 236с.

85. Удосконалення організації роботи автоматизованих систем оброблення банкнот [Текст] // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 5. – С. 36-37.

86. Центральний банк та грошово-кредитна політика : підруч. / кол. авт.: А. М.Мороз, М. Ф.Пуховкіна, М. І. Савлук [та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза і канд. екон. наук, доц. М. Ф. Пуховкіної. – К. : КНЕУ, 2005. – 556 с.

87. Цивільний кодекс України: закон України : прийнятий 16.01.2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.

88. Чайковський Я. І. Платіжний оборот і грошовий обіг [Текст] : навчальний посібник. – Тернопіль: ТНЕУ, 2012. – 336 с.

89. Шульга С. М., Міщенко С. В. Оцінка впливу тіньової економіки на динаміку потреби в готівкових коштах. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, 2009. – 43 с.

90. Юров А. В. Наличное денежное обращение в периоды спада и развития экономики (Выступление на IV Международной конференции

«Наличное денежное обращение: модели, стандарты, тенденции», 25–26 ноября 2010 года, Москва) [Электронный ресурс] / А. В. Юров // Деньги и кредит. – 2009. – № 12. – С. 7–13. – Режим доступа: http://центробанк.рф/publ/MoneyAndCredit/yurov_12_09.pdf

91. Юров А. В. Наличное денежное обращение в России: на пути совершенствования и развития [Электронный ресурс] / А. В. Юров // Деньги и кредит. – 2009. – № 12. – С. 7–13. – Режим доступа: http://центробанк.рф/publ/MoneyAndCredit/yurov_12_09.pdf

92. Юров А. В. Наличные и электронные средства платежа: оценка перспектив [Электронный ресурс] / А. В. Юров // Деньги и кредит. – 2007. – № 7. – С.37–42. – Режим доступа: <http://90a5b.3743198253.ru/publ/MoneyAndCredit/Yurov.pdf>

93. Юров А. В. Пути развития наличного денежного обращения в Российской Федерации [Электронный ресурс] / А. В. Юров // Деньги и кредит. – 2008. – № 7. – С. 3–10. – Режим доступа : http://банкроссии.рф/publ/MoneyAndCredit/Yurov_07_08.pdf

Додаток А
Суб'єкти грошового обігу

